

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені В. Н. КАРАЗІНА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

Бучіна Катерина Володимирівна

УДК 811.112.2'42:165.194]:398(043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ
НІМЕЦЬКОМОВНА ФОЛЬКЛОРНА БУВАЛЬЩИНА:
КОГНІТИВНО-ДИСКУРСИВНИЙ ПІДХІД

Спеціальність 035 — Філологія

(Галузь знань 03 — Гуманітарні науки)

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

 К. В. Бучіна

Науковий керівник: Безугла Лілія Ростиславівна, доктор філологічних наук,
професор.

ХАРКІВ — 2020

*Усі припущення іреннісони за змістом.
Голова спеціалізованої вченої ради ФФ 04.057.009
 І. П. Мавренко*

АНОТАЦІЯ

Бучіна К. В. Німецькомовна фольклорна бувальщина: когнітивно-дискурсивний підхід. — Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 035 — Філологія (Галузь знань 03 — Гуманітарні науки). — Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна Міністерства освіти і науки України, Харків, 2020.

Німецькомовна фольклорна бувальщина розглядається як різновид фольклорного дискурсу, який становить мисленнєво-мовленнєву взаємодію колективного автора фольклорного тексту та реципієнта/ інтерпретатора за посередництвом цього тексту. Жанротвірними ознаками бувальщини є: 1) наративність; 2) антропоцентричність; 3) зверненість до надприродних феноменів; 4) міметичність; 5) зверненість до минулого; 6) дидактичність.

Дискурс німецькомовної фольклорної бувальщини розглядається у трьох аспектах — когнітивному, комунікативному і мовному.

Когнітивний аспект дискурсу німецькомовної фольклорної бувальщини передбачає аналіз ключових текстових концептів, які створюють дискурсивну конфігурацію — ЛЮДИНА, НАДПРИРОДНЕ, МИНУЛЕ, МІСЦЕВІСТЬ, НОРМА ПОВЕДІНКИ. Ці текстові концепти корелюють із жанровотвірними ознаками бувальщини: концепт ЛЮДИНА — з наративністю та антропоцентричністю, концепт НАДПРИРОДНЕ — зі зверненістю до надприродних феноменів, концепт МИНУЛЕ — зі зверненістю до минулого, концепт МІСЦЕВІСТЬ — з міметичністю, концепт НОРМА ПОВЕДІНКИ — з дидактичністю.

Картина світу німецькомовної фольклорної бувальщини має ієрархічну організацію: мегаконцепт > макроконцепт > гіперконцепт > мезоконцепт > катаконцепт.

Ключові текстові концепти актуалізуються в дискурсі у вигляді експлікатів та імплікатів, які активуються у свідомості реципієнта тексту

німецькомовної фольклорної бувальщини у ході когнітивних операцій фокусування, специфікації, профілювання, співположення траєктора й орієнтира, перспективизації та мапування.

Комунікативний аспект дискурсу німецькомовної фольклорної бувальщини передбачає розмежування двох рівнів комунікації — комунікації між автором і читачем та комунікації між персонажами, з акцентуванням лінгвопрагматичних особливостей реалізованих мовленнєвих актів і актуалізованих імплікатур.

Комунікативні характеристики дискурсу німецькомовної фольклорної бувальщини відповідають її провідним жанротвірним ознакам: наративності та антропоцентричності — характеристики адресанта і адресата (у двох рівнях комунікації — авторському і персонажному мовленні), зверненості до надприродних феноменів і минулого та міметичності — асертивні мовленнєві акти, дидактичності — директивні мовленнєві акти.

Мовний аспект дискурсу німецькомовної фольклорної бувальщини вивчається у кореляції з його когнітивним і комунікативним аспектами, а також із жанротвірними ознаками тексту бувальщини. Характерними мовними засобами бувальщини є антропоніми, евфемізми і засоби образності (які відображають наративність, антропоцентричність і зверненість до надприродних феноменів), топоніми (міметичність), засоби вираження категорії часу (зверненість до минулого) і засоби вираження спонукування (дидактичність).

Антропоніми актуалізують концепти домену НАДПРИРОДНЕ на рівні мезоконцепту ЛЮДИНА, а також у домені ЛЮДИНА в якості мегаконцепту; топоніми — домену ХРОНОТОП на рівні гіперконцепту ПРОСТІР; евфемізми — домену НАДПРИРОДНЕ на рівні мезоконцепту ЛЮДИНА, а також до домену ЛЮДИНА в якості мегаконцепту; засоби образності — домену НАДПРИРОДНЕ на рівні мезоконцепту ЛЮДИНА, а також домену ЛЮДИНА в якості мегаконцепту; засоби вираження часу — домену ХРОНОТОП на рівні макроконцепту ЧАС та мезоконцепту МИНУЛЕ.

Засоби вираження спонукання (перформативні звороти, спонукальні, розповідні та питальні речення, модальні дієслова, частки і слова, дієслово *brauchen* та форми умовного способу дієслова) вживаються у директивних мовленнєвих актах.

Директивні мовленнєві акти реалізуються як в авторському мовленні бувальщини, де надаються правила-рекомендації для успішної комунікації з надприродними силами, так і в персонажному мовленні, де найчастотнішими є категоричні підтипи.

Реалізуючи асертивні мовленнєві акти у дискурсі бувальщини, автор-наратор і адресант персонажного мовлення стверджують факт істинності відповідної пропозиції, підтверджуючи у такий спосіб факт існування в минулому надприродних сил та їхні появи в означених місцевостях.

Конвенціоналізовані імплікатури у дискурсі німецькомовної фольклорної бувальщини генеруються мовними тригерами: лексичними (прислівниками, сполучниками, пресупозиційними й імплікативними дієсловами), синтаксичними (складнопідрядними реченнями та риторичними питаннями) і стилістичними (метафорою, метонімією, перифразом, метафоричним порівнянням, епітетом і алюзією).

Лексичні тригери імплікатур в авторському мовленні дискурсу німецькомовної фольклорної бувальщини активують у свідомості реципієнта певні пресупозиційні семи лексичних одиниць (прислівників *wieder, immer, sonst, zuerst, ebenso, nicht mehr, von nun an*; часток *nur, sogar, auch*; сполучників *aber, und, trotzdem*; пресупозиційних дієслів *anziehen, ausziehen, öffnen, schließen, heilen, wecken, erwachen* та похідних від них; імплікативних дієслів *gelingen, glücken, schaffen, scheitern, vergessen, absagen, aufgeben*).

Синтаксичними тригерами є складнопідрядні речення та риторичні питання, які активують імплікатури в дискурсі німецькомовної фольклорної бувальщини у ході когнітивної операції профілювання. Складнопідрядні речення (з додатковими фактивними предикатами, нереальної умови та

реального і нереального порівняння) генерують конвенціоналізовані імплікатури як в авторському мовленні, так і у мовленні персонажів. Риторичні питання охоплюють загальнопитальні (з частками *nicht* і *denn*) та спеціальнопитальні структури, імплікують стверджувальну або заперечну відповідь та характерні для персонажного мовлення.

Залежно від стилістичного тригера, виокремлюються метафоричні, метонімічні, перифразові, компаративні, епітетні та алюзивні імплікатури.

Метафоричні імплікатури у дискурсі німецькомовної фольклорної бувальщини генеруються висловленнями чотирьох моделей (залежно від експліцитного або імпліцитного способу вираження) як у авторському, так і в персонажному мовленні та активуються в свідомості рецепієнта у ході операції аналогового мапування. Найчастотнішою є модель, у якій концепт-ціль і спільну ознаку виражено експліцитно, а концепт-джерело — імпліцитно. Типовими концептами джерела є ЛЮДИНА/MENSCH і ПРИМІЩЕННЯ/RAUM.

Метонімічні імплікатури базуються на атрибутивному, локальному, темпоральному та каузальному метонімічному перенесенні в ході когнітивних операцій субститутивного мапування і профілювання як у авторському, так і у персонажному мовленні дискурсу німецькомовної фольклорної бувальщини. Найбільш частотними є метонімічні імплікатури з перенесенням «Люди +> місцевість, з якої вони походять/в якій вони живуть» і «Люди +> місце, де вони працюють».

Перифразові імплікатури активуються у ході когнітивної операції субститутивного мапування, мають п'ять видів (ознакові, каузальні, метафоричні, метонімічні й евфемістичні) та характерні як для авторського, так і для персонажного мовлення дискурсу німецькомовної фольклорної бувальщини.

Тригерами компаративних імплікатур є метафоричні порівняння, які активуються у ході когнітивної операції атрибутивного мапування в авторському мовленні дискурсу німецькомовної фольклорної бувальщини.

Епітетні імплікатури в авторському мовленні німецькомовної фольклорної бувальщини містять характеристику об'єкта, визначають його якості, які є важливими в дискурсивному контексті, та слугують реалізації епітетом таких функцій, як інформативна і метафорична у ході когнітивної операції специфікації.

Алюзивна імплікатура є імпліцитною пропозицією, яка активується у свідомості читача як в авторському, так і в персонажному мовленні німецькомовної фольклорної бувальщини у ході когнітивній операції наративного мапування як натяк на відомий культурний денотат — знання, яке входить у пресупозиційний фонд представника німецькомовної культурної спільноти. Денотатами алюзивних імплікатур є: текст, особа, релігійний сюжет, історична подія, витвір мистецтва, народна прикмета/традиція.

Дискурсивні імплікатури мають різні лінгвопрагматичні характеристики в персонажному і авторському мовленні. У мовленні персонажів бувальщини вони актуалізуються як моноімплікативні (асертивні, директивні, квеситивні, комісивні та експресивні) або поліімплікативні (поєднання експресива з директивом, асертива з експресивом і квеситива з асертивом/директивом/експресивом). В авторському мовленні в дискурсивній імплікатурі реалізуються директивні мовленнєві акти, які вчать адресатів правильно поводитися з надприродними силами: на ґрунті асертивів (оповіді про минулі події з надприродними істотами) реалізуються директиви (рекомендації автора правильно з ними поводитися).

До перспектив дослідження належить встановлення когнітивно-прагматичних характеристик актуалізації окремих текстових концептів, поглиблене дослідження виявлених стилістичних засобів у ролі тригерів, виявлення когнітивних механізмів зв'язку імплікатів та імплікатур у дискурсі німецькомовної фольклорної бувальщини, а також застосування розробленої методики для аналізу інших видів фольклорного дискурсу.

Ключові слова: асертив, директив, імплікатура, когнітивна операція, мовленнєвий акт, німецькомовна фольклорна бувальщина, стилістичний засіб,

текстовий концепт, тригер, фольклорний дискурс.

ABSTRACT

Buchina K.V. German folk tale: a cognitive and discursive approach. —

Qualification scholarly paper: a manuscript.

Thesis submitted for obtaining the Doctor of Philosophy degree in Humanities Sciences, Speciality 035 — Philology. — V. N. Karazin Kharkiv National University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2020.

The paper defines the German folk tale as a type of folklore discourse that constitutes a cogitative and speech interaction of a (group) author of a folklore text and its recipient/interpreter through this text. A folk tale has the following genre-productive attributes: 1) narrativity; 2) anthropocentricity; 3) appealing to supernatural phenomena; 4) mimeticity; 5) appealing to the past; 6) didacticity.

The paper addresses the discourse of a German folk tale in three aspects: in a linguistic, a communicative, and a cognitive one.

The cognitive aspect of the discourse of a German folk tale presumes the analysis of text concepts that create a discourse configuration: PERSON, SUPERNATURAL, PAST, LOCALITY, BEHAVIORAL NORM. These text concepts correlate to genre-productive attributes of a German folk tale: the PERSON concept correlates to the narrativity and anthropocentricity, the SUPERNATURAL concept correlates to appealing to supernatural phenomena, the PAST concept correlates to appealing to the past, the LOCALITY concept – to the mimeticity, and the BEHAVIORAL NORM concept – to the didacticity.

The world picture of a German folk tale is built hierarchically: mega-concept > macro-concept > hyper-concept > meso-concept > cata-concept.

The key text concepts are actualized in the discourse as explicates and implicates that become activated in the consciousness of a recipient of the text of a German folk tale through the cognitive operations of focusing, specificity,

prominence, juxtaposition of a traector and an orienting point, perspective, and mapping.

In the communicative aspect of the German folk tale discourse, there is a differentiation of two communication levels – the communication between an author and a reader, and the communication between the characters, with a focus on pragmatic features of the realized speech acts and actualized implicatures.

The communicative attributes of the German folk tale discourse align with the prominent genre-productive attributes of German folk tales: the narrativity and the anthropocentricity find their expression as characteristics of an addressant and an addressee (on two communication levels, in the author's speech and in the characters' one), appealing to supernatural phenomena and to the past, and mimeticity in assertive speech acts, the didacticity in directive speech acts.

The paper studies the speech aspect of the German folk tale discourse in its correlation to the cognitive and communicative aspects, as well as with genre-productive attributes of the texts of German folk tales. For these texts, the following linguistic means are significant: anthroponyms, euphemisms and figurative language (that reflect the narrativity, anthropocentricity, and appealing to the supernatural phenomena), toponyms (mimeticity), means of expression for the time category (appealing to the past), and means of expressing imperativity (didacticity).

Anthroponyms actualize the concepts of the SUPERNATURAL domen on the PERSON meso-concept level, and also in the PERSON domen as a mega-concept; toponyms actualize the concepts of the CHRONOTOP domen on the SPACE hyper-concept level; euphemisms actualize concepts of the SUPERNATURAL domen on the PERSON meso-cocept level, and to the PERSON mega-concept level; the figurative language relates to the SUPERNATURAL domen on the PERSON meso-concept level, and also in the PERSON domen as a mega-concept; means of time expression actualize the concepts from the CHRONOTOP domen on the SPACE hyper-concept and the PAST meso-concept level.

The means of expressing an order (perdormative constructions, imperative,

declarative, and interrogative sentences, modal verbs, particles and words, the *brauchen* verb, and forms of the conditional mood) are used in the directive speech acts.

The directive speech acts are performed both in the author's speech of a folk tale, where rules and recommendations for a successful communication with supernatural are given, and in the characters' speech as well. Here, the straight-out types are the most common ones.

When realizing the assertive speech acts in the discourses of German folk tales, the author/narrator, and the addressee of the characters' speech assert the fact, that the respective proposition is true. Thus, they confirm that in the past supernatural powers existed and appeared in the specified localities.

Conventionallyzed implicatures in the discourse of German folk tales are generated through the language triggers: lexical (adverbs, conjunctions, presuppositional and implicative verbs), syntactic (complex sentences and rhetoric questions), and stylistic (metaphor, metonymy, periphrase, metaphoric comparison, epithet, and allusion) ones.

Lexical triggers of implicatures in the author's speech of the discourse of the German folk tales activate certain presuppositional senses of lexical entities in the consciousness of a recipient (such adverbs as *wieder, immer, sonst, yuerst, ebenso, nich mehr, von nun an*; the *nur, sogar, auch* particles; such conjunctions as *aber, und, trotzdem*; presuppositional verbs *anziehen, ausziehen, öffnen, schließen, heilen, wecken, erwachen* and their derivatives; implicative verbs *gelingen, glücken, schaffen, scheitern, vergessen, absagen, aufgeben*).

As syntactic triggers appear complex sentences and rhetoric questions that activate implicatures in the discourse of German folk tales in the process of the cognitive operation of prominence. The complex sentences (with additional factive predicates, of an unreal condition, of a real, and unreal comparison) generate conventionalized implicatures both in the author's and in the characters' speech as well. Rhetoric questions include yes/no questions (with such particles as *nicht* and *denn*), and wh-questions, they implicate an affirmative or a negative response and

occur in the characters' speech.

Depending on a stylistic trigger, we allocate metaphoric, metonymic, periphrasal, comparative, epithetal, and allusive implicatures.

Metaphoric implicatures are generated by four utterance models (depending in their explicit or implicit way of expression) both in the author's and in the character's speech. They are activated in the consciousness of a recipient within the operation of analog mapping. In German folk tales, we find mostly examples of the model with an explicit target concept and common attribute, and an implicit source concept. The most typical concepts of the discourse of German folk tales are PERSON/MENSCH, and ROOM/RAUM.

Metonymic implicatures are based on attributive, local, temporal, and causal transfer within the cognitive operations of substitutive mapping and profiling both in the author's and the characters' speech in the discourse of German folk tales. The most examples of metonymic implicatures contain the following transfer types: «People +> locality of their origin/where they live», and «People +> place where they work».

Periphrasal implicatures are activated within the cognitive operations of substitutive mapping. They have five types (featural, causal, metaphoric, metonymic, and euphemistic ones) and occur both in the author's and the characters' speech in the discourse of German folk tales.

Comparative implicatures are triggered by metaphoric comparisons that are activated due to the cognitive operation of an attributive mapping in the author's speech of the discourse of German folk tales.

Epithetal implicatures in the author's speech of German folk tales contain an attribute of an object, specify its characteristics which are crucial to the discursive context, and help an epithet in realizing such functions as informative and metaphoric ones in terms of a cognitive operation of the specification.

An allusive implicature is an implicit proposition activated within the consciousness of a reader both in the author's and the character's speech in terms of the cognitive operation of the narrative mapping as a reference to a well-known

cultural denotate. It is the knowledge contained in the presupposed bank of the German-speaking folk tale. A denotate of an allusive implicature can be a text, a person, a religious subject, a historical event, a piece of art, ethnoscience or a tradition.

Conversational implicatures have different linguo-pragmatic characteristics in the characters's and the author's speech. In the speech of folk tale characters they are actualized as monoimplicative (assertive, directive, quesitive, commissive, and expressive ones), or poly-implicative (combination of an expressive with a directive, an assertive with an expressive, or a quesitive with an assertive/directive/expressive). In the author's speech in a discursive implicature, the directive speech acts are performed. These teach addressees to behave correctly with the supernatural creatures: in the setting of assertives (tales about past events with supernatural creatures) the directives are performed (the author gives recommendations regarding the behavior that would be appropriate in this case).

Among the research perspectives there are cognitive and pragmatic characteristics which actualize separate text concepts and implicatures, deeper research of found stylistic devices as triggers, discovering cognitive mechanisms which combine implicates and implicatures in the discourse of German folk tales, and applying the defined analysis method to different types of folklore discourse.

Keywords: assertive, directive, implicature, cognitive operation, speech act, German folk tale, stylistic device, text concept, trigger, folklore discourse.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧКИ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

Публікації у наукових фахових виданнях України:

1. Пушкарська К. В. Бувальщина (Volkssage) як тип тексту. *Нова філологія*. 2008. Вип. 30. С. 264–268.
2. Бучіна К. В. Категорія часу та лексичні засоби її вираження в німецькомовних бувальщинах (Volkssagen). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія «Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов». Харків, 2011. Вип. 65, № 953. С. 141–145.
3. Бучіна К. В. Семантичні особливості онімів у текстах німецькомовних фольклорних бувальщин (Volkssagen). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія «Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов». 2011. Вип. 68, № 973. С. 114–119.
4. Бучіна К. В. Засоби вираження образності в текстах німецькомовних фольклорних бувальщин. *Теоретична і дидактична філологія*. Серія «Філологія». 2013. Вип. 16. С. 68–75.
5. Бучіна К. В. Дефініція та функції фольклорної бувальщини: історія питання. *Вісник Харківського університету імені В. Н. Каразіна*. Серія «Іноземна філологія. Методика викладання іноземних мов». 2017. Вип. 85. С. 139–144.
6. Бучіна К. В. Концептополе німецькомовної фольклорної бувальщини. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія «Перекладознавство та міжкультурна комунікація». 2018. Вип. 2. С. 16–19.
7. Бучіна К. В. Когнітивні операції інтерпретатора дискурсу німецькомовної фольклорної бувальщини. *Вісник Харківського університету імені В. Н. Каразіна*. Серія «Іноземна філологія. Методика викладання

іноземних мов». 2019. Вип. 90. С. 42–47.

**Наукова праця у періодичному науковому виданні іншої держави, яка
входить до Організації економічного співробітництва та розвитку й
Європейського Союзу (Угорщина):**

8. Бучіна К. В. Метафора як тригер імплікатури в дискурсі німецькомовної фольклорної бувальщини. *Science and Education a New Dimension. Philology* 2020. Vol. VIII (68), Is. 226, P. 7–9.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

9. Пушкарська К. В. Специфіка бувальщини у системі фольклорних жанрів // Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація : матеріали VI Всеукраїнської наукової конференції, 3 лютого 2007 р., Харків, 2007. С. 282–283.

10. Пушкарська К. В. Лінгвістичний аналіз бувальщини // Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація : матеріали VII Всеукраїнської наукової конференції, 5 лютого 2008 р., Харків, 2008. С. 234–236.

11. Бучина Е. В. Особенности проявления временных характеристик в текстах немецких быличек (Volkssagen) // Коммуникация в поликодовом пространстве: языковые, культурологические и дидактические аспекты (КПП'11) : международная научно-практическая конференция, 11–13 мая 2011 г. : тезисы докл. Санкт-Петербург, 2011. С.70–71.

12. Бучіна К. В. Засоби вираження образності в текстах німецькомовних фольклорних бувальщин // Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація : XI Міжнародна наукова конференція, 3 лютого 2012 р. : тези доп. Харків, 2012. С. 44–46.

13. Бучіна К. В. Текстові категорії німецькомовних фольклорних бувальщин // Германістика у ХХІ столітті: когнітивна, соціо- та прагмалінгвістика : II Всеукраїнська наукова конференція германістів з міжнародною участю, 21 квітня 2012 р. : тези доп. Харків, 2012. С. 14–15.

14. Бучіна К. В. Критерії текстуальності в аналізі текстів німецькомовних фольклорних бувальщин // Каразінські читання: Людина.

Мова. Комунікація : XII наукова конференція з міжнародною участю, 7 лютого 2014 р. : тези доп. Харків, 2014. С. 47–49.

15. Buchina K. Markierungsmittel der Textstruktur in deutschen Volkssagen // Українська германістика в діалозі культур : матеріали XXII конференції Асоціації українських германістів, 6–8 жовтня 2015 р., Львів, 2015. С. 35–36.

16. Бучіна К. В. Текстова категорія події в німецькомовних фольклорних бувальщинах // Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація. 2016-й — рік англійської мови : XV Наукова конференції з міжнародною участю, 5 лютого 2016 р. : тези доп. Харків, 2016. С. 17–18.

17. Бучіна К. В. Когнітивний підхід до аналізу фольклорного тексту // Сучасна іноземна філологія: дослідницький потенціал : Сьомий міжнародний форум, 23 листопада 2016 р. : тези доп. Харків, 2016. С. 37–38.

18. Бучіна К. В. Фольклорний контекст у німецькомовних фольклорних бувальщинах // Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація : XIII наукова конференція з міжнародною участю, 3 лютого 2017 р. : тези доп. Харків, 2017. С. 16–17.

19. Бучіна К. В. Текстові концепти німецькомовної фольклорної бувальщини // Стратегії розвитку та пріоритетні завдання філологічних наук : матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції, 20–21 жовтня 2017 р., Запоріжжя, 2017. С. 31–32.

20. Бучіна К. В. Текстовий концепт НОРМА ПОВЕДІНКИ в німецькомовних бувальщинах // Художні феномени в історії світової літератури: перехід мови в письменництво («Постколоніальні стратегії») : IV міжнародна наукова конференція, 6–7 квітня 2018 р. : тези доп. Харків, 2018. С. 33–34.

21. Бучіна К. В. Стилiстичнi фiгури в текстах нiмецькомовних фольклорних бувальщин // Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація : XVI наукова конференція з міжнародною участю, 1 лютого 2019 р. : тези доп. Харків, 2019. С. 26–27.

22. Buchina K. V. Metaphor as a trigger of implicature in discourse of German folk tales // Philology and Linguistics in the Digital Age FiLiDA, April 5, 2020, Budapest, 2020. URL: <http://scaspee.com/all-materials/metaphor-as-a-trigger-of-implicature-in-discourse-of-german-folk-tales-k-v-buchina>].

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	19
ВСТУП	20
Розділ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ НІМЕЦЬКОМОВНОЇ БУВАЛЬЩИНИ У КОГНІТИВНО-ДИСКУРСИВНОМУ АСПЕКТІ	28
1.1 Дослідження фольклорних текстів у сучасній лінгвістиці	28
1.2 Бувальщина у культурологічних, літературознавчих і лінгвістичних дослідженнях	36
1.3 Когнітивно-дискурсивний підхід до аналізу німецькомовної фольклорної бувальщини	45
1.3.1 Статус дискурсу бувальщини	45
1.3.2 Мовний аспект дискурсу німецькомовної фольклорної бувальщини: бувальщина як жанр фольклорного тексту	50
1.3.3 Когнітивний аспект дискурсу німецькомовної фольклорної бувальщини	57
1.3.3.1 Мовна і когнітивна картини світу	58
1.3.3.2 Фольклорна картина світу німецькомовної фольклорної бувальщини	66
1.3.3.3 Конфігурація текстових концептів дискурсу німецькомовної фольклорної бувальщини	70
1.3.3.4 Когнітивні операції дискурсу німецькомовної фольклорної бувальщини	74
1.3.4 Комунікативний аспект дискурсу німецькомовної фольклорної бувальщини	78
1.4 Методична процедура аналізу когнітивно-дискурсивних властивостей німецькомовної фольклорної бувальщини	86
Висновки до розділу 1	101

Розділ 2 КОГНІТИВНО-СЕМАНТИЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ	
ДИСКУРСУ НІМЕЦЬКОМОВНОЇ ФОЛЬКЛОРНОЇ БУВАЛЬЩИНИ	103
2.1 Конфігурація концептів дискурсу німецькомовної фольклорної бувальщини	103
2.1.1 Текстовий концепт НАДПРИРОДНЕ	103
2.1.2 Текстовий концепт НОРМА ПОВЕДІНКИ	112
2.1.3 Текстовий концепт ЛЮДИНА	117
2.1.4 Текстовий концепт МІСЦЕВІСТЬ	123
2.1.5 Текстовий концепт МИНУЛЕ	126
2.2 Засоби актуалізації дискурсивної конфігурації концептів у дискурсі німецькомовної фольклорної бувальщини	129
2.2.1 Власні назви у дискурсі німецькомовної фольклорної бувальщини	129
2.2.2 Евфемізми у дискурсі німецькомовної фольклорної бувальщини	137
2.2.3 Образність німецькомовної фольклорної бувальщини	140
2.2.4 Засоби вираження категорії часу німецькомовної фольклорної бувальщини	147
Висновки до розділу 2	153
Розділ 3 ЛІНГВОПРАГМАТИЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ	
ДИСКУРСУ НІМЕЦЬКОМОВНОЇ ФОЛЬКЛОРНОЇ БУВАЛЬЩИНИ	155
3.1 Мовленнєві акти в дискурсі німецькомовної фольклорної бувальщини	155
3.1.1 Асертивні мовленнєві акти	155
3.1.2 Директивні мовленнєві акти	159
3.2 Конвенціоналізовані імплікатури в дискурсі німецькомовної фольклорної бувальщини	166
3.1.1 Лексичні імплікатури	168
3.1.2 Синтаксичні імплікатури	170

3.1.2.1	Складнопідрядні речення як тригер імплікатури	171
3.1.2.2	Риторичні запитання як тригер імплікатури	173
3.1.3	Стилістичні імплікатури	176
3.1.3.1	Метафоричні імплікатури	176
3.1.3.2	Метонімічні імплікатури	184
3.1.3.3	Перифразові імплікатури	188
3.1.3.4.	Компаративні імплікатури	192
3.1.3.5	Епітетні імплікатури	194
3.1.3.6	Алюзивні імплікатури	198
3.2	Дискурсивні імплікатури в дискурсі німецькомовної фольклорної бувальщини	201
	Висновки до розділу 3	207
	ВИСНОВКИ	211
	ДОДАТОК А	217
	СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	221
	СПИСОК ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ	243
	СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ	244
	ДОДАТКОК Б	248
	ДОДАТОК В	251

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ДКК	—	Дискурсивна конфігурація концептів
ККС	—	Концептуальна картина світу
МА	—	Мовленнєвий акт
МКС	—	Мовна картина світу
НФБ	—	Німецькомовна фольклорна бувальщина

ВСТУП

Подана дисертація презентує результати дослідження текстів німецькомовної фольклорної бувальщини з позицій когнітивно-дискурсивного підходу.

Німецькомовна фольклорна бувальщина (далі — НФБ) (рос. быличка, нім. *Volkssage*), вивчається у сучасній фольклористиці як жанр неказкового прозаїчного фольклору, в якому представлено історію про зустріч з надприродною силою. Наявні розвідки стосуються зіставлення бувальщини з іншими жанрами фольклорного тексту [126; 169; 199; 219; 256; 285; 286; 288; 292; 297], її генетичній класифікації [232], психологічної [241; 290] та релігійної [287] інтерпретації. Лінгвісти зосереджуються на функціях бувальщини, зокрема ідеологічній [240], дидактичній [293], інформативній та естетичній [90; 153], вивчають її композицію і систему образів [104], а також мовленнєву реалізацію окремих текстових параметрів [64]. Тексти бувальщини постають як елементи відображення світосприйняття та світобачення людей певної етнокультурної спільноти [213].

У сучасній лінгвістиці дослідження бувальщини мають корелювати з аналізом фольклорних текстів у рамках сучасної когнітивно-дискурсивної парадигми, де особливої ваги набувають когнітивні та комунікативні аспекти дискурсу в їхньому взаємозв'язку. Вітчизняні мовознавці приділяють велику увагу дослідженню казок, паремій та пісень на матеріалі української [60; 101; 141], німецької [123; 203], англійської [69; 84; 204; 208; 217], французької [78; 81; 82], російської [68], корейської [98] мов, у тому числі в контрастивному аспекті [124]. Проте німецькомовна бувальщина дотепер не досліджувалася у царині когнітивно-дискурсивної парадигми.

Обґрунтування вибору теми дослідження. Актуальність роботи визначається її відповідністю пріоритетній когнітивно-дискурсивній парадигмі сучасного мовознавства, зорієнтованій на виявлення взаємодії мови, мовлення і мислення в дискурсі, та загальним спрямуванням сучасної

фольклористики на дослідження фольклорного тексту в лінгвокогнітивному та лінгвопрагматичному аспектах. Робота сприяє вирішенню важливого **наукового завдання** германістики — встановленню мовних проявів німецькомовної картини світу в дискурсі німецькомовної фольклорної бувальщини.

Зв'язок роботи з науковими планами, темами. Проблематика дисертації відповідає профілю досліджень, що проводяться на факультеті іноземних мов Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна у межах наукових тем «Проблеми іноземної мови, перекладознавства та методики когнітивно-дискурсивної парадигми» (номер державної реєстрації 0109U007962) та «Когнітивно-дискурсивні дослідження мови та перекладу» (номер державної реєстрації 0114U004320).

Об'єктом дослідження є тексти німецькомовних бувальщин, які є мовним втіленням дискурсу німецькомовної фольклорної бувальщини.

Предмет дослідження становить аналіз когнітивно-семантичних та лінгвопрагматичних властивостей дискурсу німецькомовної фольклорної бувальщини.

Метою дослідження є встановлення когнітивно-дискурсивних характеристик німецькомовних бувальщин, зокрема когнітивно-семантичних особливостей актуалізації ключових текстових концептів і лінгвопрагматичних властивостей мовленнєвих актів та імплікатур дискурсу німецькомовної фольклорної бувальщини.

Досягнення поставленої мети передбачає виконання низки **завдань**:

- виопрацювати теоретичні засади вивчення лінгвокогнітивних і лінгвопрагматичних властивостей дискурсу німецькомовної фольклорної бувальщини;
- виявити ключові текстові концепти дискурсу німецькомовної фольклорної бувальщини;
- систематизувати мовні засоби актуалізації текстових концептів у дискурсі німецькомовної фольклорної бувальщини;

- встановити лінгвопрагматичні властивості основних іллокутивних типів мовленнєвих актів у дискурсі німецькомовної фольклорної бувальщини;
- з'ясувати закономірності актуалізації імплікатур у дискурсі німецькомовної фольклорної бувальщини.

Матеріал дослідження склав корпус із 1019 фольклорних бувальщин, зібраних методом суцільної вибірки з наявних збірок загальним обсягом близько 1400 сторінок.

Методологічною базою роботи слугує когнітивно-дискурсивний підхід до аналізу фольклорного тексту, який поєднує здобутки когнітивної поетики [27; 35; 137; 217], лінгвопрагматики [16; 165; 215; 289], прагматистіки [149; 186] і дискурсології [87; 268; 202; 223; 284; 172]. У теоретичних положеннях дослідження інтегровано теорії мовленнєвих актів, імплікатур, когнітивної граматики, концептуальної метафори та текстових концептів.

Методологія дослідження охоплює комплекс дослідницьких методів, до яких входять: *загальнонаукові методи* дедукції, індукції, опису і спостереження; *філологічний метод* інтерпретації (для тлумачення змісту бувальщин); *лінгвокогнітивні методи*: концептуальний аналіз тексту, побудова дискурсивної конфігурації концептів (для виявлення ключових текстових концептів досліджуваного дискурсу і встановлення особливостей їхньої актуалізації), аналіз когнітивних операцій (для встановлення когнітивних особливостей актуалізації текстових концептів та актуалізації імплікатур); *лінгвопрагматичні методи*: інтенційний (для виявлення комунікативної інтенції автора), контекстуальний та іллокутивний (для встановлення характерних для німецькомовної фольклорної бувальщини іллокутивних типів), пропозиційний, пресупозиційний аналіз і метод експлікації імплікатур (для з'ясування особливостей актуалізації імплікатур на ґрунті мовних тригерів), когнітивно-прагматичний аналіз метафори (для визначення когнітивно-прагматичних типів метафоричних імплікатур); *лінгвостилістичний метод* (для виявлення релевантних стилістичних засобів), *лексико-семантичні методи*: компонентний аналіз, аналіз словникових

дефініцій, ключових слів і їхніх смислових корелятив (для характеристики актуалізації текстових концептів); елементи кількісної обробки даних і метод автоматичного скрипту.

У роботі верифіковано таку дослідницьку **гіпотезу**: тексти німецькомовної фольклорної бувальщини мають специфічні жанротвірні ознаки, які визначають дискурсивну конфігурацію концептів (когнітивний аспект дискурсу німецькомовної фольклорної бувальщини), провідні іллокутивні типи реалізованих мовленнєвих актів (комунікативний аспект дискурсу німецькомовної фольклорної бувальщини) та характерні мовні засоби (мовний аспект дискурсу німецькомовної фольклорної бувальщини).

Наукова новизна дослідження полягає у встановленні когнітивно-дискурсивних властивостей німецькомовних бувальщин на ґрунті розробленої методики, зокрема у наопрацюванні теоретичних засад вивчення лінгвокогнітивних і лінгвопрагматичних властивостей дискурсу німецькомовної фольклорної бувальщини, виявленні ключових текстових концептів і систематизації засобів їхньої актуалізації у дискурсі німецькомовної фольклорної бувальщини, характеристиці основних іллокутивних типів мовленнєвих актів у дискурсі німецькомовної фольклорної бувальщини, з'ясуванні закономірностей функціонування лексико-граматичних і стилістичних засобів як тригерів імплікатур у дискурсі німецькомовної фольклорної бувальщини.

Наукова новизна отриманих результатів може бути узагальнена в таких **положеннях, що виносяться на захист**:

1. Дискурс німецькомовної фольклорної бувальщини є різновидом фольклорного дискурсу, який становить мисленнєво-мовленнєву взаємодію колективного автора фольклорного тексту та реципієнта/ інтерпретатора за посередництвом цього тексту. Жанротвірними ознаками бувальщини є: 1) наративність; 2) антропоцентричність; 3) зверненість до надприродних феноменів; 4) міметичність; 5) зверненість до минулого; 6) дидактичність.

2. Дискурсивна конфігурація концептів бувальщини охоплює текстові

концепти, які корелюють із її жанровотвірними ознаками: концепт ЛЮДИНА — з наративністю та антропоцентричністю, концепт НАДПРИРОДНЕ — зі зверненістю до надприродних феноменів, концепт МИНУЛЕ — зі зверненістю до минулого, концепт МІСЦЕВІСТЬ — з міметичністю, концепт НОРМА ПОВЕДІНКИ — з дидактичністю.

3. Із жанротвірними ознаками бувальщини корелюють і комунікативні характеристики її дискурсу: специфіка адресанта і адресата (у двох рівнях комунікації) — з наративністю й антропоцентричністю, асертивні мовленнєві акти — з міметичністю та зверненістю до надприродних феноменів і минулого, директивні мовленнєві акти — з дидактичністю.

4. Характерними мовними засобами бувальщини є антропоніми, евфемізми і засоби образності (які відображають наративність, антропоцентричність і зверненість до надприродних феноменів), топоніми (міметичність), засоби вираження категорії часу (зверненість до минулого) і засоби вираження спонукування (дидактичність).

5. Реалізуючи асертивні мовленнєві акти у дискурсі бувальщини, автор-натор і адресант персонажного мовлення стверджують факт істинності відповідної пропозиції, підтверджуючи у такий спосіб факт існування в минулому надприродних сил та їхні появи в означених місцевостях.

6. Директивні мовленнєві акти реалізуються як в авторському мовленні бувальщини, де надаються правила-рекомендації для успішної комунікації з надприродними силами, так і в персонажному мовленні, де найчастотнішими є категоричні підтипи.

7. Конвенціоналізовані імплікатури генеруються мовними тригерами: лексичними (прислівниками, сполучниками, пресупозиційними й імплікативними дієсловами), синтаксичними (складнопідрядними реченнями та риторичними питаннями) і стилістичними (метафорою, метонімією, перифразом, метафоричним порівнянням, епітетом і алюзією).

7.1. Лексичні, епітетні та компаративні імплікатури зафіксовано тільки

в авторському мовленні бувальщини, риторичні — тільки в персонажному, інші типи характерні для обох рівнів комунікації.

7.2. Метафоричні імплікатури генеруються висловленнями чотирьох моделей залежно від експліцитного/імпліцитного способу вираження елементів метафори. Найчастотнішою є модель, у якій концепт-ціль і спільну ознаку виражено експліцитно, а концепт-джерело — імпліцитно. Типовими концептами джерела є ЛЮДИНА/MENSCH і ПРИМІЩЕННЯ/RAUM.

7.3. Найчастотнішими метонімічними імплікатурами є перенесення «Люди +> місцевість, з якої вони походять» і «Люди +> місце, де вони працюють».

7.4. Денотатами алюзивних імплікатур є текст, особа, релігійний сюжет, історична подія, витвір мистецтва, народна прикмета/традиція.

8. Дискурсивні імплікатури у мовленні персонажів бувальщини актуалізуються як моноімплікативні (асертивні, директивні, квеситивні, комісивні та експресивні) або поліімплікативні (поєднання експресива з директивом, асертива з експресивом і квеситива з асертивом/директивом/експресивом). В авторському мовленні в імплікатурі реалізуються директивні мовленнєві акти, які вчать адресатів правильно поводитися з надприродними силами: на ґрунті асертивів (оповіді про минулі події з надприродними істотами) реалізуються директиви (рекомендації автора правильно з ними поводитися).

Теоретичне значення дослідження полягає в тому, що воно робить внесок у інтегративний розвиток дисциплін когнітивно-дискурсивної парадигми лінгвістики: дискурсології, когнітивної поетики, лінгвопрагматики, прагматистістики, а також поглиблює знання у галузі наратології, лінгвофольклористики та лінгвокультурології. Отримані результати сприяють подальшому поглибленню теорій імплікатур (модифікація поняття імплікатури для фольклорного дискурсу), концептуальної метафори (визначення когнітивно-прагматичних типів метафоричних імплікатур), текстових концептів (встановлення дискурсивної конфігурації концептів

німецькомовної фольклорної бувальщини) та когнітивної граматики (встановлення когнітивних операцій, характерних для досліджуваних явищ).

Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості їхнього використання у викладанні курсів із теоретичної граматики, лексикології та стилістики німецької мови, спецкурсів із прагматистики, прагмалінгвістики, когнітивної поетики, дискурсології, лінгвофольклористики, інтерпретації тексту, також у наукових дослідженнях студентів і аспірантів.

Апробація матеріалів дисертації. Результати дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри німецької філології та перекладу і лінгвістичному семінарі факультету іноземних мов Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (2016–2020 рр.). Апробація відбулася на 14-ти міжнародних наукових конференціях (VI Міжнародна наукова конференція «Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація» (Харків, 2007 р.), VII Міжнародна наукова конференція «Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація» (Харків, 2008 р.), Коммуникация в поликодовом пространстве: языковые, культурологические и дидактические аспекты (Санкт-Петербург, 2011 р.), XI Міжнародна наукова конференція «Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація» (Харків, 2012 р.), II Всеукраїнська наукова конференція германістів «Германістика у ХХІ столітті: когнітивна, соціо- та прагмалінгвістика (Харків, 2012 р.), XIII Міжнародна наукова конференція «Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація»: Харків, 2014 р., Українська германістика в діалозі культур (Львів, 2015 р.), XV Міжнародна наукова конференція «Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація» (Харків, 2016 р.), Сьомий міжнародний форум «Сучасна іноземна філологія: дослідницький потенціал» (Харків, 2016 р.), XVI Міжнародна наукова конференція «Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація» (Харків, 2017 р.), Стратегії розвитку та пріоритетні завдання філологічних наук (Запоріжжя, 2017 р.), Художні феномени в історії світової літератури: перехід мови в письменництво («Постколоніальні стратегії»): IV міжнародна наукова

конференція (Харків, 2018 р.), XVIII Міжнародна наукова конференція «Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація» (Харків, 2019 р.), *Philology and Linguistics in the Digital Age FiLiDA* (Будапешт, 2020 р.).

Публікації. Основні положення дисертації висвітлено у восьми одноосібних статтях, сім із яких опубліковано у наукових фахових виданнях України, одна — у періодичному науковому виданні іншої держави, яка входить до Організації економічного співробітництва та розвитку й Європейського Союзу (Угорщина), і тезах доповідей 14-ти конференцій.

Обсяг і структура роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів (з висновками до кожного), висновків, 3 додатків (в них 4 рисунки та 8 таблиць), списку використаних джерел (304 найменування), лексикографічних джерел (11 найменувань) та джерел ілюстративного матеріалу (8 найменувань). Загальний обсяг дисертації становить 11,3 авторських аркушів. Текст роботи проілюстровано 7 таблицями.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ НІМЕЦЬКОМОВНОЇ БУВАЛЬЩИНИ У КОГНІТИВНО-ДИСКУРСИВНОМУ АСПЕКТІ

1.1 Дослідження фольклорних текстів у сучасній лінгвістиці

На сучасному етапі розвитку лінгвістичної науки увагу багатьох дослідників привертають фольклорні тексти як витoki текстів літературних. Саме тому велику кількість досліджень присвячено порівнянню фольклорних та літературних сюжетів, образів, лексичного матеріалу тощо.

Одним з перших вітчизняних вчених, хто зауважив, що фольклор вартий уваги окремих мовознавчих студій, був Потебня О. О. Наведемо його рецензію на збірку пісень, зібраних Головацьким Я. Ф., у якій він зазначив: «Народна пісня становить матеріал для мовознавства, етнографії, історії, психології та ін. Але цим наукам потрібна зовсім не пісня, а, наприклад, мовознавству — звук, слово, форма, зворот і т. ін.» [160, с. 79] (тут і далі переклад іншомовних цитат — мій, К.Б.). Вчений розглядав словесні засоби фольклору крізь призму власного психологічного напрямку дослідження мови, наслідком якого стало виникнення цілісної теорії образного слова. В центрі уваги дослідника перебувала також природа поетичного символу [157; 158; 159; 160; 189]. Учений просліджував зв'язок поезії із народною вигадливістю, яка, на думку Потебні О. О., «відновлює чуттєву, збуджувальну діяльність фантазії слів через так звані епічні висловлення», тобто через такі постійні сполучення слів, в яких одне вказує на внутрішню форму іншого [157, с. 145]. Народна фантазія зумовлює виникнення фольклорних текстів, до яких належить і досліджувана нами німецькомовна бувальщина.

На початку ХХ століття, в період розквіту інтересу до проблем художніх та зокрема фольклорних форм, дослідження в цій галузі очолив Пропп В. Я., який у своїх дослідженнях в області архаїчного фольклору та міфу спирався на європейську емпіричну традицію. Він приділяв увагу специфіці цього виду

творчості, особливостям його виникнення, існування та розвитку, його соціальній ролі. Дослідник чітко розрізняв діахронічний та синхронічний методи дослідження і цікавився насамперед другим з них, намагаючись з'ясувати природу їхньої системності. «Вивчення структури всіх видів казки — це найнеобхідніша попередня умова історичного вивчення казки. Вивчення формальних закономірностей є передумовою вивчення закономірностей історичних» [168, с. 20].

Як зазначає Мелетинський Є. М., розробкою принципів такого опису Пропп В. Я. ставив собі завдання виявити постійні елементи-інваріанти, які неодмінно є присутніми у чарівній казці і які не виходять з поля зору дослідника, не зважаючи на зміну сюжетів. [122, с. 6]. Результатом дослідження стало відкриття інваріантів та їхнє співвідношення в межах композиції твору, які становлять структуру чарівної казки [120; 121]. Також дослідженнями казки займався видатний англійський вчений і фантаст Толкін Дж. Р. [301; 313]. Мету розглянути казку зі структурно-морфологічної точки зору ставив собі Нікіфоров А. І. [134; 135], який виклав низку морфологічних законів: закон повторення динамічних елементів із метою прискорення та ускладнення її загального ходу; закон композиційного стержня (він зазначає, що казка може бути одно- та двогеройною, з рівноправними або нерівноправними героями); закон категоричного або граматичного формування дії. Останній закон передбачає розгляд окремих казкових дій та їхнє об'єднання за зразком словотворення у мові. Нікіфоров А. І. пропонував виокремити «префіксальні казкові дії» (які мають широкі можливості заміни), «коренневі» (які майже не варіюються), «суфіксальні» та «флексивні». Вчений висуває тезу про те, що постійною є лише функція персонажа, його динамічна роль у казці. Ця думка наближається до теорії Проппа В. Я. За схемою, запропонованою вченим, головний персонаж є носієм функції біографічного порядку, а вторинні виконують авантюрно-ускладнюючі функції. Викладена 1928 року, ця схема передбачає «структурну модель діячів» в структурній семантиці Греймаса А. Ж. [73; 252].

У Франції та США структурно-типологічні дослідження в області фольклору з'явилися у 1950-х роках і були пов'язані з розвитком структурної лінгвістики та семіотики. Серед французьких вчених того часу слід виділити Леві-Стросса К. [278; 279; 280], який спробував застосувати до фольклору принципи структурної лінгвістики. На відміну від Проппа В. Я., він вважав міф таким феноменом мови, який проявляється на більш високому рівні, ніж фонема, морфема та семантика. Він увів термін «міфема» — велика конститутивна одиниця, яку необхідно шукати на рівні речення. В своєму дослідженні Леві-Стросс К. запропонував формулу для вираження структури міфу через модель медіативного процесу.

Окремо варто згадати цикл робіт Греймаса А. Ж. [72; 73], який, оперуючи понятійним апаратом Леві-Стросса К., вважав, що міфема пов'язана між собою парадигматичними зв'язками, і запропонував свою власну формулу для міфу. Вчений розглядав ряд міфічних тем у різних міфологіях, виділяв низку семантичних опозицій у ролі диференційних ознак та уявляв одні міфологічні концепції як трансформації інших. Він також спирався на підхід Проппа В. Я. до аналізу казки, інтерпретуючи її таким чином, щоб, крім парадигматики, вивести синтагматику міфу. Серед його досягнень слід відзначити встановлення парадигматичного взаємозв'язку між синтагматичними функціями. Греймас А. Ж. також виділив низку груп та типів функцій і пов'язав аналіз синтагматики з динамікою перерозподілу ролей між окремими персонажами казки. Недоліком його дослідження можна вважати різкий відрив пошуків системи від конкретних фольклорних текстів. При цьому він вважав можливим перенести схему специфічного дослідження чарівної казки на дослідження міфів.

Серед провідних дослідників фольклору того часу слід також виділити Бремона К., який, спираючись на дослідження Проппа В. Я., намагався віднайти загальні правила розгортання будь-якого розповідного сюжету. В центрі його уваги перебуває сама логіка розповіді та синтаксис людських вчинків. На його думку, функція є «розповідним атомом, а з групування таких

атомів складається розповідь» [235; 236]. Відхід від жанрової спрямованості дослідження зробив підхід Бремона К. занадто абстрактним. До визначних студій слід також віднести багаторівневий функціональний аналіз фольклору Гриці С.І. [75].

Крім вище перерахованих, дослідженнями фольклору з точки зору структурної лінгвістики займалися американські вчені Якобсон Р. О. та Себеок Т. [295; 296]. Серед етнографічних праць варто згадати монографію Джекобса М., присвячену стилістичним кліше та драматичній організації розповіді в міфах та казках, які інтерпретувалися в контексті культурних моделей північноамериканських індіанців [259; 260; 299]. Стаття Армстронга Р. П. «Аналіз змісту в фольклористиці» містить пропозицію застосувати до тексту казки розбиття на послідовні дії та після виокремлення їхніх функцій виявити релевантні синтагматичні єдності. Завдяки порівняльному аналізу він мав намір виявити різні відносини в різних культурах [228].

Також дослідженнями казок, їхньої адаптацією та репродукцією, а також наративом в постмодерному контексті займалась американська дослідниця Баккілега К. [230].

Фішер Дж. Л. [247; 248] зіставляв племінні варіанти фольклорних текстів, шукаючи відхилення в їхніх структурах, перебуваючи під впливом робіт Леві-Стросса К. та психоаналізу [250; 251].

Напрацювання закордонних вчених знайшли відображення в дослідженнях фольклору сучасними українськими лінгвістами. Зокрема, Колесник Н. С. досліджує обрядові пісні на матеріалі українського фольклору з лексичної точки зору [101]. Дослідженням казок, паремій та пісень на матеріалі української мови присвячує свої роботи Василько З. В. [60].

Серед суто фольклористичних студій можна виділити дослідження інтертекстуальності у фольклорі на матеріалі українських казок, проведене Онисенко С. В. [141].

Внеском у літературознавчі дослідження є робота Гладько С. В. та

Дєдової С. М., присвячена особливостям характерних рис композиційної структури фольклорного та авторського казкового тексту на матеріалі англійської мови [69]. Кінджибала О. досліджує фольклорну та літературну казку в контексті західної та східної дослідницької традиції казок з точки зору семіотики на матеріалі корейської мови, спираючись при цьому на роботи Греймаса А., Еко У., Барта Р. [98].

Увагу вітчизняних та зарубіжних дослідників також привертають тексти, що перебувають на межі фольклору та літературних текстів, до яких відносять сорочі та русальні казки Толстого О. М. Гжись Г. вивчає зв'язок казкових творів цього автора з російською народною творчістю, аналізуючи зокрема їхні види та особливості [68].

Крім того, слід окремо виділити дослідження Дмитрієвої В. В., в якому проводиться аналіз фольклорної та літературної казок із метою встановлення специфіки розвитку сюжету про Синю Бороду та виявлення передумов та джерел для його оформлення на матеріалі французької мови [78, с. 21].

Аналітику підходів до розгляду фольклорних та літературних казок представила в своєму дослідженні Єфименко В. А., порівнявши фольклористичний, структуралістський, психоаналітичний, соціо-історичний та феміністичний підходи [84]. Спираючись на фольклорні студії минулого, авторка зосереджує увагу на жанрових трансформаціях та мультимодальності сучасних казкових наративів на матеріалі англійської мови.

Великий вплив на сучасні дослідження мав структуралістський підхід, в рамках якого виявляються компоненти структури фольклорної казки як жанру. Роботи Проппа В. Я., який виокремив у композиції чарівної казки постійні елементи (функції дійових осіб, порядок слідування та набір казкових ролей) та надав дві структурні моделі та два визначення чарівної казки [166], знаходять втілення та продовження у аналітичних студіях інших дослідників, не зважаючи на чисельну критику в бік автора базової теорії. До недоліків підходу відносять фокусування уваги лише на наративних елементах і нехтування культурним контекстом [83]. Зокрема, Татар М. зауважує, що

попри всебічне висвітлення синтагматичних аспектів наративної структури чарівної казки, він повністю залишає поза межами своєї уваги її парадигматичний вимір [298, с. 68].

На основі методики Проппа В. Я. Греймас А. Ж. розробив власну структурну модель, в якій виділені Проппом В. Я. дійові категорії звужено до трьох бінарних пар: суб'єкт — об'єкт, адресат — адресант, допоміжний засіб — супротивник [73, с. 261].

Серед дослідників, які розглядали морфологію та структуру фольклорних творів, слід відзначити Баніна О. О. [8], а також Неклюдова С. Ю. [133, с. 236], який вважав одним з найважливіших структурних елементів мотив сюжету. До представників цього підходу можна також віднести Рафаєву А. В., яка розробила власну систему казкових мотивів у вигляді предикатно-актантної системи, до основи якої покладено архетипні мотиви за Мелетинським Є. М. Мається на увазі «певний мікросюжет, що містить предикат (дію), агенса, пациенса та несе більш-менш самостійний і достатньо глибинний зміст» [122, с. 50]. У системі Рафаєвої А. В. мотиви мають наступні складові: персонаж 1, персонаж 2 (які найчастіше є суб'єктом та об'єктом дії), образ дії (або спосіб її реалізації) та умова або причинно-наслідковий зв'язок між двома предикатами [180].

Загалом, представники структуралістського підходу концентрують свою увагу на наративних елементах фольклорного твору.

Серед мовознавчих студій варто відзначити дослідження Мер'ємової Ю. В. на матеріалі англійської, російської та української мов, присвячене комплексному зіставному аналізу поетонімів літературних казок близькоспоріднених і різносистемних мов із опертям на фольклорний текст (народна казка) і найширший культурний контекст [124].

Як продукт мовно-креативної діяльності етносу досліджувалась Мамедовою А. І. німецька народна загадка на предмет її номінативної та комунікативної організації [116].

Також варто згадати дослідження на матеріалі німецьких казок,

предметом якого слугували мовні засоби комічного, виконане Сотниковою С. І. [203]. Німецькі казки також розглядалися з позицій словникового запасу, а саме ад'єктивної складової [123].

Варто також згадати роботу Слухай А. С., в основу якої покладено аналіз етнічного міфу в образних епіко-міфологічних текстів та розгляд лінгвокультурних параметрів міфопоетичної картини світу [196].

Із точки зору лінгвопрагматики та когнітивної лінгвістики проведено дослідження Піхтовнікової Л. С. та Гончарука О. М., які розглянули англomовну прозову байку та встановили процес самоорганізації у ній, її композиційно-стилістичну та композиційно-мовленнєву структуру, стильові риси, образи-символи та концепти [149].

Крім того, Піхтовнікова Л. С. разом із Яремчук І. М. дослідила німецькомовні притчі з прагматичної точки зору у єдності лінгвостилістичних, лінгвопрагматичних та лінгвосинергетичних аспектів [151]. В такому самому аспекті представлена також робота Суворової Т. М., яка досліджує системи словесних образів на матеріалі американської фольклорної балади XVIII–XX століть [205].

Серед досліджень, присвячених такій малій формі, як шванк, варто виділити роботу Панкратьєвої О. С., в якій розглянуто фразеологічний потенціал німецьких шванків XVI століття із зазначенням функціональних особливостей відповідної фразеології [143]. Так само шванку присвячена ще одна студія Піхтовнікової Л. С. та Мукатаєвої Я. В., в якій розглядається німецький прозовий шванк у прагматистичному та лінгвокогнітивному аспектах [150].

До робіт когнітивного напрямку на теренах фольклорних студій можна віднести роботи Єсипович К. П., які присвячені дослідженню образів і концептів людини та чарівного на матеріалі французьких народних казок та середньовічного епосу [81; 82].

Культурознавчо-лінгвістичні дослідження мають на меті встановити роль певних фольклорних текстів у еволюції тієї чи іншої нації. Серед них слід

відзначити матеріали, зібрані Сташко Г. І., яка вивчає роль американської фольклорної пісні у становленні американського народу [204].

Комплексний підхід із застосуванням когнітивного, психологічного та синергетичного підходу до дослідження англійських прозових текстів малої форми застосовано в монографії Тараненко Л. І. Вона розкриває теоретичні засади дослідження специфіки функціонування системи просодичних фольклорних текстів малої форми [208].

Важливим для нашого дослідження є питання про класифікацію фольклорних текстів. Слідом за Проппом В. Я., який запровадив термін «область фольклору», Путілов Б. Н. вважає за необхідне виділяти такі сфери відповідно до визначальної форми функціонування, яка зумовлює найсуттєвіше в характері жанрів та пропонує виділити наступні [174, с. 160–161]:

1. Позаобрядова проза — до цієї області відносяться тексти, які групуються за двома ознаками: настанова на розповідання та невключенність до обрядового життя. Однак, для архаїчних культур розповідання існує як у позаобрядових, так і в обрядових формах.

2. Позаобрядова пісенна поезія — визначальною для цього жанру є настанова на пісенний початок, як опозиція до розповідання, та відсутність прямого зв'язку з обрядом.

3. Фольклор безпосередньо ритуалізованих форм (обрядовий, пісенний, фольклор магічних дій). У цій області межа між поетичними та прозовими формами стертою, вони радше розподіляються відповідно до конкретних функцій.

4. Власне драматичні форми, які не входять до обряду.

5. Фольклор мовленнєвих ситуацій, до якого відносять так звані «малі форми», життя яких пов'язане з реалізацією в процесі мовленнєвих контактів.

Відповідно до викладеної класифікації, нас цікавить більш дрібне розподілення першої області, представленої на схемі 1 в додатку А. Позаобрядова проза розподіляється на казки та неказкову прозу.

Неказкова проза, до якої за Проппом В. Я. відноситься і бувальщина, може бути класифікована за критеріями, запропонованими Чистовим К. В. [219] та Мишанич С. В. [126]:

- час — давні, менш давні, сучасні тексти;
- локальність — прикріплені та неприкріплені до певної місцевості;
- наявність надприродних персонажів;
- ставлення оповідача до подій, що лежать в основі твору, — настанова на достовірність та недостовірність;
- епічна дистанція — просторова та часова віддаленість процесу розповіді від подій, що лежать в основі тексту. Відповідним чином, суб'єкт може перебувати:
 - на зовнішній позиції щодо зображуваного (розповідь про минулі події із значним часовим інтервалом, тощо);
 - на внутрішній позиції щодо зображуваного, але зовнішній щодо інших персонажів розповіді (оповідач є свідком, але не учасником подій);
 - суб'єкт знаходиться на внутрішній позиції щодо зображуваних подій та інших персонажів розповіді (оповідач виступає одним із учасників та розповідає про себе).

Відповідно до цих критеріїв, бувальщина належить до рівня неказкового прозаїчного фольклору, класифікованого за минулим часом, наявністю локальної віднесеності, достовірності з боку оповідача, який перебуває на внутрішній позиції щодо зображуваного, але на зовнішній щодо учасників розповіді.

1.2 Бувальщина у культурологічних, літературознавчих і лінгвістичних дослідженнях

У своїй роботі ми спираємося на робоче визначення бувальщини як жанру неказкового прозаїчного фольклору, у якому представлено історію про зустріч з надприродною силою, невидимим світом. Текстам НФБ притаманні певні особливості, які визначають специфічну роль бувальщини в системі

споріднених фольклорних текстів.

Сам термін «бувальщина» (рос. *быличка*, нім. *Volkssage*) несе в собі настанову на достовірність, тобто вважається, що події, про які розповідається, насправді відбувалися з розповідачем або з кимось із його знайомих і родичів (як правило, вони і є головними діючими фігурами). Але разом з тим від достовірності бувальщина є вже відокремленою — через те, що вона розповідається не вперше, тому вона вже набула певних змін.

Реципієнтом НФБ слід вважати пересічного мешканця німецького села або міста, який належить до одного із робочих прошарків суспільства: ремісника (також до цього прошарку можна віднести підмайстер'я), купця, трактирника, слугу. Як правило, це релігійний християнин, але при цьому він також не полишає наївної віри у надприродні явища та сили.

До початку минулого століття єдиного визначення терміну «бувальщина» не існувало, хоча дослідженням цього жанру займалися фольклористи західних країн ще з кінця XIX століття. Всі спроби дати остаточне визначення виходили із досить нечіткого поняття бувальщини — в першу чергу через те, що дослідникам відомий надто малий корпус текстів. Про систематичне дослідження бувальщин можна казати лише починаючи з XX століття.

Важливим етапом становлення досліджень фольклорної бувальщини у пулі європейських студій були спроби надати визначення цьому типу текстів. Перші дослідження, які проводилися на початку XX століття, ґрунтувалися на зіставленні фольклорної бувальщини з іншими текстовими жанрами [231; 249; 263].

Приміром, визначення базельського германіста та фольклориста Ранке Ф. базується на висловлюванні братів Грим, які вважали, що казка є більш поетичним, а бувальщина — більш історичним текстом. «За своєю сутністю бувальщина вимагає, щоб в неї вірили, як оповідач, так і слухач, вона стверджує, що розповідає правду. Казка не має таких вимог, вона не просить віри, принаймні, віри в створіння чийхось фантазій, правда казки лежить у

іншій сфері, ніж правда бувальщини. Бувальщина, за своїм власним сприйняттям належить до світу реального, до знань народу, казка ж навіть для того, хто її розповідає, належить до світу поетичного, фантазійного. Первинно бувальщини є популярними історіями з фантастичним, об'єктивно неправдивим змістом, що розповідається у формі простого викладу начебто реальних подій» [290, с. 14]. Це визначення також базується на співставленні, що, знову ж таки, є результатом відсутності точної наукової термінології в області дослідження бувальщин. Для Ранке Ф. найважливішою була більша претензія бувальщини на правдивість та її суб'єктивна достовірність. У своїх подальших роботах він підкреслював те, що в бувальщині також важливий характер пережитого, який походить з колишніх колективних вірувань.

Другим етапом розвитку досліджень можна вважати роботу скандинавського етнолога фон Сидова К. В. Він поділяв бувальщини на наступні різновиди:

- меморат (розповідь людей про суто приватні, власні переживання),
- хроніки-нотатки (різноманітні спогади, в яких ідеться про людей, родини, поселення та місцевості, культурні особливості тощо),
- фабулат, або власне бувальщину (коротку, одноепізодичну розповідь, підґрунтям для якої слугують, в першу чергу, переживання та спостереження).

Із усіх цих видів в науці закріпились лише поняття меморату та фабулату, які були найбільш підкріплені не лише теоретично, але й прикладами текстів [297, с. 73–74].

У 60-х роках минулого століття скандинавські дослідники, серед яких можна виокремити Тільгагена К.-Г., намагалися класифікувати народні оповідання і виділили серед них бувальщину — «побудовану на одному або більше мотивах стандартну, а також за формою фіксовану на найважливішому, розповідь, яка повідомляє про достовірність та зустрічається принаймні в двох різних записаних текстах» [285, с. 38]. Таким чином,

говорячи про комбінацію мотивів, дослідник наголошує на морфологічному аспекті бувальщини. Також важливим вважаємо факт міжрегіонального поширення окремих типів фольклорних бувальщин, тобто непрямий доказ наявності колективної полігенетичної традиції.

Фінський фольклорист Сімонсуурі Л. виокремлює, крім іншого, не тільки усну форму передачі бувальщин, він також зосереджує свою увагу на її змісті та надрегіональному розповсюдженні. Найбільше він приділяв увагу речам, які викликають інтерес оповідача (особистості, події, місцевості) та слугують підґрунтям для створення фольклорної бувальщини та її вираженню відповідно до граматичних структур [287, с. 47].

Протягом минулого століття було зафіксовано декілька спроб уточнити класифікацію фон Сидова К.В., серед яких варто зазначити дослідження фінського фольклориста та релігієзнавця Гонко Л. Він представив нову точку зору на відокремлення меморату від власне бувальщини, запровадивши такі критерії для безпомилкового визначення фольклорного жанру: зміст; форма; стиль; структура; функція; частота; розповсюдження; вік; походження. Ці критерії, хоча вони й були само собою зрозумілими, до того часу не завжди послідовно залучалися до аналізу поняття фольклорної бувальщини. Виходячи з цих критеріїв, виявлялося, що бувальщина відрізняється від меморату насамперед змістовно, а від фабулату — формально. Новим у цій класифікації був частотний критерій, який базувався в першу чергу на колективних традиціях соціуму і брав до уваги частотність передачі бувальщини [256]. Послідовником Гонко Л. став Пентікайнен Ю., який додав новий критерій для відокремлення меморату від бувальщини, яким стала так звана психологічно-сприйняттява автентичність, тобто індивідуальне істиннісне значення. У такий спосіб головним критерієм розрізнення меморату та бувальщини стає рівень дійсності. Внаслідок цього виникає багато рівнів дійсності, що, звичайно, ускладнює роботу з матеріалом [286].

Підходячи до бувальщини з боку психології, її найвизначнішою рисою швейцарський дослідник Буркгардт Г. називає індивідуальний характер

переживання і зустріч з потойбічним надприродним явищем. «Зміст фольклорних бувальщин зазвичай стосується незвичних подій, які, на думку оповідача або слухача, часто спричиняються вторгненням «чогось зовсім іншого» у світ повсякденного» [241, с. 14].

Пойкерт В. -Е. підійшов до бувальщини як до написання історії певного народу. Для нього бувальщина є просто історичним повідомленням, він зосереджується на розповідному характері оповідання, в якому фіксується деяка подія. Він пише, що бувальщина повідомляє про те, що вже відбулося, і якщо прагне естетичного, то це лише естетика замкнення, окресленого та мотивуючого, і, повідомляючи про події, вона не підсумовує, а просто передає їхній перебіг [288, с. 10].

Учень Пойкерта В. -Е. Ранке К. підкреслює емпіричну роль бувальщини в суспільстві і, таким чином, її антропологічне значення. Він стверджує: «Бувальщина документує місце та час у наших категоріях мислення, її прив'язаність до людського, вона відповідає дійсності, тому що вона хоче бути дійсністю» [291; с. 35]. Для нього бувальщина, як і інші фольклорні жанри, відповідає психо-ментальним потребам людей і є формою їхнього вираження. Це, в свою чергу, визначає функцію бувальщини, яка полягає в тому, щоб пояснити світ, при чому тон пояснення має насамперед емоційне забарвлення. Ранке К. також вважає важливою інтеграцію бувальщини в дійсність людини, коли, на відміну від казки або легенди, де трансцендентне існує ніби в паралельному світі, в бувальщині надприродні явища самі проникають в світ повсякденності [291].

Під впливом Юнга К. Г. деякі дослідники бачили в бувальщинах «архетипові образи», але, на думку Ранке К., такі «спроби визначити сутність бувальщини, казки, міфу або шванку завжди зазнаватимуть поразки, якщо не будуть спиратися на філологічні архетипи» [291, с. 45].

Відомі й інші спроби розглядати фольклорну бувальщину суто в психологічній інтерпретації, представлені, наприклад, в роботах Іслера Г. За його словами, якщо сприймати бувальщину як «розповідь про зустріч людини

з духами або демонами» і, крім того, як «точні вказівки щодо правильного поводження з цими силами» [258, с. 1]. У цьому, без сумніву, проявлятиметься релігійна функція. І, у разі конкретного застосування до певних типів бувальщини, ця функція, на думку Ньортерсгойзера Г.-В., перетворюється на функцію більш ідеологічну, яка «використовує уявлення про народні вірування» [цит. за 287, с. 53]. На думку самого Петцольда Л., «таке релігійно-психологічне тлумачення бувальщини, яке походить з аргію постульованої передумови, та, крім того, вдає з себе «знання», яке у кращому випадку вже виповнилося, не зачіпляє ані внутрішньої реальності бувальщини, ані історично-соціальної реальності; інтерпретуючи бувальщину антиісторичним чином, її виривають з того підґрунтя обставин та зв'язку із життям, з якого вона постала» [287, с. 53–54].

Для Ранке Ф. дефініція фольклорної бувальщини створювалася через призму відношення до реальності, тобто за ступенем суб'єктивної достовірності. Його бачення підтримував Рьоріх Л., який помістив цей тип текстів у мережу глобальних взаємовідносин та вказав на кількісну обмеженість типів фольклорних оповідань та мотивів. «У своїй прив'язаності до місця й часу, а також до конкретних осіб, кожна бувальщина викликає відчуття реальної події, яка відбулася один раз, але бувальщина, так само, як і казка, обмежена у переліку загальнолюдських мотивів та типології» [292, с. 664].

Визначення Баузінгера Г. та класифікація бувальщин ґрунтується на генетичному критерії. З оперттям на теорії фон Сидова К. В. та Пентикайнена Л., він виділив різні фази формування та розвитку бувальщини від первинного суб'єктивного оповідання (меморату) до інтерпретованої розповіді сталої бувальщини. З його точки зору, існує три приводи для виникнення бувальщини: переживання, подія та об'єктивація. Із них витікає класифікація бувальщин на три рівнозначні групи: демонічну (це бувальщини про чортові мости, скелі дивної форми або печери карликів/гномів), історичну (бувальщини про руїни замків, пояснення виникнення назв місцевостей тощо)

та етіологічну (пояснювальні бувальщини). Однак, ця класифікація припускає можливість нашарувань, оскільки етіологічні (пояснювальні) бувальщини можна також знайти і в групі демонічних, і в групі історичних бувальщин. Таким чином, етіологічна функція і зміст бувальщини опиняються на одному категоріальному рівні. Ще один етап, тобто об'єктивацію, яка вимагає пояснення, знаходимо як серед демонічних, так і серед історичних фольклорних бувальщин. Можливим є також відношення бувальщини до обох цих категорій. Таким чином, дослідник вийшов на доволі неточну, але безперечну класифікацію бувальщин на історичні та демонологічні [232, с. 127].

Важливий внесок у дослідження бувальщини зробила германіст Бюргер К., яка виокремила ідеологічну функцію бувальщин. Дослідниця виходила з того, що в низці бувальщин, які намагаються випередити порушення писаних або неписаних норм, ці порушення вважаються негативними з точки зору потойбічних сил. Крім того, в роботі знаходимо зауваження про очевидну соціально-критичну тенденцію деяких бувальщин, які хоча й карають індивідуальні порушення моральних норм навіть із боку правителів, але загалом не критикують «основний принцип влади» [240, с. 33]. У цілому, дослідниця описує «світосприйняття німецькомовних фольклорних бувальщин як антипросвітницьке та антиемансипаторське» [240, с. 36, 38].

Спробу розглянути фольклорну бувальщину з точки зору функціоналістських аспектів зробив Шенда Р. Він писав про те, що вона «показує нам порушення норм, пояснює катастрофи, робить моторошне очевидним, погрожує покаранням» [293, с. 12]. Для нього тексти бувальщин не є ізольованими, а стають автентичними лише у своєму контексті та через функціональний взаємозв'язок. Він надає бувальщині досить «важку» дефініцію: «Бувальщина — це спродукована усно та/або письмово передана з покоління у покоління розповідь по однократну надзвичайну, надприродну або чудову, справжню або фіктивну подію [переживання], часто датовану/локалізовану, в яку повірили або ні, яку розповідають із

розважальним/дидактичним наміром і яка слугує для підтвердження або розширення кола досвіду реципієнта, а також для збереження або піддання сумніву відповідної існуючої картини суспільства» (там само).

На теренах російськомовного наукового простору термін «бувальщина» вперше був використаний з метою позначення розповіді про надприродне, яке трапилося в реальності, дослідниками Соколовим Б. та Соколовим Ю. [199, с. 78]. Як правило, ці тексти вважалися комплементарними оповіданнями до казок, і таке ставлення до фольклорної бувальщини переважало в роботах ХХ століття навіть тоді, коли особливі риси цього типу текстів стали виділяти окремо.

Ситуація змінилася після виходу з друку роботи Померанцевої Е. В., у якій вона згадувала про те, що незважаючи на те, що у бувальщинах переважає інформативна функція, їй притаманна також естетична [153, с. 275]. На думку дослідниці, виокремлення цієї функції пов'язане із відсутністю віри в оповідання з боку реципієнтів. Цієї ж думки дотримувався Зінов'єв В. П., який вважав, що наполягання на достовірності бувальщини з боку оповідача має на меті підсилення естетичного ефекту від оповідання [90, с. 382, 386, 394].

Не обійшов своєю увагою бувальщину Пропп В. Я., який здійснив масштабні дослідження фольклорної прози. Він провів глобальне розмежування фольклорних текстів на «такі твори, у правдивість змісту яких не вірять» (усі тексти казкового типу), «і такі, у правдивість змісту яких вірять» [171, с. 43]. Усю неказкову прозу Пропп В. Я. поділив на такі жанри: етіологічні оповідання, бувальщини, легенди, історичні перекази, сказання [167, с. 52]. Посилаючись на роботи вищезазначених європейських авторів, в тому числі Ранке К., і зауважуючи, що дослідники встановлюють занадто широкі визначення для жанру бувальщини, він зазначав, що для класифікації фольклорних жанрів і уточнення понять необхідно дотримуватися певних вимог, серед яких називав такі:

- 1) ознака, що виділяється, повинна відображати сутнісні сторони явища;
- 2) обрана ознака має бути постійною, а не мінливою (щодо цього

критерію сам дослідник писав про певні труднощі, пов'язані із постійною мінливістю фольклору);

3) ознака, що покладена в основу жанру бувальщини, має бути сформульована чітко та виключати можливість його різного тлумачення та розуміння [170, с. 177-181].

Дослідженням структури бувальщини Латгалії займалася Корольова Є. Є. [104, с. 237 і далі], зокрема її композиції, системи образів і наявності інших елементів, зумовлених основною функцією бувальщини: настановою на достовірність з одного боку, та того, що викликає містичний страх, з іншого. Дослідниця зауважує, що бувальщина відображає особливості міфологічного мислення, що має свою логіку і не прагне до аналітичного розуміння світу. Крім того, вона вважає, що «як і будь-який фольклорний твір, бувальщина поєднує в собі дохристиянське та християнське. Міфологічні персонажі та їхні дії віддзеркалюють паганські уявлення <...>, їхні забобонні уявлення, а християнською в більшості випадків є система оберігів» [104, с. 247].

Серед більш сучасних досліджень слід назвати роботу ізраїльського науковця Фіалкової Л. [213], яка досліджувала не суто бувальщини, а меморати, зауважуючи, що це більш універсальний термін, який позначає тексти фольклорних жанрів, починаючи від легенд і закінчуючи саме фольклорними бувальщинами. У першу чергу, дослідницю цікавив культурний контекст, який відображається в окремих оповіданнях. Завдяки відображенню особистих спогадів та спогадів знайомих як частини групового досвіду суспільна вага таких текстів зростає.

Важливо також згадати дослідження Волоскової С. Є. на матеріалі північно-російських бувальщин на предмет принципів та правил організації тексту бувальщини, його сегментації на тексти та мікротексти, а також мовленнєвої реалізації окремих важливих текстових параметрів: локально-темпоральної характеристики надприродної події. Крім того, дослідження розглядає кольоровий та числовий код, а також способи номінації

персонажей бувальщини [64, с. 2-3].

Підсумовуючи все вище сказане, можна виокремити найважливіші **жанрові риси бувальщини**. У першу чергу, це усне оповідання, зафіксоване в формі тексту. За формою оповідання бувальщина є міметичною, тобто виникає враження, що описані події насправді відбувалися, і бувальщина намагається підтвердити це за допомогою часових, місцевих та особових вказівок. Прояви надприродного теж фіксуються і підтверджуються певними особами. Важливим критерієм є також автентичність її психологічного сприйняття, тобто індивідуальна дійсна цінність. Ще однією структурною рисою є багатовимірність бувальщини, завдяки чому прояви надприродного не сприймаються як дещо жахливе, а навпаки, становлять власне основу жанру бувальщини.

1.3 Когнітивно-дискурсивний підхід до аналізу німецькомовної фольклорної бувальщини

У нашому дослідженні бувальщина розглядається як різновид фольклорного дискурсу. Перш за все, доцільно розкрити поняття дискурсу, навести типологію описаних на цей час дискурсів та обґрунтувати припущення щодо можливості виокремлення дискурсу бувальщин серед інших дискурсів за стилем. Ґрунтуючись на єдності мовного, когнітивного і комунікативного аспектів дискурсу НФБ, далі розглянемо жанрові особливості тексту НФБ і звернемося до його когнітивних та комунікативних характеристик.

1.3.1 Статус дискурсу бувальщини. Для проведення лінгвістичного аналізу НФБ з позицій дискурсивного підходу необхідно спиратися на поняття дискурсу. Дискурсивний підхід до фольклорного тексту дозволяє повніше розкрити дидактичний та естетичний ефект бувальщини.

Існує низка трактувань дискурсу, серед яких, на нашу думку, доцільно зупинитися на концепції конструювання смислів на основі тексту. Згідно з

визначенням Мартинюк А. П., дискурс — це «ситуативно обумовлена інтерсуб'єктивна мовленнєво-розумова діяльність, спрямована на взаємну орієнтацію у життєвому просторі на основі надання мовній формі семіотичної значущості» [308, с. 11]. Для виникнення дискурсу необхідний текст: на думку дослідниці, виникнення дискурсу відбувається в той момент, коли інтерпретатор у реальних просторово-часових координатах стикається із текстом, і «у результаті такої інтерсуб'єктної взаємодії форми мовних знаків набувають змісту, а власне процес інтерсуб'єктної взаємодії і є дискурсом» [308, с. 21]. Якщо говорити про фольклорний текст, який являє собою НФБ, дискурс виникає під час процесу сприйняття тексту читачем (або, первинно, слухачем): «Спираючись на створений автором текст, читач/інтерпретатор конструює смисли згідно зі своїм когнітивним, мовленнєвим і комунікативним досвідом» [19, с. 24]. Таким чином, можемо зробити висновок про те, що **фольклорний дискурс** становить інтерсуб'єктну мовленнєво-мисленнєву взаємодію автора (або оповідача) й читача на ґрунті фольклорного тексту.

Фольклорний дискурс розуміється услід за Емер Ю. А., як «колективна мовленнєва діяльність, зумовлена соціокультурною ситуацією, історичними умовами, компонентом цієї мовленнєвої діяльності є естетично оброблений традиційний текст, який відповідає суспільним запитам і відображає колективне знання, яке стабілізує соціум» [226, с. 86–87].

Дружина Т. А. зауважує, що властиві певному жанру, а в нашому випадку фольклору, дискурсивні характеристики, впливають на породження і продукування тексту в цілому. Продукування тексту адресатом відбувається відповідно до його мовної картини світу і комплексу комунікативних і прагматичних інтенцій. Крім того, через наявність адресата мовець повинен брати до уваги мовний і комунікативний досвід, а також пізнавальний потенціал, тобто мовну картину світу [79, с. 91–92; 246].

Вона виокремлює такі основні характеристики фольклорного дискурсу:

1. Орієнтація на традицію — тобто збереження і вираження національних/субкультурних традицій.

2. Анонімність, яка передбачає колективного автора, оскільки кожен член колективу відповідного народу, в нашому випадку — німецького, є носієм традиційних установок і норм.

3. Варіативність, тобто фольклорний дискурс є водночас стійким, але при цьому він здатний до повторення, відтворення, з одного боку, та до пластичності — з іншого.

4. Усність — ця характеристика зумовлена соціокультурними обставинами та принциповими установками на особистісну комунікацію [246, с. 42].

Фольклорний дискурс виокремлюємо за критерієм стилю [164, с. 199]. За Приходьком А. М., крім стилю, у дискурсі присутні також два додаткові фактори спілкування, а саме модус і середовище.

За критерієм **модусу** фольклорний дискурс може бути дидактичним, ввічливим, оцінним, непрямим, нещирим, іронічним, гумористичним, спонукальним, емотивним тощо [там само]. За критерієм середовища розглядуваний нами дискурс є німецькомовним.

З іншого боку, за Карасиком В. І., існують персонально-орієнтовані й інституціональні типи дискурсу [94, с. 250–304]. Однак, фольклорний дискурс не може бути розглянутий лише як інституційний або особистісноорієнтований: «Фольклорний дискурс володіє інституціональною особливістю природи, на відміну від інших інституційних дискурсів, він не представляє комунікацію в межах певного соціального інституту, найважливіші ознаки інституційного дискурсу (мета, характер статусноорієнтованого спілкування) якісно і кількісно в ньому відрізняються» [226, с. 76].

Особливість інституційності для фольклорного дискурсу взагалі і для дискурсу НФБ зокрема можна пояснити його походженням — фольклорний дискурс походить від дискурсу побутового, оскільки, на відміну від художнього, відображає та обслуговує повсякденні потреби певної культурної спільноти. Дружина Т. А. вважає, що складність опису саме фольклорного

дискурсу полягає в його нетиповості, оскільки неможливо точно співвіднести його з уже розробленим параметром інституціональності/неінституціональності. Така ситуація пов'язана з тим, що зародження фольклору відбувалося в період відсутності сформованих соціальних інститутів як таких. У той час учасники фольклорного дискурсу ставилися до моделі фольклорної комунікації водночас як до колективної і власної. Це зумовлено тим, що в архаїчному суспільстві обидві позиції були рівні та особистість не протиставлялася колективу.

Відповідно, нам видається доцільним поділяти дискурси на індивідуальний та соціальний типи. При цьому всередині останнього необхідно виділити інституційний і субкультурний різновиди. Таке членування дає змогу описати субкультурні дискурси, зокрема фольклорний, як особливі утворення.

У фольклорному дискурсі члену колективу пропонується алгоритм поведінки в певних типових ситуаціях, алгоритм переживань певних емоційних станів. Особистість обирає із запропонованих варіантів той, який більше відповідає її ролі, внутрішньому стану в певний момент у тій чи іншій ситуації, висловлюючи через колективні тексти власне світовідчуття і настрій [79, с. 93].

Крім того, у дискурсі НФБ як частини загального фольклорного дискурсу транслуються норми і стандарти статусно-рольової поведінки в естетично опрацьованих текстах обмеженої кількості жанрів, які закріплені за типовими комунікативними ситуаціями. Такий дискурс задає когнітивні й ціннісні установки, закріплюючи бінарні відносини: норма/ненорма, допустиме/неприпустиме, добро/зло тощо, пропонує особливе світобачення. Комунікант у фольклорному дискурсі водночас постає і як представник певної соціальної ролі, що характерно для інституційного дискурсу, і як окрема особистість з багатим внутрішнім світом — це характеристика буттєвого типу особистісно-орієнтованого дискурсу.

Як зазначалося, однією з ключових характеристик фольклорного

дискурсу є усний канал. При цьому, з розвитком цивілізації побутовий фольклор вийшов за первинні межі та почав своє існування також у письмовому середовищі. Тож можемо стверджувати, що поєднання різних рис в межах одного дискурсу свідчить про його складність та неоднозначність.

Разом із тим, однією з характеристик фольклорного дискурсу є художнє осягнення світу, естетична зумовленість і комунікативна мета, а також дискурсивні ролі і мовленнєві засоби, які спрямовані на досягнення естетичного ефекту. Учасник спілкування в дискурсі НФБ виступає як співавтор, що створює твір, у якому відбивається колективне світобачення. Крім того, він обирає мовленнєві засоби для передачі власного ситуативнозумовленого стану. Отже, взаємодія автора і реципієнта є провідною властивістю дискурсу НФБ. За Руднєвим Ю. В., «дискурс можна розуміти як індивідуальний над-мовний код (набір формальних елементів), що підкоряє собі (аж до розриву) граматичну будову мови. Розуміння такого коду вимагає з боку реципієнта певних зусиль, спрямованих на «підключення» до кода дискурсу і, таким чином, включення себе в ситуацію, що «висловлюється» [184].

У цьому зв'язку Безугла Л. Р. і Остапченко В. О., розглядаючи поетичний дискурс, говорять про «мовномисленнєвий простір, який створюється автором тексту <...> та його читачем за посередництвом цього тексту» [21, с. 15]. Пристаючи до цієї точки зору, ми маємо звернутися до питання специфіки авторства дискурсу НФБ.

Як зазначалось вище, адресатом, в тій самій мірі, як і автором НФБ є пересічний селянин або містянин купецької, ремісничої, або робочої верстви населення, християнської релігії, але із залишками віри в надприродні сили. Такі досить специфічні автор та адресат бувальщини мали спільний дискурс, одним із проявів якого постав дискурс НФБ.

За Шевченко І. С., будь-який дискурс поєднує в собі три аспекти — когнітивний, комунікативний і мовний [222, с. 116]. Тому, обґрунтовуючи визначення дискурсу НФБ, виходимо з того, що у ньому мають поєднуватися

ці три аспекти.

Отже, під *дискурсом німецькомовної фольклорної бувальщини* розуміємо різновид фольклорного дискурсу, який становить мисленнєво-мовленнєву взаємодію колективного автора фольклорного тексту та реципієнта/ інтерпретатора за посередництвом цього тексту. У цьому визначенні відображено три основні аспекти дискурсу НФБ: мовний аспект, представлений безпосередньо текстом НФБ, когнітивний аспект, який стосується мисленнєвої діяльності автора і читача (активація концептів, когнітивні операції) та комунікативний аспект, який репрезентує мовленнєву комунікацію і тісно пов'язаний з когнітивним, що має найяскравіший прояв у актуалізації імплікатур. Тому доцільно послідовно розглянути ці три аспекти дискурсу.

1.3.2 Мовний аспект дискурсу німецькомовної фольклорної бувальщини: бувальщина як жанр фольклорного тексту. Найбільш загальні та суттєві ознаки тексту, на думку Тураєвої З. Я., відображають його категорії, які являють собою сходинки в пізнанні його онтологічних, гносеологічних та структурних ознак [210, с. 80]. Розгляд питання типологізації цих категорій уможливив висновок, що в списку текстових категорій, які пропонуються в рамках значної кількості робіт різних вчених і шкіл, є розбіжності, які свідчать про недостатню розробленість цієї проблематики і різні підходи при вивченні даного явища.

Можливість виділяти будь-які категорії в тексті нам дає його системність та структурованість, тобто членування його на формальні (композиційні) та змістовні (архітектонічні) частини [108, с. 60]. Звичайно, чим більший текст, тим більше можливостей розділити його на змістовні одиниці — розділи, які можуть бути розглянуті або навіть опубліковані окремо, але подібна автосемантика носить, звичайно ж, відносний характер, бо повний зміст може бути розкритий лише з оперттям на повний текст. Тому можна стверджувати, що категорія членування невід'ємна від категорії

зв'язності.

Вітчизняні дослідники Кухаренко В. А. [107] і Гальперін І. Р. [67], виокремлюють такі текстові категорії: когезія (формальна зв'язність тексту), когерентність (внутрішня зв'язність або змістовна з'єднаність), проспекція (катафорична спрямованість сюжету), ретроспекція (анафорична спрямованість), антропоцентричність, локальнотемпоральна віднесеність, концептуальність, інформативність, системність, цілісність (завершеність), модальність і прагматична спрямованість.

Інший список категорій пропонує Ніколаєва Т. Н.: попередня та наступна інформація, розповідь про світ/переказ світу, ініціальність/неініціальність [136, с. 26].

Новіков А. І. вважає, що текст має подвійну природу, з одного боку, як результат мовленнєво-розумової діяльності, та — з іншого — як процес, що має специфіку породження та сприйняття. Він вказує на такі якості тексту, як розгорнутість (мається на увазі повнота та глибина, яка забезпечена певними підтемами та субпідтемами), послідовність (порядок слідування елементів змісту, пов'язаний із підпорядкованістю підтемам та субпідтемам), зв'язність (внутрішня: спільність предмету описання; зовнішня: наявність певних формальних та лексичних показників), завершеність (формування цілісного образу), глибинна перспектива (перехід від зовнішньої форми до внутрішньої), статика та динаміка тексту [138]. Ці текстові категорії, на думку вітчизняних дослідників, найбільш часто стають об'єктом уваги інтерпретаторів, оскільки саме вони пов'язані із семантичними змінами в художньому тексті. Саме в цьому пункті є відмінність від ставлення до цієї проблеми лінгвістів інших країн.

Відомі зарубіжні дослідники, серед яких можна назвати Дресслера В., де Богранд Р. та Брінкера К. [233; 237], відносять до найважливіших текстових категорій такі:

- когезію (лінійну, синтагматичну зв'язність),
- когерентність (вертикальну, парадигматичну зв'язність),

- інтенціональність (одна з текстових категорій, яка відображає позицію автора і спрямована на читача; ця категорія підкреслює, що текст створюється з певною метою, щоб справити на читача певний вплив),
- прийнятність (*Akzeptabilität*) (ця текстова категорія враховує особливості читача, вона відображає позицію читача, який очікує віднайти когерентний текст, який матиме до нього якесь відношення, буде корисним в плані пізнання),
- інформативність (або, інакше кажучи, ефективність тексту, вона впливає із певної кількості нової інформації, а також із того, наскільки очікуваною або неочікуваною була отримана інформація),
- ситуативність (це міра релевантності, притаманної тексту в певній комунікативній ситуації, вона визначає, чи вдовольняє певний текст потреби певного читача) та
- інтертекстуальність (ця текстова категорія розкривається у певному дискурсі в рамках більш розгорнутого контексту, при виникненні зв'язків із іншими текстами) [233].

Ми бачимо, що, на відміну від вітчизняних та російських вчених, увагу яких зосереджено, в основному, на внутрішніх композиційно-структурних особливостях тексту, західні вчені виходять на рівень функціонування текстів у певному дискурсі.

На жаль, у вітчизняній лінгвістиці ще не вкоренилась назва для текстів жанру бувальщини, і власне термін «бувальщина» не передає особливостей функціонування цього різновиду текстів саме як фольклорних текстів, на відміну від німецького терміну *Volkssage*, який має досить давні традиції і чітко відображає фольклорний характер цього жанру.

Специфічність структурної організації бувальщини полягає в тому, що це, як правило, досить короткий текст, в якому, однак, присутні всі традиційні елементи композиції, що відповідає цілісності відтворення життєвої ситуації (експозиція, зав'язка, розвиток подій, кульмінація, розв'язка).

Як правило, сюжетна лінія у бувальщині розвивається, як і в більшості

художніх та фольклорних творів, поступово, тобто можна казати, що переважає катафорична організація сюжету. Інколи, однак, наприкінці бувальщини зустрічаються переміщення в часі, коли розповідач переноситься із часу описуваних подій у близьке для адресанта майбутнє, або в теперішній час, тут можна говорити про проспекцію у вузькому значенні цього слова. Наприклад, так відбувається в наведених нижче фрагментах (1), де можна спостерігати «стрибок» у часі, який відбувається між моментом залишення відбитку на камені та теперішнім часом, та (2), де між початком НФБ та її закінченням минуло три дні, які персонаж не помітив:

(1) *Es sprang über den Abgrund auf die spitze Klippe, wo es den Huf vier Fuß tief in das Gestein einschlug. Diese Stelle ist noch zu sehen; kein Regen kann sie verwischen. Sie heißt Rosstrappe* (DS: *Die Rosstrappe*, S. 10).

(2) *Der Hirt wachte auf und machte sich schleunigst an die Arbeit. Was hatte bloß das Vieh? Es schrie ja aus Leibeskräften nach Futter und die Euter der Kühe waren steinhart. Als er in die Stube kam, wo die Geister abgerechnet hatten, lag da für ihn ein Haufen Geld. Da versorgte er sein Vieh mit Futter für den ganzen Tag und lief talabwärts ins Dorf. Da merkte er erst, dass inzwischen elf Tage verstrichen waren und er den Weihnachtsbraten verschlafen hatte* (DS: *Die Jahresabrechnung der Berggeister*, S. 6).

Ще одна категорія — категорія антропоцентричності — представлена в бувальщині значно слабше, ніж у художньому тексті. Якщо в художньому тексті природа і взагалі довкілля, що оточує головних героїв, відображають їхній настрій, допомагають у розкритті їхнього характеру, то в бувальщині як у різновиді фольклорного тексту такого бути не може. Людина тут є лише частиною природи, в більшості випадків підкорена надприродним силам, зустріч із якими постає в центрі уваги бувальщини. Але оскільки бувальщина створювалася людиною і для людини, для передання досвіду спілкування із надприродними силами, які можуть як нашкодити, так і допомогти, можна стверджувати, що бувальщину характеризує серед інших і категорія антропоцентричності.

Від інших фольклорних жанрів бувальщину відокремлює локально-темпоральна віднесеність. Конкретна бувальщина пов'язана із простором і часом, в якому відбулась подія, тому вона має для адресата більшу достовірність і ніколи не сприймається як «казка», навіть якщо в неї і не повірять. Цьому можна навести багато прикладів із текстів, де застосовуються позначення конкретних географічних назв і позначень, вживаних з метою створення достовірності:

(3) *Vor tausend und mehr Jahren war das Land rings um den Harz von Riesen bewohnt (DS: Die Rosstrappe, S. 10).*

(4) *In uralten Zeiten lebte im Tiroler Land eine mächtige Riesenkönigin, Frau Hütt genannt. Die wohnte auf den Gebirgen über Innsbruck, die jetzt grau und kahl sind, aber damals voll Wälder, reicher Äcker und grüner Wiesen waren (DS: Frau Hütt, S. 10).*

(5) *Etwa eine halbe Stunde von dem Dorfe Goldbeck, in der Richtung nach Rinteln zu, befinden sich Höhlen an einem Berge; in denen haben ehemals Zwerge gewohnt (DS: Die Zwergenkuh, S. 7).*

Категорія концептуальності, яка притаманна художньому тексту, коли автор підпорядковує всю інформацію головній ідеї свого замислу, має свої особливості в тексті німецькомовних бувальщин. Оскільки автор доносить до адресата події, які дійсно відбувалися з ним або з кимось із його родичів/приятелів/друзів, і ця розповідь може кілька разів повторюватися з деякими трансформаціями змісту, можуть виникнути певні домішки, які будуть відображати ідею авотра, в певній мірі надаючи бувальщині авторського вигляду. Однак слід зазначити, що незначне коливання в деталях не спотворює основну ідею оповіді, яка полягає не лише у передачі подій, а й у застереженні слухача від необачних кроків.

Категорія інформативності по-різному розуміється вітчизняними та зарубіжними дослідниками. Кухаренко В. А. та Гальперін І. Р. розділяють цю категорію на дві підкатегорії — змістовно-фактуальну інформацію та концептуальну інформацію [67; 107]. У роботах зарубіжних лінгвістів ця

категорія формується на основі певної кількості нової інформації, а також того, наскільки очікуваною або неочікуваною була отримана інформація [237]. Розглядаючи цю категорію на матеріалі німецькомовних бувальщин, ми встановили, що для слухача, а згодом читача бувальщини її текст носить достатньо інформативний характер, бувальщина навчає його поведінці при зустрічі із надприродними силами або потойбічним світом. Для оповідача в цьому полягає інтенціональність розповіді: його метою є навчити своїх слухачів того, як треба себе поводити, коли на тебе звертають увагу потойбічні, надприродні сили. Отже, бувальщина має повчальний, дидактичний, директивний характер.

Говорячи про категорії системності, слід зазначити, що вона представлена в бувальщині досить яскраво. Пам'ятаючи про те, що системність твору зумовлена народною мудрістю «з пісні слів не викинеш», можна стверджувати, що в бувальщинах не має жодного зайвого слова. Це підтверджується їхнім досить малим обсягом: найменшою за обсягом бувальщиною, яка зустрілась у ході дослідження, була бувальщина із Шлезвіг-Гольштинії „Der Riese Möwes”, обсяг якої складає лише три речення. Це зумовлено тим, що первинно бувальщини як фольклорні тексти не мали письмової фіксації і передавались усно, і ці наставляння треба було добре запам'ятовувати, тому кожне слово в бувальщині виважене. Окрім того, у бувальщинах зустрічається думка про те, що надприродні сили не дуже люблять, коли про них багато говорять, — це мало бути ще однією причиною невеликого обсягу бувальщин. Наприклад, в бувальщині „Die Kornähre” йдеться про те, як маленький добрий дух хотів допомогти селянинові переносити зерно, і так старався, що аж крекотів від натуги. Селянин став над ним насміхатися, і дух, промовивши: «Ти міг про це думати, але не мусив казати!», витяг все зерно із комори, в результаті чого селянин збіднів.

Звичайно, бувальщина як текст завжди є завершеною, що відрізняє її від будь-якого не-тексту, це підтверджує наявність розглянутих вище категорій, таких як категорія зв'язності/членування, перспекції та інформативності.

Інтенційний, повністю завершений текст має прагматичну спрямованість. Прагматичний характер бувальщини як тексту, що носить елемент повчання, не викликає сумнівів, адже оповідач (автор) бувальщини по-своєму осмислює дійсність і в своєму баченні вже передає її далі, слухачеві, в свою чергу очікуючи від нього відповідної реакції: вчинків, що не дратуватимуть надприродні сили.

Категорія прийнятності теж має свій прояв у бувальщині, оскільки у певних випадках у людини виникала потреба знати, як можна мирно уживатися з надприродними силами, не ображаючи їх. Тому, ідучи послухати бувальщину, людина мала певні очікування — а саме дізнатись, як діяти в тій чи іншій ситуації. З категорією прийнятності корелює категорія ситуативності, адже якби людина не відчувала, що її оточує надприродне, в неї не виникало би потреби у знаннях, як діяти під час зустрічі з ним.

Категорія інтертекстуальності проявляється в тому, що всього смислу кожна бувальщина набуває лише в контексті всіх інших бувальщин, відомих в тому чи іншому регіоні. Одна бувальщина ніколи не дасть повного знання, як діяти в тій чи іншій ситуації, з іншого боку контекст постійно поповнювався за рахунок нових зустрічей із надприродним. Гадаємо, що виникнення так званих «сучасних бувальщин» вже в наші часи не є випадковим.

Згідно з інформацією в лексиконі загального та порівняльного мовознавства, бувальщина є усним оповіданням, «що правдоподібно пояснює реальні факти минулого, назви окремої місцевості, побутові події. Обов'язковою диференційною ознакою бувальщини є зверненість у минуле, що поєднує її з легендою, надто це стосується історичної та топографічної бувальщини. На відміну від архаїзованої легенди бувальщина сприймається як правдива розповідь» [306]. Специфікою саме німецькомовних фольклорних бувальщин слід вважати той факт, що в них приділяється багато уваги надприродним феноменам та фантастичним істотам, які зустрічаються в реальному локалізованому світі або втручаються в нього.

Підсумовуючи вищесказане, визначаємо *бувальщину* як жанр

фольклорного тексту, який становить усне, зафіксоване на письмі, міметичне та дидактичне оповідання про події, що відбувалися з оповідачем у минулому, у центрі яких постають надприродні феномени.

Жанротвірними ознаками бувальщини, які визначають її як окремий жанр фольклорного тексту, є такі: 1) антропоцентричність; 2) наративність; 3) зверненість до надприродних феноменів; 4) міметичність; 5) зверненість до минулого; 6) дидактичність.

Бувальщині властиві такі текстові категорії, які проявляються і в інших типах тексту: зв'язність, перспекція, антропоцентричність (слабше), локально-темпоральна віднесеність, концептуальність (слабко), інформативність, системність, завершеність, модальність, прагматична спрямованість, прийнятність, інтертекстуальність та ситуативність. Останні три категорії, як і категорія інформативності, розкривають обсяг функціонування бувальщини в рамках фольклорного дискурсу.

1.3.3 Когнітивний аспект дискурсу німецькомовної фольклорної бувальщини. Дискурс НФБ відображає фольклорну картину світу німецькомовної культурної спільноти із відповідними підсистемами.

За Приходьком А. М., концептосфера є гетерогенним феноменом, в якому існують одиниці нижчого порядку, такі як концептополе і дискурсивна конфігурація концептів (ДКК) [164, с. 172]. При цьому *концептосфера* становить сукупність національно маркованих ментальних одиниць лінгвокультури, *концептополе* як підсистема КС відповідає за організацію певного когнітивно-семантичного простору, а *дискурсивна конфігурація концептів* як підсистема концептополя є сегментом картини світу, який відповідає за організацію певного соціально-дискурсивного простору [164, с. 174]. В лінгвістиці поняття концептосфера і картина світу ототожнюються.

1.3.3.1 Мовна і когнітивна картини світу. В межах основного поняття «картина світу» можна виокремити два види: мовна і когнітивна картини світу, які мають низку розбіжностей.

Спираючись на праці Бондаренко Є. В., можна стверджувати, що між мовною картиною світу (МКС) та вербальним простором як корелятом мовної свідомості існують відношення причинно-наслідкової опозиції [34, с. 26; 35, с.27]: з одного боку, існуюча в мові об'єктивна картина світу формує мовну свідомість, з іншого — присутня в системі мови МКС становить наслідок когнітивної та комунікативної діяльності суб'єкта, яким може бути як окрема людина, так і цілий народ. Ця опозиція стала причиною виникнення двох полярних точок зору на взаємозв'язки між мовою та свідомістю, які умовно можна назвати «мовний анархізм» та «мовний детермінізм». Останній становить крайній прояв ідеї лінгвістичної відносності, підґрунтям для якої можна вважати погляди фон Гумбольдта В. на мову як засіб опанування світу.

Поняття МКС бере свій початок саме у працях фон Гумбольдта В.: він був серед перших дослідників, які звернули увагу на національні особливості мовних картин світу. За його твердженням, «оскільки <...> на мову одного народу здійснює свій вплив однорідне суб'єктивне начало, то у кожній мові закладено власний світогляд», своє бачення світу, через це «кожна мова окреслює коло навколо народу, якому належить, і вийти за межі цього кола можна тільки тоді, коли вступаєш у інше коло» [77, с. 8]. У його розумінні МКС — це весь мовний зміст і репрезентація цього змісту за допомогою «внутрішньої форми» конкретної національної мови: «Духовна своєрідність та будова мови настільки тісно взаємопов'язані, що існування першої обов'язково зумовлює існування другої» [77, с. 68].

Фон Гумбольдт В. виділяє два типи мовної форми: внутрішню та зовнішню. При цьому, внутрішня форма має для нього першорядне значення, в його розумінні вона становить внутрішню структуру мови в цілому. Зовнішня форма мови демонструє її фіксацію у звуковій та лексикограматичній мовних субстанціях. Проте сучасні мовознавці й текстологи вважають ідеї Гумбольдта мерехтливою теорією [29, с. 27; 178, с. 96]. Не зважаючи на недоліки Гумбольдтовської ідеї, ця точка зору стала поштовхом для розвитку лінгвокультуралістичного та антропоцентричного

напрямів у мовознавстві. Внаслідок цього наприкінці ХХ ст. дослідження мовних картини світу зазнали розквіту як один з основних напрямів семантичного опису мов [99, с. 23].

Подальшого розвитку погляди В. фон Гумбольдта набули в працях Вайсгербера Л., Вітгенштайна Л., Тріра Й., Боаса Ф., Сепіра Е. та Уорфа Б. [303; 63; 300; 31; 188; 212], які виводили саме мови на провідну роль у формуванні світогляду нації. Гіпотеза лінгвістичної відносності, авторами якої були Боас Ф., Сепір Е. та Уорф Б., сильно загострила цю ідею, постулюючи, що уявлення про те, що людина нібито орієнтується у зовнішньому світі без допомоги мови і що мова становить лише okazionalnyi засіб вирішення специфічних завдань мислення та комунікації, — це всього лише ілюзія. Вони вважали, що «реальний світ» значною мірою несвідомо будується на основі мовних звичок тієї чи іншої соціальної групи». На їхню думку, причиною цього є той факт, що «ми бачимо, чуємо або якимось іншим чином сприймаємо дійсність так, а не інакше тому, що мовні норми нашого суспільства сприяють певному відбору інтерпретацій» [59, с. 233].

Вандружка М. та Кулмас Ф. критикували основні постулати Вайсгербера Л. [242; 302]. Наприклад, Кулмас Ф., вважав, що основним фактором впливу на мову є сам мовець, який обирає для себе мову спілкування. На його переконання, мова — це не «в'язниця думки», оскільки може бути адаптована мовцем для вираження будь-якого змісту, а між рідною та будь-якою іншою мовою немає істотної різниці, адже рідна мова належить до категорії феноменів, що можна обирати, тож у даному випадку не йдеться про фаталістичну мовну визначеність, яка тяжіє над людиною [242].

На відміну від західних вчених того часу, радянські мовознавці вважали мову формою оволодіння світом (Будагов Р. О., Панфілов В. З.) [39; 144]. Вони стверджували, що мова не може існувати окремо від людської свідомості [101, с. 25–26], і тому не може впливати на світогляд народу-носія мови.

Поняття МКС виникло під дією принаймні двох чинників: культурологічного та лінгвістичного імперативів [103, с. 75]. При цьому

культурологічний імператив пов'язують із позамовними та власне культурологічними чинниками розвитку мови, а лінгвістичний імператив співвідноситься з інтерпретацією результатів роботи над зовнішнім структуруванням семантичних полів, із встановленням та систематизацією відношень між ними, практикою укладання ідеографічних словників [там само, с. 76].

Поняття мовної картини світу розглядається у лінгвістичній літературі в двох аспектах. Перший з них передбачає, що мова є системою репрезентації дійсності [70; 103]. В другому аспекті розглядається її пов'язаність зі специфічними, диференційними рисами семантики певної мови. Приміром, Соколовська Ж. П. вважає, що існує єдина картина світу, або — за термінологією Приходька А. М., концептосфера, спільна для різних мов, яка віддзеркалює інтелектуальний зміст, і картини світу, які фіксують особливості внутрішньої форми різних мов і накладаються на інтелектуальну картину світу [201, с. 6; 202]. Отже, використання у лінгвістиці термінів «когнітивна картина світу» та «мовна картина світу», зумовлюють різні рівні абстрагування.

У процесі пізнання світу людина створює його загальну картину, яка, на думку Топорова В. М., фіксує у дещо зміненому вигляді світоглядний ефект практики [209, с. 161]. Тож світ, як підкреслює Топоров В. М., доцільно розуміти як людину та середовище їхньої взаємодії; в цьому розумінні світ постає результатом обробки інформації про середовище та саму людину, при чому «людські» структури та схеми часто екстраполують на середовище, яке описано мовою антропоцентричних понять, сукупність названих понять, у свою чергу, формує *когнітивну картину світу* [209, с. 161]. Створені спільними зусиллями впродовж соціокультурного розвитку етносу фрагментарні моделі дійсності фіксуються в колективній свідомості та стають колективним надбанням, згодом перетворюються на кліше і отримують семіотичне (в першу чергу вербальне) вираження. Через багато поколінь, після закріплення і трансляції у вербальній формі, вони формують мовну картину світу.

За Бондаренко Є. В., когнітивна картина світу — це базова форма репрезентації уявлень про світ в мисленні людини [36, с. 62], або «складна когнітивна структура, яка вибудовується між явищами дійсності та їх мовною об'єктивацією і мовленнєвою реалізацією» [36, с. 27].

Мовна картина світу, закріплена у внутрішній формі лінгвістичних знаків, є більш консервативною, ніж концептуальна, і зберігає риси попередніх етапів когнітивної діяльності. Зокрема, до початкового значення мовної одиниці додається наступне, згодом третє, четверте, і т. д., що результує у багатошаровий «семантичний пиріг», інакше кажучи, історично зумовлену знакову структуру лексичної одиниці, яка розкриває розвиток пізнання та усвідомлення фрагментів позамовної дійсності, що виливаються в мозаїку мовної картини світу.

На відміну від ККС, мовна картина світу становить вербальну форму об'єктивації концептуальної картини світу, це «набір системних вербальних компонентів» [там само]. Таким чином, ми бачимо, що мовна картина світу постає як частина концептуальної картини світу і «репрезентує знання «про мову» (як семіотичну систему) і «знання в мові» (експліковані в семантиці мовних знаків знання про світ)» [137, с. 11], як «двійник» концептуальної картини світу, що презентована у внутрішньому лексиконі [36, с. 75].

За Серебрениковим Б. О., для людини як носія мови матеріальний світ існує у вигляді: 1) власне дійсності; 2) першої сигнальної системи (рівень чуттєвого сприйняття); 3) другої сигнальної системи (мови) [192, с. 56]. Отже, для мовної картини світу важливі три явища, тісно пов'язані між собою: людина — світ — мова. Незважаючи на те, що з погляду реальності на першому місці мав би стояти світ як основа, на другому — людина як носій мови, а вже на третьому — власне мова. Однак, для того щоб охарактеризувати мовну картину світу з антропологічного погляду, вихідною точкою має бути людина. Це пов'язане з тим, що людина пізнає незалежний від неї світ і створює засоби фіксації та передачі знань про нього іншим людям і для власного пізнання. Таким чином, можна зробити висновок, що для побудови

МКС ключовою є постать людини.

Ще Потебня О. О. звертав увагу на те, що в основі значення слова як мовного явища можуть бути не лише поняття, а й уявлення [159]. Вербально невиражені, або домовні уявлення створюють широкі можливості для різної інтерпретації знань про світ і зумовлюють різне членування його одиниць, різних мовних способів вираження зв'язків і відношень між ними. Таким чином, для структури мовної картини світу важливе її перебування у тричленній парадигмі картин світу: домовної (психічної), концептуальної (логічної) та власне мовної, тобто лінгвальної.

Вказані вище три рівні парадигми, як уже зазначалося, перебувають у тісній взаємодії і впливають один на одного. Про це писав ще фон Гумбольдт В., наголошуючи, що мова не тільки відбиває і виражає дух народу, а й впливає на його формування. Говорячи про три рівні, варто зіставити з ними три наукових терміни:

- концепт як домовне уявлення про явище, який супроводжується в свідомості численними ознаками й асоціаціями;
- поняття як мовно-логічну одиницю, яка є наслідком узагальнення найсуттєвіших із погляду мовця рис концепту, що супроводжується мовним вираженням;
- значення слова, яке містить поняттєву основу й ускладнюється ознаками (значеннєвий ореол), пов'язаними в свідомості носіїв мови з цим концептом та з внутрішньомовними зв'язками.

Концепт розуміємо як мінімальну структурну одиницю знання [308, с. 38], або, за Кубряковою О. С., як «одиницю ментальних або психічних ресурсів нашої свідомості й тієї інформаційної структури, що відбиває знання й досвід людини; оперативну змістову одиницю пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи й мови мозку <...>, всієї картини світу, відбитої в людській психіці» [106, с. 90]. Подібним до попереднього також видається нам визначення Беляєвської О. Г., згідно якого концептом є «умовна ментальна одиниця, що є складовим елементом концептуальних структур, які

лежать в основі семантики мовних та мовленнєвих одиниць» [22, с. 36]. Встановлено, що концепт має, три шари (інакше — компоненти або складові):

- образно-перцептивну (метафори, які тримають концепт у свідомості),
- поняттєву, інформаційно-змістову або інформаційно-фактуальну (ознакова та дефініційна структура),
- ціннісну або інтерпретаційну (оцінка та норми поведінки, етимологічні, асоціативні риси концепту) [65; 94, с. 127; 154; 155, с. 53–54].

Як зауважує Лисиченко Л. А., домовний рівень знання може збагачуватися не тільки за рахунок безпосереднього спостереження, а й за рахунок знань, здобутих за допомогою мовних засобів [110, с. 38]. Ці знання не приймаються безпосередньо з дійсності і мають численні особистісні й суспільні асоціації, пов'язані з особливостями розуміння тексту. Проте, знання, здобуті таким шляхом, асоціюються у свідомості з певними ознаками й уявленнями, що існують на домовному рівні. Тобто можна стверджувати, що домовне мислення не тільки є джерелом для створення МКС, а й саме збагачується за рахунок явищ мовної картини.

Результати домовної розумової діяльності в МКС передаються насамперед певними значеннями слова, які у процесі мовлення можуть зазнавати змін. Цей процес впливає і на попередні домовні уявлення, і на зміст понять, які лежать в основі лексичного значення. Через це зміни в лексичній системі на рівні МКС можуть приводити до змін у концептуальній системі і до переінтеграції ознак у домовних уявленнях. Наприклад, якщо часто вживати певне слово в якомусь обмеженому значенні, при цьому ускладненому додатковими семами, це значення зафіксується спочатку в концептуальній, а зрештою і в мовній картинах світу і як наслідок перейде у «схованку» домовного знання, обростаючи певними асоціаціями.

Вивчення концептуальних та мовних картин світу породжує питання про їхні принципи будови і структуру [29, с. 28]. В основі їхнього формування лежить принцип протиставлення та бінарності, тобто фундаментальні

особливості людського мислення, що безпосередньо впливали та впливають на мовну категоризацію світу: відношення бінарності вважають основним організуючим принципом будь-якої структури [112, с. 550]; і мова, і культура створюються шляхом опозицій та кореляцій. З точки зору етнолінгвістів логічні принципи, релевантні для мислення будь-якого етносу, передбачають постійну здатність протиставляти терміни. Крім того, бінарні опозиції грали надзвичайно важливу роль у картинах світу давних часів. Причина того, що бінарне протиставлення, яке створило підґрунтя для численних стилістичних та риторичних прийомів, перетворилось на універсальний та поширений прийом організації повідомлення та аргументації в різних функціональних стилях і різновидах дискурсу, полягає в тому, що воно відповідає природним особливостям людського мислення.

Ще одним з основних принципів організації мовних картин світу можна вважати локативні значення у мові, що виникли внаслідок особливостей орієнтації людини у просторі. Орієнтація у просторі була більш важливою, якщо порівнювати її з орієнтацією у часі. На думку Лотмана Ю. М., активна роль зовнішнього простору в механізмі культури полягає в тому, що культуротворювальний компонент пов'язаний саме із зовнішньою сферою [112, с. 506].

Визнаючи наявність семантичних примітивів у мовах світу, слід зазначити, що локативні значення належать до базових значень. Незважаючи на те, що концептуальна картина світу є ментальним (а отже, ідеальним) утворенням, її виявлення досягне тільки за допомогою аналізу мовних значень та структур. Це стає можливим, лише враховуючи те, що мова корелює з певною системою концептів, за допомогою яких відбувається сприйняття, структурування, класифікація та інтерпретація інформації отриманої з навколишнього світу носіями мови. Отже, за допомогою мови людина реалізує себе у світі та пізнає його, а результат пізнання, інакше кажучи, досвід, фіксується у мові. Поза межами мови неможливо говорити про сприйняття світу. Узагальнена картина світу «засвоюється» людиною через

мовну картину світу — «мовні одиниці потрібно розглядати як елементи структури мови, а вся структура мови може бути зіставлена зі структурою світу <...> картина світу як сукупність знань людини про світ підміняється картиною світу, існуючою у мові, тобто «мовною картиною світу» [102, с. 62].

Із суто лінгвістичного погляду, протиставлення концептуальної та мовної картин світу пов'язано із розрізненням поняття та значення. Концептуальна картина світу ґрунтується на інформації, наведеній у поняттях, тоді як в основі мовної картини світу знаходяться знання, закріплені у словах та словосполученнях конкретних мов, отже, основний зміст належить концептуальній картині світу. За її межами залишаються периферійні ділянки як носії додаткової інформації про світ. Інформація концептуальної картини світу і тих фрагментів мовної, які збігаються при накладанні обох картин світу, не залежить від того, якою мовою вона висловлена, і таким чином формує універсальні поняттєві категорії або поняттєві поля [88]. І навпаки, інформація, що знаходиться на периферійних ділянках, варіюється у різних мовах. Поля становлять лексичну множину, організовану на основі єдиної семантичної значущості, що включає всі слова з якимось певним понятійним компонентом. Контур поля складається з ядра — головного слова, та членів поля, розміщених ближче чи далі від ядра.

Принцип розрізнення мовної та концептуальної картини світу такий само чіткий: концептуальна картина світу є більш рухливою та диференційованою, ніж мовна, та відбиває зміни, що відбуваються в навколишній дійсності мовця. Особливістю мовної картини світу є прогалини, зумовлені її фрагментарністю, які чітко помітні при зіставленні мовної картини світу на матеріалі різних мов. Елементами мовної картини світу є значення слів, одиницями концептуальної — поняття чи концепти. Не всі концепти отримують вербальне вираження, а тільки ті, які є комунікативно значущими для мовця; комунікативну значущість лексичної одиниці, на думку Карасика В. І. [94; 96], детермінує цінність для культури народу позначуваного нею концепту.

Поняття мовної картини світу розглядають як цілісну сукупність елементів, конституювану лінгвістичними засобами різного рівня (дискурсивними, образними, номінативними, граматичними засобами мови, а також фоносемантикою), однак при його тлумаченні дослідники найчастіше мають на увазі лексичний рівень (Вежбицька А. [61], Голубовська І. О. [70], Міхальов А. Б. [125]), якому притаманний процес номінації.

Враховуючи множинність видів, властиву людській свідомості як специфічній формі відображення дійсності, — індивідуальну, суспільну, правову, етичну та ін., — доцільно говорити про множинність картин світу та їхніх вербальних інтерпретацій [184, с. 139–139], тож типологію мовних картин світу у роботі розглядаємо за класифікацією Олійник О. С. [139] (див. Таблицю 1.1).

Згідно із зазначеною типологією, нас цікавить фольклорна (наївна) картина світу німецькомовної фольклорної бувальщини.

1.3.3.2 Фольклорна картина світу німецькомовної фольклорної бувальщини. Фольклорна картина світу становить важливу та центральну частину концептуальної частини картини світу будь-якого етносу. Перший шар, тобто основу картини світу, становить саме фольклорна картина світу, адже знання про давнину, про світ, про етнос та етику закладаються в дитинстві через картину світу. Типологія картин світу подана у Таблиці 1.1.

Таблиця 1.1

Типологія мовних картин світу

Класифікаційний параметр	Типи мовних картин світу
за суб'єктом свідомості (індивід — соціум)	індивідуально-мовна; національно-мовна;
за антропологічними характеристиками суб'єкта (стать, вік, етнічна належність)	гендерна; дитяча; етнічна (українська, німецька і т.д.);
за соціальними характеристиками суб'єкта свідомості	професійно-мовна; МКС певної соціальної групи;
за типом свідомості (наївна-наукова)	наївна (фольклорна); наукова;

за галуззю наукових знань	хімічна, фізична, правова;
за тематичним фрагментом навколишнього світу	мистецька; релігійна; мас-медійна;
за типом мовних засобів, використаних для реконструкції картини світу	фразеологічна; пареміологічна; афористична; ад'єктивна

Фольклор спирається на народні стереотипи свідомості, які були вироблені традиційною народною культурою. Піменова М. В. зауважує, що «дуже важливу роль відіграють стереотипи. Ці стереотипи існують в кожного носія мови, однак майже жоден словник не дає про них уявлення. Стереотипи проявляються у вигляді культурної складової концептуальних структур» [147, с. 76]. Також фольклорна картина світу розглядається як «одна з іпостасей, одне з утілень картини світу традиційної народної культури» [3, с. 11]. У фольклорі ці уявлення реалізуються дуже своєрідним чином, переломлюючись крізь призму міфологічного, наївного, а потім релігійного мислення. Поряд із відображенням у фольклорній картині світу народного досвіду в ній міститься достатньо давній погляд на світ, який утілювався в численних умовностях, які містяться в казках [1, с. 25].

Фольклор — це віддзеркалення особливої картини світу, яка складалася в народній свідомості протягом тисячоліть та не втратила значущості до нашого часу.

За Путіловим Б. М., фольклорна картина світу утворювалася в результаті семантичного перекодування міфологічного та етнографічного нефольклорного матеріалу через систему фольклорних кодів узагальнення, типізації та перекладу культурних смислів на мову поетичної символіки [174, с. 122]. Черваньова В. О. та Артеменко О. Б. [3, с. 11] підкреслюють, що відносини, які встановились між системою традиційних культурних смислів, які становлять картину світу та репрезентують її мовними засобами, у багатьох факторах відрізняються від аналогічних у нефольклорній сфері. При цьому специфічними явищами фольклорно-мовної картини світу вони називають

такі:

- 1) формульність фольклорної лексики;
- 2) широку парадигматичність та, як наслідок, узагальненість семантики фольклорного слова;
- 3) семіотичність слова в фольклорі.

У вербальній реалізації фольклорної картини світу знаходять відображення стереотипи традиційної народної культури. Це виражається у використанні специфічних формул для передачі стереотипної культурної ознаки [147, с. 52].

Кожна мова виражає особливу картину світу, тому мовна особистість змушена організовувати зміст висловлення відповідно до цієї картини. Таким чином проявляється сприйняття світу, зафіксоване в мові. Хроленко О. Т. підкреслює, що для фольклорного слова характерною є конотативність, до якої відноситься, окрім індивідуально-емоційного комплексу, який супроводжує для людини майже кожне слово, яке вона використовує, та яке віднаходиться поза межами народної творчості, так званий мовний асоціативний тезаурус, який обумовлений всією системою фольклорного світу та його мови [216, с. 107].

Доведено, що конотація включає національне світосприйняття, будову образного народного мислення, таким чином, носій фольклору не тільки засвоює коло сюжетів, специфіку жанрів, техніку утворення творів, але й весь комплекс конотативних рис, які обумовлені фольклорним світом, тобто накопичені спостереження з символіки традиційної культури. Це важливий фактор внаслідок того, що кожен тип культури виробляє свою символічну мову та «образ світу», в якому отримують свої значення елементи мови. За спостереженнями Буслаєва Ф. І., найголовніші моральні засади своєї національності в мові та міфології народ має вже на найраннішому етапі свого буття. [41, с. 20]. Особливість фольклорного слова полягає в тому, що в фольклорному тексті воно має ширшу семантику, ніж в розмовнопобутовій сфері. Тому в них міститься велика кількість утворень асоціативного

характеру на зразок хліб-сіль, в яких семантичний обсяг всієї пари значно перевищує суму значень компонентів, з яких вона складається [216, с. 148–149].

На думку Хроленка О. Т., для фольклорних творів характерні специфічні символи, в яких своєрідним чином втілились естетичні ідеали народу. Дослідник підкреслює, що в фольклорі важко розгалужувати метафоричне та символічне, якщо брати до уваги критерій частотності, символи в російських казках використовуються частіше за метафори, тоді як німецький текст насичений метафорами. Хроленко О. Т. вважає, що в фольклорі символічне та метафоричне можна вважати мовним, а не мовленнєвим компонентом семантичної структури слова [216, с. 150–151]. Це є непрямим доказом існування фольклорної картини світу, яка, в свою чергу, реалізується в текстах, для яких є характерною ціла низка умовностей.

Неклюдов С. Ю. зазначає, що в фольклорі «попередній елемент в якійсь мірі програмує наступний» [132, с. 125]. В німецькомовних фольклорних бувальщинах використовуються певні формули початку, які передбачають певні наслідки. Такі лексичні елементи як *plötzlich* передбачають предикативну основу речення. Те саме стосується складнопідрядних речень часу, що починаються з *als* — в такий спосіб описується ситуація, яка виникає раптово. Формули *vor tausend und mehr Jahren, in uralten Zeiten* також прогнозують предикативну основу речення, але присудок передує підмету, іноді підмет може виражатися безособовим *es*.

За типологією картин світу, запропонованою Бондаренко Є. В. [36, с. 63–64] можемо встановити такі характеристики досліджуваної фольклорної картини світу НФБ:

- 1) за характером суб'єкта (Хто створює картину світу?) — групова за територіальною ознакою або національна;
- 2) за характером об'єкта (Що представляє картина світу?) — локальна;
- 3) за способом сприйняття дійсності (Як будується картина світу?) — наївна, оскільки фактично стосується повсякденності;

4) за структурою (З чого складається картина світу?) — вона складається з текстових концептів;

5) за властивостями компонентів (Як виражаються елементи картини світу?) — її елементи виражаються вербально, за допомогою мовних знаків.

1.3.3.3 Конфігурація текстових концептів дискурсу німецькомовної фольклорної бувальщини. Сучасна дискурсивна парадигма вимагає дослідження концептів у комплексі з поняттям дискурсу: вони вивчаються разом, але з двох різних ракурсів. У ході першого з них відбувається аналіз дискурсу в апелюванні до різних концептів. Другий вимагає аналізу концепту в апелюванні до різних дискурсів [164, с. 204].

Для свого дослідження НФБ ми обрали перший ракурс. Таким чином, ми досліджуємо дискурс НФБ, апелюючи до текстових концептів, під якими розуміються вербалізовані у текстах одиниці індивідуальної свідомості, фольклорної картини світу [118, с. 17; 148, с. 10]. Вони актуалізуються на основі фольклорних текстів та відображають світогляд певної культурної спільноти та смислові акценти конкретного тексту зокрема. Термін «актуалізація» розуміємо слідом за Ш. Баллі, який вважав, що «функція актуалізації полягає в переведенні мови в мовлення» [7, с. 87].

Протягом останнього часу дослідження текстових концептів проводили такі учені, як Кагановська О. М., Карасик В. І., Слишкін Г. Г. [92; 95; 197], при чому їх цікавила проблема формування художніх образів. Текстові концепти досліджував також Бахтін М. М. в іншій, семіотичній парадигмі [11, с. 84].

За Кагановською О. М., *текстовий концепт* «являє собою мисленнєвомовленнєве утворення змістового плану, яке характеризується багатосмисловою напруженістю та надкатегоріальністю та на текстовому рівні імплікує сукупність певних ознак метаобразів <...> твору з метою подальшої експлікації метаобразів» [92, с. 24].

У роботі Рожкова В. В. проводиться дослідження текстових концептів на матеріалі романів братів Стругацьких. Методом концептуального аналізу тексту виявляються та описуються текстові концепти як ментальні сутності,

втілені авторами в тексті. Релевантність проведення такого аналізу вбачається в тому, що когнітивні структури вербалізуються у мові і тексті за допомогою мовних засобів, в тому числі лексичних [183, с. 33]. У цьому дослідженні текстовий концепт визначається як «фрагмент картини світу, що репрезентований у межах певного тексту як замкнутої системи», картина світу НФБ у такому разі постає у якості «сукупності усіх концептів, репрезентованих у тексті» [183, с. 38]. Основним репрезентантом концепту в тексті вважається слово, що наділяється статусом ключового, інакше кажучи, статусом слова-теми [220, с. 12].

У своїй монографії, присвяченій когнітивно-дискурсивним аспектам англomовної прозової байки, Піхтовнікова Л. С. і Гончарук О. М. експлікують сутність текстового концепту таким чином: «Текстовий концепт є специфічним для певного тексту концептом, який припускає параметризацію (розкладання на атрибути) і для своєї актуалізації апелює до текстових фонових знань адресата. Текстова реалізація концепту має комунікативну мету презентувати об'єкт, який позначається» [149, с. 24–25].

Розрізняють загальнонаціональні, групові й індивідуальні концепти. Вважаємо за доцільне віднести текстові концепти НФБ до загальнонаціональних, оскільки першочергова роль у створенні цього різновиду текстів належить конкретній нації, а саме німецькій [103, с. 171]. Специфіка концепту та наявність специфічних концептуальних ознак визначається фольклорною картиною світу німецької нації, зокрема її характерними особливостями. Таким чином, можемо стверджувати, що текстовий концепт становить «фрагмент картини світу, що репрезентований у межах певного тексту як замкнутої системи», а картина світу нації, відповідним чином, постає у якості сукупності усіх концептів, репрезентованих у фольклорному тексті [183, с. 38].

За Приходьком А. М., текстові концепти відіграють важливу роль у формуванні типу дискурсу: «певний тип дискурсу утворює свою власну концептосистему, тобто між типом дискурсу і концептом встановлюються

прямі логіко-семантичні паралелі. У цьому розумінні дискурс являє собою сукупність апелювань до різних концептів, визначає їх відбір (селекція і адсорбція), а також їх актуалізацію відповідно до своєї типологічної приналежності як соціокультурно маркованого продукту комунікації» [164, с. 209].

Дискурс може мати не один ключовий текстовий концепт, а кілька. Найбільш вдалим терміном для позначення наповнення дискурсу концептами вважається термін, запропонований Приходьком А. М. і Романенком О. В. — «дискурсивна конфігурація концептів», вони підкреслюють, що цей термін повністю узгоджується з основними законами системології [163, с. 84]. Приходько А. М. вважає картину світу «системою вищого порядку, в якій існують системи нижчого порядку — підсистеми», а саме концептополя, системорелевантні утворення медіального рівня, які здійснюють зв'язок між картиною світу і концептами — крайніми точками усієї ієрархічної системи [164, с. 173]. Також концептополе розглядається як елемент концептуальної картини світу і Ніконовою В. Г. [137, с. 10–11].

Підґрунтям для виникнення *дискурсивних конфігурацій концептів* (ДКК) є концептополя у конкретному дискурсі, оскільки ці дискурси «будуються» з концептополів [163, с. 84; 164, с. 200]. ДКК становлять «концептосистеми іншого виду — дискурсивні, які утворюються концептами, що належать до різних концептополів» і «є, по суті, міжпольовими формаціями концептів, які ситуативно виникають у відповідних комунікативних середовищах» [164, с. 173].

Дискурсивна конфігурація концептів становить систему, в якій певні концепти впорядковуються відповідно до ситуації за принципом логічної доцільності, а тому може бути включеною до вищої системи, тобто картини світу [164, с. 199]. Це можливо завдяки тому, що «всюди в межах світу існують системи, вкраплені в інші системи» [93, с. 43].

Такі конфігурації становлять собою концептуальні структури, що притаманні тексту, жанру та дискурсу, адже за Приходьком А. М., концепти,

що утворюють певні картини світу, різним чином актуалізуються та об'єктивуються у різних дискурсах. Причиною того є той факт, що вони групують структури тексту, вони «стають важливим чинником формування всього ментально-інформаційного простору дискурсу, мовленнєвого жанру, ідіостилю, ідіодискурсу, текстотипу та навіть окремого тексту» [164, с. 228].

Отже, під **дискурсивною конфігурацією концептів** розуміємо сукупність ключових концептів певного дискурсу, які належать різним концептополям національної картини світу і актуалізуються у цьому дискурсі на основі вербальних засобів.

Дискурсивну конфігурацію концептів НФБ варто розглядати на ґрунті визначення фольклорної бувальщини. Жанровотвірні ознаки визначають текстові концепти: наративність та антропоцентричність — текстовий концепт ЛЮДИНА, зверненість до надприродних феноменів — текстовий концепт НАДПРИРОДНЕ, міметичність — текстовий концепт МІСЦЕВІСТЬ, зверненість до минулого — текстовий концепт МИНУЛЕ, дидактичність — текстовий концепт НОРМА ПОВЕДІНКИ.

Згідно з Воробйовою О. П. [66, с. 7], маніфестація текстових концептів у тексті відбувається відповідно до ранжування на шкалах «експлікація:: кристалізація (поступове експлікування):: імплікація» та «пряме позначення:: натяк:: комплекс асоціацій». Ці шкали демонструють два полюси: «експлікація (пряме позначення):: імплікація (непряме позначення, натяк, асоціативний вивід)». Відповідно, текстові концепти дискурсу НФБ актуалізуються за двома типами:

- 1) за умови наявності експліцитної вербалізації, тобто за допомогою відповідних лексем відбувається експліцитна актуалізація,
- 2) за відсутності експліцитної вербалізації — відбувається імпліцитна актуалізація.

У першому випадку текстовий концепт називаємо експлікатом, у другому — імплікатом. Інакше кажучи, експлікати вербалізовано в фольклорному тексті в експліцитний спосіб, імплікати — в імпліцитний.

Термін «імплікат» використовується в лінгвістиці на позначення різного роду імпліцитних смислів. Наприклад, це «відхилення від норми, що несе за собою наявність прихованого смислу» [6, с. 442], «двостороння одиниця імпліцитного рівня тексту, яка складається з вербально вираженого антецедента та консеквента, що імпліцитно має на увазі» [127, с. 9], або компонент смислу, прихований у художньому тексті [74, с. 151]. Проте ми приєднуємося до дослідників, які убачають під імплікатором не пропозиційний імпліцитний смисл, а імпліцитно вербалізований текстовий концепт [40, с. 71; 142, с. 68]. Під *імплікатором* ми розуміємо текстовий концепт, який вербалізується в тексті НФБ імпліцитно та активується у свідомості читача за допомогою мовних засобів та дискурсивного контексту.

1.3.3.4 Когнітивні операції дискурсу німецькомовної фольклорної бувальщини. Активація імплікатів у свідомості читача відбувається із залученням різноманітних *когнітивних операцій*, які лежать в основі породження і оброблення тексту та забезпечують його функціонування у дискурсі. Існують різні підходи щодо їхнього дослідження, які частково збігаються, однак, як правило, не збігається термінологія, оскільки ці підходи стосуються і застосовуються до частково різних аспектів дискурсу. Тим не менш, незалежно від підходу, когнітивні операції відображають ментальні дії комунікантів, завдяки яким дискурс зберігає свою інформативність, зв'язність та інтерактивність.

Гончарук О. М. пропонує використовувати для дослідження два підходи: перший з них базується на ідеях когнітивної граматики, другий — на ідеї мапування [149, с. 31]. Підхід, сформований на засадах когнітивної граматики, є більш загальним, а тому, на думку дослідника, видається універсальним для будь-якого типу дискурсу. Завдяки своїй універсальності він відображає специфіку конкретного типу дискурсу більш абстрактним чином. Другий підхід стосується, здебільшого, видів художнього дискурсу, який розташований у сфері лінгвопоетики і більше враховує образність і контекст. Наявність у фольклорного та художнього дискурсів спільних рис

дозволяє застосування вищезазначеного підходу для дослідження текстів німецькомовних фольклорних бувальщин.

В основі когнітивного підходу до вивчення мовних і мовленнєвих явищ у дискурсі лежить принцип менталізму як основний принцип когнітивної науки, згідно з яким дослідження людської діяльності повинно враховувати структури, операції і властивості людського мислення. Для когнітивної лінгвістики цей принцип передбачає аналіз мови як ментальнорепрезентативної системи, а мовленнєвої діяльності — як активізації різних фрагментів і зв'язків цієї системи у кореляції з іншими складовими свідомості [310, с. 317]. Дослідження породження і активізації смислів за допомогою мови і мовленнєвої діяльності зумовлює базовий постулат когнітивної лінгвістики, який формулюється у такий спосіб: значення мовного виразу не зводиться до змісту, який він активує.

Спираючись на принцип менталізму, можна стверджувати, що конструювання змісту і його інтерпретація мають рівно важливе значення. Інтерпретуючи один з базових постулатів когнітивної граматики Ленекара Р. В., Жаботинська С. А. зауважує, що значення мовного виразу не зводиться до змісту, що активує його. Так само важливо і те, як цей зміст «сконструйований», інтерпретований (*construed*). Вдаючись до метафори, вчена називає зміст видимою сценою (*visual scene*), а інтерпретацію — особливим способом її бачення [86, с. 6]. Крім того, бачення людиною залежить від таких факторів як об'єкт уваги, просторовочасова і ментальна точка відліку, ступінь спостережливості, тих елементів, на які звертається увага.

Ленекер Р. В. стверджує, що оскільки лексикон, морфологія та синтаксис утворюють єдиний континуум символічних одиниць, граматичні структури не можуть розглядатися як окрема формальна система. Крім того, він вважає, що формальна семантика не є адекватним засобом для опису значення мовних виразів [276]. Він також пише про можливість використання висновків когнітивної граматики для когнітивного аналізу дискурсу:

«Когнітивна граматика передбачає невід’ємний та тісний зв’язок між когнітивними структурами та дискурсом. <...> Когнітивна граматика пов’язана із дискурсом основним постулатом про те, що всі мовні одиниці беруться із конкретних прикладів використання мови» [276, с. 144].

Ленекер Р. В. виокремлює базові когнітивні операції (*construals*), які застосовуються при когнітивному аналізі граматики й лексики. Це операції фокусування, специфікації, профілювання, співположення траектора й орієнтира, перспективізації [274, с. 5–12; 275; 277].

Крім того, когнітивним операціям присвячено увагу в роботах Жаботинської С. А., яка називає їх свого роду «процесорами» і стверджує, що вони застосовуються для перетворення структур своєрідної «бази даних», тобто структурованих фрагментів знань [86, с. 3].

У вищезазначеній роботі [86, с. 6] описується один з базових постулатів когнітивної граматики Ленекера Р. В. у такий спосіб: значення мовного виразу не зводиться до змісту, що активує його, крім того важливим є, яким чином цей зміст «сконструйований» або інтерпретований (*construed*). Якщо зміст є видимою сценою (*visual scene*), тоді інтерпретація стає особливим способом її бачення.

Наше бачення залежить від ряду факторів, які відбиваються в когнітивних операціях: (i) того, що ми вибрали поглядом; (ii) того, звідки ми дивимося; (iii) нашої уважності; (iiii) елементів, на які ми звертаємо особливу увагу. Відповідним чином називаються і феномени, пов’язані з інтерпретацією: (i) фокусування — *focusing*; (ii) перспективізація — *perspective*; (iii) специфікація — *specificity*; (iiii) висвітлення — *prominence*.

Наш матеріал засвідчує, що у ході цих когнітивних операцій у свідомості реципієнта НФБ відбувається активація текстових концептів, чому сприяють певні стилістичні прийоми.

З іншого боку, слід також згадати операцію мапування. У сучасній когнітивній науці поняттям «мапування» позначають процес усвідомлення одних об’єктів і явищ крізь призму інших. У когнітивній поезиці загальний

процес розумової діяльності людини розглядають як аналогове усвідомлення, яке є підґрунтям не лише для метафори, але і метонімії та оксюморона. У свою чергу аналогове мапування розглядається як набір когнітивних операцій проєктування якоїсь частини структури знань, які представлені образами-схемами із сфери джерел і цілей.

Операція мапування [27, с. 37; 269, с. 167; 270, с. 211], складається із низки дій, або когнітивних процедур: пошук матеріалу та інструментів для втілення замислу, виконання роботи, що є «одяганням» концептів у словесний одяг. Автор замислу твору має внутрішній лексикон і ментальні простори, які упорядковані на різних осях (парадигматика і синтагматика мовних одиниць), а також вибудовані зв'язки між сутностями (різні типи семантичних значень мовленнєвих одиниць: денотативні і сигніфікативні, референційні та імплікативні). Окрім того, автор має певні словоформи і стереотипні вирази, а також і аксесуари, до яких належать мотиви, сюжети та інтертекст. З огляду на це мапування у словесних поетичних образах визначається, за Белеховою Л. І., як проєкція ознак, властивостей і протилежних, але онтологічно споріднених якостей сутностей із сфери джерела на сутності із сфери цілі [27, с. 37]. Різновидами мапування є атрибутивне, релятивне, ситуативне, субститутивне, контрастивне і наративне [27, с. 38–43].

Таким чином, когнітивний аспект НФБ досліджується з позицій когнітивної поетики і дискурсології з акцентуванням дискурсивної конфігурації концептів, які корелюють із жанровотвірними ознаками текстів НФБ: наративність — з концептом ЛЮДИНА, зверненість до надприродних феноменів — з концептом НАДПРИРОДНЕ, зверненість до минулого — з концептом МИНУЛЕ, міметичність — з концептом МІСЦЕВІСТЬ, дидактичність — з концептом НОРМА ПОВЕДІНКИ. Ключові текстові концепти актуалізуються в дискурсі у вигляді експлікатів та імплікатів, які активуються у свідомості реципієнта тексту НФБ у ході когнітивних операцій фокусування, специфікації, профілювання, соположення траєктора й орієнтира, перспективизації, а також операції мапування.

1.3.4 Комунікативний аспект дискурсу німецькомовної фольклорної бувальщини. Комунікативний аспект дискурсу НФБ передбачає наявність комунікації між автором/адресантом і адресатом/реципієнтом бувальщини. Проте, через характер тексту велика кількість дослідників не зважає на існування такого рівня комунікації. На спростування такої позиції та необхідність розгляду комунікації між адресантом та адресатом НФБ варто навести вислів Потебні О. О. з приводу розуміння читачем задуму автора: «У читача відбувається щось за процесом, тобто за ходом, а не за результатом схоже з тим, що відбувається у мовця» [158, с. 539].

Такої самої думки дотримувався також Лукін В. О., який зауважував, що «прочитавши художній текст, іноді не можеш бути впевненим, що прийшов до того самого, що мав на увазі автор» [115, с. 171]. Незважаючи на те, що в нашому дослідженні йдеться про фольклорний текст, це висловлення здається доречним, хоча первинно дослідник мав на увазі художній текст. Він розглядав інтерпретатора як автора твору з огляду на творчий характер сприйняття художнього тексту: читач, залучений до процесу сприйняття тексту, «може створювати твори, які не передбачені автором тексту, тим більш, що останній до завершення тексту не має твору» [там само, с. 256]. При цьому так само справедливий той факт, що те, що для автора є samozрозумілим у його тексті, інтерпретатор може не побачити, або виникнення такого бачення (розуміння задуму автора) буде для нього важким [там само, с. 77–78]. На цьому ґрунтується «принципова множинність можливих прочитань художнього тексту» [113, с. 33]. Вважаємо, що це в певній мірі також може стосуватися фольклорного тексту — враховуючи зміни в культурному середовищі, які відбулися з моменту виникнення і запису НФБ.

Коли автор веде свого читача/інтерпретатора шляхом розгортання тексту, він залишає для нього певні «віхи» [107, с. 165]. Таким чином, за Безуглою Л. Р. та Романченко І. О., вкладений автором певний смисл в застосовані мовні одиниці із ковенційним значенням, дає «змогу читачеві розуміти текст більш-менш адекватно щодо інтенційних станів і задуму

автора» [17, с. 24]. Тому наявність вище згаданої множинності інтерпретації не може вважатися перешкодою для аналізу комунікації між автором і читачем/інтерпретатором [128; 267, с. 15].

Інтерація, процес, взаємодія між адресатом та адресантом на пересіченні осей простору і часу, результатом якого і є текст (дискурс), і становить, власне комунікацію на цьому рівні [13, с. 67].

Беценко Т. П. зазначає, що обов'язковими елементами фольклорного спілкування є сприйняття мовлення і процес слухання. Ці два різновиди мовленнєвої діяльності ґрунтуються на вдалому використанні мовних знань: володіння мовним кодом, і відповідно — інтерпретації отриманого повідомлення [26, с. 247]. Стосовно НФБ може йтися лише про сприйняття писемного мовлення.

Специфіка комунікації автора й читача у дискурсі НФБ полягає у таких властивостях:

- естетичність, яка є тісно пов'язаною з поняттям простонародної мистецької творчості, або, за сучасним визначенням, мистецької комунікації [152, с. 164];
- контекстуальність: фольклор є реальним суспільним процесом, на який важливо поглянути усередині реального соціального життя, через аналіз категорій повідомлення, виконання, правил [140, с. 75];
- взаємодія автора та читача тексту НФБ, яку Бехта І. А. називає «рецептивною комунікацією дискурсу» [23, с. 91], що зумовлює інтерпретацію «вже наявного внаслідок дії креативної інстанції знакового матеріалу» [там само];
- зумовлена взаємодією автора й читача відсутність тотожності між інтендованими смислами автора та смислами, потенційно декодованими читачем [128; 267, с. 15];
- своєрідність діалогічності між автором бувальщини та реципієнтом/інтерпретатором, яка ґрунтується на принципі діалогічної природи мови фон Гумбольдта В. [257, с. 138] та Бахтіна М. М. [10, с. 488].

Хоча комунікація в НФБ є здебільшого монологічною, оскільки ґрунтується на оповіді, вона спрямована на комунікативного партнера — це в будь-якому разі звернення до реципієнта НФБ.

Падучева О. В. виокремлює такі особливості означеної своєрідної діалогічності фольклорної комунікації [145, с. 71]:

1) адресант і адресат фольклорної комунікації не мають просторового контакту та віддалені у часі, а отже це типовий приклад неканонічної мовної ситуації;

2) для успішної комунікації її учасникам необхідне володіння загальними знаннями про мову, що використовується, та наявність певних знань про світ.

Бехта І. А. та Маріна О. С. вважають комунікацію між адресатом та адресантом у художньому, а отже, і у фольклорному тексті, специфічною, оскільки вона визнається «неповноцінною» [24, с. 113] або «квазікомунікацією» [117, с. 98]. У результаті такої специфіки авторський задум сприймається не як даність, а як дослідницька гіпотеза. Крім того, стоячи на лінгвофілософській позиції, Маріна О. С. зауважує інтенційність лінгвокреативної діяльності авторів.

Лукін В. О. вважає художній текст структурою, для якої «автор з епістемологічної точки зору — гіпотеза, без якої неможливо обійтися. <...> Інтерпретатор <...> може лише дуже приблизно припускати, що являє собою авторський задум конкретного тексту <...>. Онтологічно авторський задум — безсумнівна реальність, немає задуму — немає тексту; але з точки зору одержувача (спостерігача) він завжди залишається річчю в собі» [115, с. 144]. Така характеристика художнього тексту видається нам також релевантною і для фольклорного.

Інакше кажучи, підґрунтям комунікації між автором і читачем є авторська комунікативна інтенція, отже, фольклорний текст, так само як і художній, необхідно розглядати, в тому числі, з точки зору прагматики.

Слідом за Безуглою Л. Р., розрізняємо два види авторської інтенції у

фольклорному тексті — референтивну/змістову та естетичну. Перший вид ґрунтується на звичайній референції — співвіднесенні слів із предметами, явищами й особами зовнішнього світу, а другий — на автореференції, тобто співвіднесенні слів одне з одним [14, с. 11]. Естетична інтенція є відображенням естетичного смаку і вподобань автора/адресанта, тож для естетичного впливу на адресата він використовує різноманітні лінгвостилістичні засоби.

Дослідники прозових художніх текстів розрізняють також інтенціональність автора і наратора [25, с. 44], однак ми вважаємо, що для дискурсу НФБ це не є релевантним.

Також для дискурсу НФБ є характерною внутрішньотекстова комунікація (вторинна, зображена, або комунікація між персонажами) [2, с. 394]. Такий різновид комунікації може імітувати як усну, так і письмову форму спілкування. Усна форма комунікації між персонажами в НФБ представлена діалогом, полілогом та монологом. Для НФБ характерні всі ці види мовлення.

Комунікацію, презентовану в текстах різних стилів і жанрів, досліджує *лінгвістична прагматика*, яка на сучасному етапі розвитку поєднується з дискурсивним аналізом [16, с. 72; 312]. За словами Безуглої Л. Р., «лінгвістична прагматика, яка постала вже як не-картезіанська, інтерперсональна, макро-, мета- або соціопрагматика, дискурсивна прагматика, разом із когнітивною лінгвістикою стала базою для когнітивнодискурсивної парадигми лінгвістичного знання» [16, с. 72].

У вивченні художнього тексту лінгвопрагматика інтегрується зі стилістикою у прагмастилістику [15, с. 9]. *Прагмастилістика* поєднує в собі методи стилістики й прагматики, досліджуючи «інтенції, стратегії та тактики автора висловлення/тексту, який використовує ті чи інші стилістичні прийоми. Прагмастилістика покликана розглядати стиль, стилістичні засоби й прийоми крізь призму авторської позиції» [там само, с. 10]. Від стилістики вона відрізняється антропоцентричним підходом — «беручи за основу суб'єкта

мовлення, що використовує стилістичні засоби в дискурсах різного стильового забарвлення» [там само]. Перший корінь терміну говорить нам про те, що прагмастилістика звертається до важливих прагматичних теорій — 1) теорії імплікатур, вивчаючи закономірності втілення інтенцій автором художнього твору, зокрема у передачі автором читачеві імпліцитних смислів, та 2) теорії мовленнєвих актів, оскільки під час мовлення, прикладом якого так само є тексти НФБ, людина оперує висловленнями, які можуть виражатися різними типами речень.

Теорія мовленнєвих актів (далі — МА) Остіна Дж. Л. [229] допомагає зрозуміти здатність людини діяти за допомогою мови. За Безуглою Л. Р., теорія МА «розглядає мовленнєві дії (акти) як процесуальну реалізацію висловлень природною мовою» [16, с. 23]. Кожен МА складається з трьох компонентів, які здійснюються одночасно, це локутивний (становить власне акт говоріння), іллокутивний (становить власне мовленнєву дію) та перлокутивний (компонент, який полягає у впливі на вчинки, почуття, думки та поведінку адресата за посередництвом слів) акти.

Протягом розвитку теорії МА поняття мовленнєвого акту зазнавало певних трансформацій, але у своєму дослідженні ми спиратимемося на дефініцію, надану Сусовим І. П., згідно з якою *мовленнєвим актом* називається «мінімальний відносно самостійний відрізок процесу діяльності спілкування, яка здійснюється певним суб'єктом стосовно певного адресата в певних конкретних умовах із певними намірами» [207, с. 5].

Залучаючи до теорії МА дискурсивний підхід, Безугла Л. Р. виокремлює такі риси мовленнєвого акту: вербальна природа, процесуальність, творчий характер, конвенційність, ментальна основа, інтенційність, цілеспрямованість, усвідомлюваність, соціальна зумовленість та адресатність [16, с. 24–31], та розширює визначення Сусова І. П. у такий спосіб: МА — це мінімальний «відносно самостійний відрізок процесу діяльності спілкування, яка здійснюється певним мовцем стосовно певного адресата в певних соціальних умовах із певними цілями за допомогою конвенційних мовних засобів у

творчий спосіб на ґрунті певних усвідомлюваних ментальних процесів, насамперед, комунікативної інтенції» [16, с. 31].

До основних іллокутивних типів належать такі:

- асертиви (повідомлення, твердження, відповідь, припущення, нагадування, констатація, заперечення і т. ін.);
- директиви (прохання, запрошення, порада, дозвіл, відмова, згода, пропонування, згода, вимога, команда тощо);
- квеситиви (інформаційні та інші види питань);
- комісиви (обіцянки, гарантії, згоди, відмови, клятви і т. ін.);
- експресиви (емотиви, бегабітиви, евалюативи);
- контактиви (установлення контакту з адресатом), підтримання контакту та його розривання;
- декларативи (відкриття / закриття різних зборів, церемоній тощо).

Як зазначалося вище, МА можуть бути експліцитними та імпліцитними. Для розгляду імпліцитних МА необхідно залучити антропоцентричну теорію імплікатур Ґрайса Г. П., яка відкриває широкі можливості аналізу пласту змістів, що приховані за словесною оболонкою мовлення. Вона вважається найяскравішим проявом когнітивізму у лінгвістичній прагматичі [16, с. 43]. Адже для встановлення змісту сказаного мовцем ця теорія робить спробу зазирнути за промовлені слова. Через це вона не просто звертається до суб'єкта мовлення людини, а й звертає увагу на її мисленнєві процеси. Саме вони супроводжують мовленнєву комунікацію та лежать у її основі.

Теорія імплікатур як друга (за хронологією виникнення) прагматична теорія звертається до імпліцитних смислів, які передаються адресантом адресатові у мовленнєвій комунікації. Термін Ґрайса Г. П. «імплікатура» означає передачу імпліцитного смислу адресантом і декодування цього смислу адресатом на основі принципу й максим кооперації у процесі комунікації. Тобто, кажучи децю, мовець дає можливість адресату зробити висновок, що інше, хоча і не говорить про це прямо [71, с. 230]. Таким чином, *імплікатура*

становить імпліцитний смисл висловлення, який виводиться адресатом у дискурсі, або навмисно прихований смисл, те, що має на увазі адресант та підсвідомо хоче донести до адресата. За Безуглою Л. Р., будь-яка імплікатура є інтендованою, відображається у комунікативній інтенції адресанта як перлокутивна мета і виводиться адресатом [16, с. 45–46].

Будь-яка імплікатура передається за принципом кооперації, якого за замовчуванням мають дотримуватися учасники діалогу: «Твій комунікативний внесок на певному етапі діалогу має бути таким, якого вимагає спільно прийнята мета цього діалогу» [71, с. 228]. Комунікація відбувається за умови прийняття цього принципу. В такому разі вони дотримуються чотирьох максим:

- максима кількості стосується обсягу інформації, що передається: *Для вірного розуміння твоє висловлення повинно містити інформації рівно стільки, скільки потрібно;*
- максима якості передбачає правдивість висловленого: *Намагайся, щоб твоє висловлення було істинним;*
- максима релевантності стосується теми розмови: *Не треба відхилятися від теми;*
- максима способу закликає до ясності виразів: *Уникай незрозумілих висловлень і неоднозначності.*

Учасник комунікації може свідомо не використовувати певну максиму задля передачі імплікатури. Він навмисно порушує виконання максими, щоб дати зрозуміти адресату, що його слова означають більше, ніж виражено буквально.

У термінології логічної семантики імплікатури пов'язані з **імплікацією** — логічною операцією, яка пов'язує два висловлення союзом «якщо А, то Б» в умовному судженні: елемент А є умовним реченням, елемент Б — головним [311, с. 494]. Проте, оскільки Грайса Г. П. цікавив антропоцентричний підхід, який стосується суб'єктів реальної комунікації, така центрованість на тексті не підходила до теорії, а тому він започаткував

використання терміну «імплікатура».

За Безуглою Л. Р. [16, с. 45–46], імплікатура має такі властивості:

- є інтендованою (*intended*), тобто «вкладається» у висловлення адресантом навмисно;
- відображається у комунікативній інтенції адресанта у вигляді перлокутивної мети: адресант має намір вплинути на адресата так, щоб той вивів імплікатуру;
- виводиться адресатом.

Ми можемо застосувати теорію імплікатур в аналізі НФБ, адже вона характеризується наявністю підтексту. При цьому під імплікатурою у НФБ розуміємо компонент смислу, який імпліцитно виражений у тексті та активується у свідомості реципієнта на основі мовних тригерів та дискурсивного контексту.

Таким чином, вивчення дискурсу НФБ у комунікативному аспекті відбувається на основі теоретичного інструментарію лінгвопрагматики та прагмастилістики з розмежуванням двох рівнів комунікації — комунікації між автором та читачем та комунікації між персонажами, з акцентуванням лінгвопрагматичних особливостей реалізованих МА і актуалізованих імплікатур.

1.4 Методична процедура аналізу когнітивно-дискурсивних властивостей німецькомовної фольклорної бувальщини

Методологічна база дослідження, яка формується принципами когнітивно-дискурсивної парадигми, зумовила застосування низки релевантних дослідницьких методів когнітивної поетики, дискурсології, лінгвопрагматики, прагмастилістики, лексичної і синтаксичної семантики у комплексі з загальнонауковими методами індукції, дедукції, спостереження й опису. Це дало можливість розробити поетапну методику аналізу когнітивно-дискурсивних властивостей дискурсу НФБ.

Методична процедура нашого дослідження складається з трьох етапів.

Перший етап дослідження передбачає ознайомлення з текстами НФБ, формування матеріалу дослідження та його філологічний аналіз. Паралельно ведеться опрацювання теоретичних джерел з когнітивної поетики, фольклористики, культурології, дискурсології, лінгвопрагматики і лінгвостилістики, що дозволяє встановити жанровотвірні ознак НФБ.

У результаті філологічного аналізу текстів НФБ було сформульовано робочу **гіпотезу**, яка полягає у припущенні, що тексти НФБ мають специфічні жанротвірні ознаки, які визначають дискурсивну конфігурацію концептів (когнітивний аспект дискурсу НФБ), провідні іллокутивні типи реалізованих МА (комунікативний аспект дискурсу НФБ) та характерні мовні засоби (мовний аспект дискурсу НФБ).

Таблиця 1.2 презентує жанротвірні ознаки текстів НФБ, виокремлені на першому етапі дослідження, та їхню співвіднесеність із когнітивним, комунікативним та мовним аспектами дискурсу НФБ. Виокремлені жанротвірні ознаки мають відповідники в кожному аспекті дискурсу.

Відповідно до таблиці, в когнітивному аспекті наративність і антропоцентричність бувальщини проявляються у текстовому концепті макрорівня ЛЮДИНА, в комунікативному — відображаються у характеристиках адресанта і адресата (відповідно до двох рівнів комунікації — авторського і персонажного мовлення), а в мовному — у використанні антропонімів, евфемізмів та засобів образності.

Таблиця 1.2

Німецькомовна фольклорна бувальщина як текст і дискурс

Текст НФБ: жанротвірні ознаки бувальщини	Дискурс НФБ		
	<i>Когнітивний аспект: ДКК</i>	<i>Комунікативний аспект</i>	<i>Мовний аспект</i>
Наративність	ТК ЛЮДИНА	Адресант — адресат (у двох рівнях комунікації)	Антропоніми, евфемізми, засоби образності
Антропоцентричність			
Зверненість до	ТК		

надприродних феноменів	НАДПРИРОДНЕ	Асертивні МА	
Міметичність	ТК МІСЦЕВІСТЬ		Топоніми
Зверненість до минулого	ТК МИНУЛЕ		Засоби вираження категорії часу
Дидактичність	ТК НОРМА ПОВЕДІНКИ	Директивні МА	Засоби вираження спонукання

Зверненість до надприродних феноменів виражається в когнітивному аспекті в концепті НАДПРИРОДНЕ, в комунікативному — їй відповідають асертивні МА, в мовному аспекті — антропоніми, евфемізми та засоби образності.

Міметичність відбивається в когнітивному аспекті НФБ у текстовому концепті МІСЦЕВІСТЬ, у комунікативному аспекті йому відповідають асертивні МА, а відображенням мовного аспекту є топоніми.

Зверненість до минулого відбивається в ДКК як текстовий концепт МИНУЛЕ, його вираженням в аспекті комунікації слугують асертивні МА, мовний аспект її відображається засобами вираження категорії часу.

Дидактичності НФБ в когнітивному аспекті відповідає текстовий концепт НОРМА ПОВЕДІНКИ, її вираження в комунікативному аспекті відбувається за допомогою директивних МА, а на мовному рівні це можна прослідкувати через засоби вираження спонукання.

Другий етап дослідження присвячений верифікації гіпотези та містить низку кроків. Перші два кроки спрямовані на встановлення когнітивно-семантичних характеристик дискурсу НФБ, а третій і четвертий кроки — на встановлення лінгвопрагматичних властивостей дискурсу НФБ.

1) Перший крок стосується когнітивного аспекту аналізу дискурсу НФБ і передбачає реконструкцію ключових текстових концептів [137, с. 25],

вербалізованих експліцитним чином. Він проходить на ґрунті аналізу лексичного наповнення текстів НФБ із виявленням частотності лексичних (повнозначні частини мови) і фразеологічних одиниць, які є ключовими словами. До засобів експліцитної вербалізації концепту належать прямі (ключове слово й синоніми) та похідні номінації концепту [156, с. 49].

Ключове слово — основний репрезентант концепту в тексті [220, с. 12]. Саме за ключовими словами визначаються текстові концепти [107, с. 99]. Вважається, що ключові слова мають тенденцію розташовуватися у сильних позиціях тексту, зокрема на початку тексту і у заголовку [173, с. 133]. Кількість таких слів на текст може бути більшою за два. Для цього у Ніколаєвої Т. М. є пояснення: «оскільки структура тексту — це безліч зв'язків між його ключовими знаками, припущення про одиничність такого знаку змушує говорити про відсутність у тексті структури» [136, с. 34], що не відповідає дійсності.

Ключовим може бути не тільки слово, але і словосполучення, речення, надфразова єдність [173, с. 24], тому вживаються терміни «опорний елемент», «ключовий елемент», «сміслові віхи», «сміслові ядра», — всі вони слугують для розуміння тексту [198, с. 122]. За висловлюванням Лукіна В. О., ключові слова «в найбільшій мірі відображають індивідуальність автора: частотність їхнього вживання автором в найбільшій мірі переважає над середньою вживаністю цього слова в досліджувану епоху», тому вони «є «ключем» перш за все для інтерпретації тексту, в цьому — їхня основна функція» [115, с. 183]. Незважаючи на те, що для НФБ автор є колективним, ми вважаємо такий метод, тим не менш, вартим уваги.

Інтерпретація, за визначенням Рікера П., «це робота мислення, яка полягає в розшифровці смислу, що стоїть за очевидним змістом, у розкритті рівнів значення, що містяться у буквальному значенні» [181, с. 18]. Інтерпретація націлена на розуміння тексту, її метою є розуміння. Отже, нами застосовувався герменевтичний метод, адже герменевтика — це «рецептивна естетика» [89, с. 27]. Зокрема, ми застосували метод «герменевтичного кола»,

при якому здійснюється рух від смислу цілого тексту до його деталей, а потім назад до цілого, після чого відбувається нове повернення до деталей і т. д. [32, с. 51].

На підставі аналізу ключових слів встановлено ключові текстові концепти НФБ: НАДПРИРОДНЕ/ÜBERNATÜRLICHE, MENSCH/ЛЮДИНА, VERGANGENHEIT/МИНУЛЕ, ÖRTLICHKEIT/МІСЦЕВІСТЬ, VERHALTENS NORM/НОРМА ПОВЕДІНКИ.

2) На **другому** кроці, який теж стосується когнітивного аспекту аналізу дискурсу НФБ, відбувається побудова ДКК та картини світу НФБ. Під час аналізу імпліцитної вербалізації концепту — у поле зору потрапляють текстові концепти, виражені імпліцитно, — імплікати. Імплікатом може бути кожний із концептів дискурсивної конфігурації текстові концепти НФБ: НАДПРИРОДНЕ/ÜBERNATÜRLICHE, MENSCH/ЛЮДИНА, VERGANGENHEIT/МИНУЛЕ, ÖRTLICHKEIT/МІСЦЕВІСТЬ, VERHALTENS NORM/НОРМА ПОВЕДІНКИ.

Аналіз цих концептів був би неповним, якщо б враховувалися тільки експліцитні випадки їхньої вербалізації, оскільки дискурсу НФБ властива наявність імпліцитних смислів.

Як засоби імпліцитної вербалізації текстових концептів розуміємо слова і словосполучення, які вербалізують *смислові кореляти* ключових слів (елементів — слів і словосполучень) за В. Г. Ніконовою: «Різниця між ними полягає в тому, що у складі ключового елемента є лексема, яка може бути використана як імовірне найменування тематичної домінанти контексту, а у складі смислового корелята такої лексеми немає» [137, с. 129]. Процес взаємодії між ключовими словами і смисловими корелятами є двостороннім: наявний як вплив семантики ключових слів на семантику всього контексту, так і вплив смислових корелятів на семантику ключових слів [137, с. 149]. Смислові кореляти оточують ключовий елемент, вступають із ним у семантичні відношення: конкретизації, пояснення, уподібнення, доповнення, протиставлення, результату і причиново-наслідкові відношення [137, с. 149]. Відповідним чином, смисловий корелят ключового слова — це слово або

словосполучення, що вербалізує його смисл імпліцитно.

Ключові елементи і смислові кореляти можна співвіднести з термінами «ключові слова» і «тематичні слова», останні передають смисл основних понять тексту і, як правило, відрізняються найвищою частотністю [107, с. 56; 123, с. 183], хоча ці терміни часто розглядаються як синонімічні [107, с. 98].

За Поповою З. Д. та Стерніним Й. А. [154, с. 49], смислові кореляти перетинаються із такими засобами імпліцитної номінації концепту:

- симіляри (семантично близькі, але не синонімічні слова),
- контекстуальні синоніми імені основного концепту,
- okazіональні (індивідуально-авторські) номінації концепту,
- слова й словосполучення, які номінують ознаки основного концепту, метафоричні номінації концептів,
- номінації концептів-асоціатів.

Поняття *асоціату* базується на понятті асоціації — знаходження зв'язку між елементами структури [307, с. 429]. У психолінгвістиці під асоціатом розуміється мовна (мовленнєва) реакція на стимул, зазвичай лексична, асоціативні зв'язки слів відіграють важливу роль у мовному (мовленнєвому) спілкуванні та текстотворенні, а сукупність асоціатів утворює асоціативні поля [308, с. 30]. У когнітивному аспекті асоціат розглядається не як лексема, а як концепт, що асоціюється з іншим концептом у свідомості суб'єкта [142]. Асоціативні відношення між концептами зберігаються в пам'яті суб'єкта, та, відображаючись у НФБ, становлять своєрідний віртуальний мнемонічний ряд, який бере участь у створенні його імплікативного простору. За Масловою В. М., механізми створення асоціації обмежуються схожістю, суміжністю або контрасту [118, с. 33]. Тож до смислових корелятів ключового слова зараховуємо контекстуально-синонімічні, антонімічні і гіпо-гіперонімічні лексеми як його асоціати.

Для встановлення ознак концепту необхідно провести аналіз лексем, які є ключовими словами, що включає аналіз дефініцій імені концепту за словниками. *Іменем концепту* вважається лексична одиниця, яка презентує

найбільше ознак концепту. Щоб виявити лексичні номінації та ознаки концепту, застосовуємо аналіз словникових дефініцій та компонентний аналіз лексем — ключових слів, за методикою Попової З. Д. і Стерніна Й. А. [154; 155; 156, с. 53–54]. Із лексикографічних даних виводяться семи, які становлять ознаки концепту. Таким чином моделюється семантичний простір концепту. Семи розуміємо як «елементарні складові частини семем та ті, що не мають плану вираження (значень морфем та/або лексем)» [115, с. 33]. За словами Ніконової В. Г., «матеріал тлумачних словників дозволяє досліднику розкрити зміст концепту, виявити специфіку його мовного вираження» [137, с. 180].

Важливу роль у імпліцитній вербалізації концептів мають і метафоричні й метонімічні номінації концепту. За встановленими ключовими словами, смисловими корелятами і пропозиційними схемами необхідно побудувати дискурсивну конфігурацію текстових концептів НФБ.

Приходько А. М. образно описує побудову дискурсивної конфігурації концептів — як створення концептуального портрету дискурсу: «В цьому випадку методика концептивної інвентаризації дискурсу нагадує риболовлю, коли за допомогою розставлених рибалкою сіток з різним діаметром клітинок (вудок з різними розмірами гачка) виловлюються та розподіляються по групах різні риби (великі — малі, морські — річкові, щуки — коропи та ін.). Так і лінгвіст: за допомогою умовних «ментальних сіток», які закидаються у текстовий простір, «відловлює» концепти, які потрапили до них, та систематизує їх за рубриками. Ці рубрики й дають право здійснювати таксономію концептів на підґрунті різних світоглядних принципів — лінгвофілософських, психолінгвістичних, соціокультурних, ідейно-художніх, загальнофілологічних тощо. У будь-якому випадку, спосіб каталогізації концептів того чи іншого дискурсу задає матеріал; він же і передбачає два методи аналізу — дедуктивний і індуктивний» [164, с. 211].

Спираючись на визначення Приходька А. М., розглядаємо *концептполе* як окреслений фрагмент картини світу, в основі якого лежить стійке угруповання однорідних з типологічної точки зору, а також семантично

однорідних та ієрархічно впорядкованих концептів, необхідних для організації когнітивно-семантичних просторів. З позицій концептології, концептополе постає також як множина однорідних концептів-об'єктів, пов'язаних єдиною логічно-сисловою лінією. Приходько А. М. зауважує, що ім'я концепту та ім'я концептополя можуть іноді збігатися, але вони відрізняються за обсягом та характером складової [164, с. 182–183].

Для дискретного розуміння КС необхідно взяти до уваги точку зору Кагановської О. М. [92, с. 40] що дозволяє говорити про такі ментальні одиниці як «макроконцепт», «гіперконцепт», «гіпоконцепт», «мезоконцепт», «(ката)концепт», які є основними, але можливо не остаточними елементами концептосистеми. Системну організацію концептополя можна наочно показати в вертикальному розрізі (див. рис. Б.2 у додатку).

Концептосистему (див. рис. Б.2 у додатку) можна також показати в горизонтальній площині. Якщо дивитися по шкалі наростання: (ката)концепт -> мезоконцепт -> гіпоконцепт -> гіперконцепт -> макроконцепт. Ця шкала відображає основну ідею концептуального аналізу: «За виділенням сем має слідувати наступний етап — своєрідне «укрупнення» сем, тобто їх зведення до більш загальних за своєю природою базових концептів» [22, с. 67].

Макроконцептами називають категоріальні ментальні одиниці, що репрезентують загальнолюдські поняття. Вони найчастіше належать до категорійних величин (ПРОСТІР, ЧАС, ПРИЧИНА, КІЛЬКІСТЬ, ЛЮДИНА і т.ін.). Крім того, вони можуть трактуватися як концепт-ідея, дискретизація якої відбувається через макроконцепти. В нашому випадку, в дискурсі НФБ, мегаконцепт НАДПРИРОДНЕ конститується **гіперконцептами** психічний прояв та фізичний прояв. Як макро-, так і гіперконцепти, як правило, не специфікуються за національною ознакою і не завжди мають спеціальні імена в наївній (або фольклорній) картині світу.

Гіпоконцепти перебувають в цій ієрархії значно ближче до фізичних величин і становлять таксони нисхідного рівня абстракції. На цьому рівні вже

виділяється певна етнокультурна специфіка. *Гіпоконцепти* — це ментальні одиниці, менші за обсягом за загальнокультурні.

Гіпоконцепти перебувають у родових відносинах зі своїми конструктами, тобто мезоконцептами, які виступають в ролі таксонів, що ще ближче наближені до світу людини. Наприклад, у межах гіперконцепту ÜBERNATÜRLICHES WESEN / НАДПРИРОДНА ІСТОТА, варто виділити гіпоконцепти ANTROPOMORPHES WESEN / АНТРОПОМОРФНА СУТНІСТЬ та MENSCH/ЛЮДИНА.

Найменші, а отже неділимі — це атомарні елементи встановленої системи, тобто *катаконцепти*, або власне концепти. Приміром, катаконцептами, що відносяться до гіпоконцепту АНТРОПОМОРФНА ІСТОТА, виступають, наприклад, TEUFEL/ЧОРТ та JUNGFRAU/ДІВА.

Аналізуючи ключові слова, які номінують ключовий текстовий концепт, у текстах НФБ встановлюємо всі концепти відповідного рівня (див. таблиці В2–В6).

Другий та третій кроки другого етапу дослідження стосуються когнітивного аспекту дискурсу НФБ.

3) **Третім** кроком другого етапу відбувається мовленнєвоактовий аналіз, який корелює з комунікативним аспектом аналізу дискурсу НФБ.

Серед усіх типів ілокутивних МА для нашого дослідження є релевантними асертиви, до яких відносяться повідомлення, твердження, відповідь, припущення, нагадування, констатація, заперечення і т. ін., та директиви (прохання, запрошення, порада, дозвіл, відмова, згода, пропонування, згода, вимога, команда тощо).

Згідно з переліком провідних рис МА [16, с. 24–31], застосовуємо відповідні дослідницькі методи.

Вербальна природа і процесуальність МА зумовлюють у мовленнєвоактовому аналізі розмежування висловлення і МА. МА являє собою дію, а її продуктом є висловлення, що вживаються мовцем та передаються адресантом адресату. Висловлення розуміємо як «мовне вираження мовленнєвого акту, яке визначає його межі», та зауважує, що воно

може складатися з одного і більше речень, поєднаних однією іллокуцією [16, с. 25]. Відповідним чином, будь-яке висловлення має ілокутивну силу, що, за визначенням О. Г. Почепцова, є проєкцією ілокутивного акту на висловлення, за допомогою якого він здійснений, і визначає власне тип МА [161, с. 24].

Конвенційність як характеристика МА зумовлена тим фактом, що будь-яка природна мова містить конвенційні засоби для вираження певних іллокуцій. Відтак, ми послуговуємося методом аналізу засобів для вираження МА.

Ми користуємося визначенням Безуглої Л. Р., згідно з яким *конвенційність* становить відповідність слів та виразів значенню, закріпленому за ними в мовній спільноті згідно з домовленостями (конвенціями) [16, с. 27]. Ці домовленості зумовлюють важливість засобів оформлення МА, які вказують на тип іллокуції [229, с. 105]. Наразі велика кількість дослідників користується терміном Вундерліха Д., який скоротив визначення Остіна Дж. Л., назвавши цю мовну одиницю, яка вказує на наявність ілокутивної сили у висловлюванні, ілокутивним індикатором [304, с. 18].

Проте реалізація МА через конвенційні засоби не означає відсутності нестандартних форм вираження іллокуцій та перлокуцій, що в першу чергу стосується імпліцитних висловлень. Це зумовлює притаманність мовленнєвим актам творчого характеру. Кубрякова О. С. вважає, що творчий характер МА проявляється ще під час добору мовних засобів та узгодження обраної синтаксичної структури з граматичними конструкціями в ній, а також з одиницями номінації, що створюються під час цього процесу [106, с. 14–15].

Оскільки реалізація МА починається у свідомості мовця, ми говоримо про ментальну основу МА, яка нерозривно пов'язана з усвідомлюваністю. Остання, за свідченням Безуглої Л. Р. полягає в тому, що «дія супроводжується усвідомлюванням її передумов, супутніх явищ, результатів і наслідків» [16, с. 28]. Реалізація МА вимагає активації в свідомості мовця

ментального лексикону, досвіду, пам'яті тощо.

Всі компоненти МА починаються саме в свідомості людини. Наприклад, підґрунтям для локутивного акту є пропозиція — концептуальна структура, яка зберігається в оперативній пам'яті мовця та активується в мовленні. Говорячи про іллокутивні та перлокутивні акти, можна стверджувати, що їх початком є комунікативна інтенція, яка, за Серлем Дж., передбачає намір мовця донести спрямованість власної свідомості на певну пропозицію до адресата. Науковець зауважує, що інтенції становлять фундаментальну, цілісну та атомарну особливість свідомості [190, с. 123; 191]. Таким чином, ми доводимо важливість такої властивості МА, як інтенційність.

Усвідомлюваність та інтенційність зумовлюють використання когнітивного підходу до аналізу МА, який втілюється в інтенційному аналізі.

Означена комунікативна інтенція підводить мовця до формування іллокутивних та перлокутивних цілей. Як вказує Безугла Л. Р., перші — це намір з боку мовця здійснити мовленнєву дію на ґрунті репрезентаційної інтенції, а другі мають безпосереднє відношення до впливу на вчинки, почуття та думки адресата [16, с. 29]. Виокремлення цих цілей підводить до ще однієї важливої властивості МА — цілеспрямованості. Вона притаманна як МА загалом, так і таким його компонентам як іллокутивний та перлокутивний акти.

У результаті успішного іллокутивного акту адресат адекватно розуміє дію мовця. Як зазначалось вище, намір вплинути на думки, почуття та вчинки адресата притаманний перлокутивним актам, і вдале досягнення мовцем перлокутивної мети означає досягнення запланованих результатів впливу, яке стає очевидним лише після його реалізації. Вдалий МА обов'язково є успішним, проте не навпаки. Тож у дослідженні дискурсу НФБ ми застосовуємо іллокутивний і перлокутивний аналіз.

Оскільки МА є наведеною на адресата дією, це свідчить про таку важливу властивість, як адресатність. Адресатом може бути як одна особа, так і декілька, а також предмет, надприродна сила і сам мовець [162, с. 217].

Останньою важливою характеристикою МА є соціальний характер, який передбачає залучення у систему соціальної діяльності. Лайонз Дж. зауважує, що виробництво висловлень нерозривно пов'язане з ангажуванням соціальної інтеракції того чи іншого типу [282, с. 725]. Для деяких іллокутивних типів Карасик В. І. вважає важливим також співвідношення соціальних статусів та соціальних ролей [94, с. 25].

Адресатність і соціальний характер МА роблять доцільним в дослідженні дискурсу НФБ використання дискурсивного контекстуального та інтеракційного аналізу.

4) **Четвертий** крок стосується аналізу імплікатур у дискурсі НФБ, який також стосується комунікативного аспекту цього дискурсу. Тут застосовуємо методи експлікації імплікатури, інференційного, пропозиційного та пресупозиційного аналізу.

Імплікатура виникає у свідомості людини в процесі *інференції* — когнітивної операції виведення інформації, в результаті якої інтерпретатор виходить за рамки буквального значення мовних одиниць для виведення глибшого змісту, ніж зміст окремих складових [106, с. 211].

Часто виведення імплікатури є неможливим без пресупозиції, тобто імпліцитної передумови мовного висловлення [311, с. 530], яке є часткою того пресупозиційного фонду, який необхідний читачеві для адекватного розуміння НФБ. Наприклад, якщо реципієнт не знає певних історичних дат, він не зможе правильно інтерпретувати час появи надприродної сили:

(6) *Längst ruht kein Stein mehr auf dem anderen, wo weiland die stolze Feste Barbarossas prangte. Nur einmal im Jahr, am Sterbetag des großen Kaisers, erhebt sich um Mitternacht die untergegangene Burg aus der Erde und leuchtet im alten Glanz. (PS: Die Fahrt der Toten zu Kaiserslautern, S. 93) (+> Великим кайзером є Фрідріх I. +> Замок піднімається на поверхню лише 10 червня).*

В пресупозиційному фонді німецькомовної спільноти міститься інформація про те, що кайзер на прізвисько «Барбаросса», який отримав його через свою руду бороду, — це Фрідріх I, правитель Священної Римської імперії,

з династії Гогенштауфенів. Він вважається національним героєм Німеччини, тому зветься також «великим». Помер 10 червня 1190 року. Отже, день, коли піднімається замок, це день смерті великого кайзера Фрідріха I, тобто 10 червня.

Пресупозицію розуміємо як ретроспективну інференцію з висловлення, що стосується фактів дійсності, які має у розпорядженні автор НФБ. Головною властивістю пресупозицій, яка визначає їхній ретроспективний характер і відрізняє їх від конвенційних імплікатур та імплікацій, є тест на заперечення — збереження пресупозицій у разі заперечення пропозиції: $p \gg q$; $\sim p \gg q$ [14, с. 150; 264]. У наведеному прикладі цей тест виглядає у такий спосіб:

(7) *Nur einmal im Jahr, am Sterbetag des großen Kaisers erhebt sich um Mitternacht die untergegangene Burg. +> Великим кайзером є Фрідріх I.+> Замок піднімається на поверхню лише 10 червня.*

(8) *Nicht einmal im Jahr, nicht nur am Sterbetag des großen Kaisers erhebt sich um Mitternacht die untergegangene Burg +> Великим кайзером є Фрідріх I.+> Замок піднімається на поверхню лише 10 червня.*

Активация у свідомості інтерпретатора імплікатур у дискурсі відбувається завдяки тригерам. **Тригер** становить мовну одиницю, яка ініціює в свідомості учасників комунікації певний імпліцитний смисл, який виводиться із опертям на значення мовних одиниць, а отже, є до певної міри автоматизованим. Термін «тригер» (*trigger*) вважаємо доречним трактувати у річищі прагмалінгвістики, де цим терміном позначають мовну одиницю, яка ініціює в свідомості учасників комунікації певний імпліцитний смисл, який виводиться із опертям на значення мовних одиниць, а отже, до певної міри автоматизовано. Безугла Л. Р. зауважує, що «у конструюванні імплікатури задіяні і мовець, і адресат: тригер ініціює активацію імплікатури в їхній свідомості» [16, с. 57]. Відповідно, в дискурсі НФБ автор/адресант використовує тригери для того, щоб інтендувати імплікатуру, а читач/адресат — для того, щоб її вивести. Тригерами в дискурсі НФБ

виступають мовні засоби різних рівнів (лексичні, синтаксичні та власне дискурсивний контекст). Ці засоби активують текстові концепти і смисли, у тому числі імпліцитні — імплікатури, імплікати та пресупозиції у свідомості читача.

Крім того, на цьому кроці необхідно встановити когнітивно-прагматичні властивості імплікатур у дискурсі НФБ, при цьому ми аналізуємо їхні тригери — метафору, метонімію, перифраз, епітет, евфемізм і риторичне питання, застосовуючи методи концептуального, пропозиційного, пресупозиційного, інтерпретаційного, лінгвостилістичного аналізу, експлікації імплікатур та аналізу когнітивних операцій.

До аналізу метафори залучаємо поєднання таких підходів, як когнітивно-прагматичний за Грайсом Г. П. та Серлем Дж. [71; 294] і когнітивно-семантичний [268; 269, с. 167; 272; 273; 284]. В межах когнітивно-семантичного підходу метафора розуміється у площині мисленнєвої діяльності людини, досліджується взаємодія двох концептів — позначуваного й образного, яка втілюється у мовних знаках. А когнітивнопрагматичний підхід теж зосереджується на мисленнєвій діяльності, але зміщує увагу на метафоричний пропозиційний смисл — метафоричну імплікатуру, яка створюється завдяки інтенції комуніканта у дискурс на ґрунті максим якості та релевантності Грайса Г. П. [71, с. 27].

Механізми й закономірності переосмислення вихідного смислу в метафоричний на ґрунті асоціативних зв'язків вербалізованих концептів зумовлюють єдність когнітивного й прагматичного підходів до аналізу метафоричних смислів. За визначенням Безуглої Л. Р., «метафора — не стилістичний прийом, не словесна форма <...>, а той образний прихований смисл, який виникає у свідомості інтерпретатора цієї форми» [19, с. 50]. Застосування когнітивного підходу пов'язане з акцентуванням людського метафоричного мислення, а розуміння метафори як різновиду імпліцитного смислу — із застосуванням прагматичного.

Метафоричний смисл — це співвідношення двох концептів у

свідомості людини за певною ознакою у вигляді елементарної пропозиції (аргумент/актант + предикат) [там само, с. 51]. Вихідний концепт, який є одним з ключових у тексті НФБ та вписується в поняттєвий ряд контексту, називають референтом або концептом-ціллю (*target*). Концепт, що залучається за аналогією для створення метафоричного смислу та, на перший погляд, не вписується в контекст, називається корелятом або концептом-джерелом (*source*). Обидва концепти об'єднуються спільною ознакою/ознаками; «споріднені якості та ознаки, що іманентно притаманні порівнюваним сутностям» називаються онтологічними ознаками [27, с. 214]. Таким чином виникає концептуальна метафора — метафоричне осмислення одного концепту в ознаках іншого [27, с. 214; 262, с. ххі; 269, с. 167; 270, с. 212; 271, с. 280–283, 381; 272, с. 16, 24; 283, с. 8, 54–56, 63–65, 106, 145–146].

Елементи метафоричної пропозиції — концепт-ціль (референт), концепт-джерело (корелят) і спільна ознака можуть бути виражені як експліцитно, так і імпліцитно [14, с. 257]. Наприклад, у наступному фрагменті усі елементи виражено експліцитно:

(9) *Auch hielt der Knecht plötzlich statt der vermeintlichen Trompete eine Katze, auf deren Schwanz er geblasen hatte. (LS: Hexenritt am Walpurgisabend, S. 51) +> ХВИСТ є наче ТРУБА, оскільки на ній грають, видуваючи повітря.*

У наведених прикладах засоби вербалізації концепту-цілі підкреслюємо суцільною лінією, концепту-джерела — переривчастою, спільну ознаку — хвилястою. Імпліцитно виражені елементи метафоричної пропозиції підкреслити не можна, але вони активуються в свідомості інтерпретатора, а отже, можуть бути вербалізованими. Через це повна метафорична пропозиція есплікується після знаку +> який означає «слідую дискурсивно», оскільки вона є імплікатурою. В есплікованій імплікатурі вживаємо наступні конектори:

- *є ніби* — для введення корелята,
- *тому що* — спільної ознаки у метафоричній пропозиції,
- *заміщає* — суміжного концепту в метонімічній пропозиції.

Для аналізу тригерів імплікатур також залучаємо концепцію

когнітивних операцій, але до операцій, розроблених у когнітивній граматиці Ленекара Р. [85; 274; 275; 277], додаємо когнітивні операції мапування, притаманні словесним поетичним образам [20; 28; 269; 270]. Як пише Лакофф Дж., «метафори — це мапування (mappings) концептуальних доменів»; «Кожна мапа являє собою фіксований набір онтологічних ознак відповідності між об'єктами у вихідному домені і об'єктами в цільовому домені»; «Коли ці фіксовані відповідності активовані, зіставлення можуть проєктувати шаблони виведення вихідного домену на шаблони виведення цільового домену» [270, с. 246].

На **п'ятому** кроці другого етапу проводимо лексико-граматичний аналіз текстів НФБ для детального розгляду мовного аспекту. В межах цього кроку розглядаємо такі особливості, відображені в Таблиці 1.2:

- власні назви, зокрема топоніми і антропоніми, що зумовлено специфікою НФБ,
- евфемізми як важливу частину давніх та середньовічних вірувань, визначаючи їх як це лексичний засіб номінації денотату, який здається мовцеві непристойним,
 - засоби вираження образності,
 - засоби вираження категорії часу.

Третім етапом дослідження є проведення кількісних підрахунків. На цьому етапі послуговуємося також методом автоматичного скрипту, в який завантажувались оцифровані книги. Скрипт підраховує кількість лексем на позначення надприродних сил з усіма похідними.

Словниковим входом слугують таблиці з кількістю згадувань обраних лексем та дискурсивних фрагментів, в яких вони зустрічаються.

Таким чином, розроблена методика аналізу когнітивно-семантичних і лінгвопрагматичних властивостей дискурсу НФБ включає три етапи і передбачає застосування загальнонаукових, філологічних, лінгвокогнітивних, лінгвопрагматичних, лінгвостилістичних та лексико-семантичних методів, а також елементи кількісної обробки даних.

Висновки до розділу 1

1. Дискурс НФБ є різновидом фольклорного дискурсу, який становить мисленнєво-мовленнєву взаємодію колективного автора фольклорного тексту та реципієнта/ інтерпретатора за посередництвом цього тексту. Дискурс НФБ поєднує у собі три аспекти — мовний, когнітивний і комунікативний.

2. Мовне втілення дискурсу НФБ відбивається в тексті НФБ, який становить виражену і закріплену в письмовій формі за допомогою мовних знаків сторону фольклорного твору, розраховану на чуттєве сприйняття. Жанровізними ознаками бувальщини, які визначають її як окремий жанр фольклорного тексту, є такі: 1) наративність; 2) антропоцентричність; 3) зверненість до надприродних феноменів; 4) міметичність; 5) зверненість до минулого; 6) дидактичність.

3. Когнітивний аспект НФБ досліджується з позицій когнітивної поетики і дискурсології та передбачає аналіз ТК, під якими розуміються одиниці фольклорної картини світу, що вербалізується у фольклорних текстах та активується в свідомості читача на основі значень мовних одиниць, які формують у дискурсі певні смисли.

Ключові текстові концепти створюють дискурсивну конфігурацію концептів НФБ — ЛЮДИНА, НАДПРИРОДНЕ, МИНУЛЕ, МІСЦЕВІСТЬ, НОРМА ПОВЕДІНКИ.

Дискурсивна конфігурація концептів НФБ охоплює текстові концепти, які корелюють із жанровізними ознаками текстів НФБ: наративність та антропоцентричність — з концептом ЛЮДИНА, зверненість до надприродних феноменів — з концептом НАДПРИРОДНЕ, зверненість до минулого — з концептом МИНУЛЕ, міметичність — з концептом МІСЦЕВІСТЬ, дидактичність — з концептом НОРМА ПОВЕДІНКИ. Ключові текстові концепти актуалізуються в дискурсі у вигляді експлікатів та імплікатів, які активуються у свідомості реципієнта тексту НФБ у ході когнітивних операцій фокусування, специфікації, профілювання, соположення траектора й орієнтира,

перспективизації та мапування.

4. Вивчення дискурсу НФБ у комунікативному аспекті відбувається на основі теоретичного інструментарію лінгвопрагматики та прагматистики з розмежуванням двох рівнів комунікації — комунікації між автором та читачем та комунікації між персонажами, з акцентуванням лінгвопрагматичних особливостей реалізованих МА і актуалізованих імплікатур.

Імплікатура в дискурсі НФБ становить компонент смислу, імпліцитно виражений у тексті та активований у свідомості читача за допомогою мовних тригерів та дискурсивного контексту.

Комунікативні характеристики дискурсу НФБ відповідають провідним жанротвірним ознакам НФБ: наративності та антропоцентричності — характеристики адресанта і адресата (у двох рівнях комунікації), зверненості до надприродних феноменів і минулому та міметичності — асертивні МА, дидактичності — директивні МА.

5. Мовний аспект дискурсу НФБ вивчається у кореляції з його когнітивним і комунікативним аспектами, а також із жанротвірними ознаками тексту бувальщини. Характерними мовними засобами НФБ є антропоніми, евфемізми й засоби образності (які відображають наративність, антропоцентричність і зверненість до надприродних феноменів), топоніми (міметичність), засоби вираження категорії часу (зверненість до минулого) і засоби вираження спонування (дидактичність).

6. Використання в якості методологічної бази дослідження принципів когнітивно-дискурсивної парадигми лінгвістики зумовило застосування низки методів лінгвопрагматики, когнітивної лінгвістики, лінгвостилістики, лексичної і синтаксичної семантики у поєднанні із загальнонауковими й філологічними методами, на яких ґрунтується трьохетапна методика аналізу когнітивно-семантичних і лінгвопрагматичних властивостей дискурсу НФБ.

Основні положення цього розділу відбито у публікаціях: [44; 46; 48; 49; 50; 51; 53; 54; 175; 176; 177].

РОЗДІЛ 2

КОГНІТИВНО-СЕМАНТИЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ДИСКУРСУ НІМЕЦЬКОМОВНОЇ ФОЛЬКЛОРНОЇ БУВАЛЬЩИНИ

2.1 Конфігурація концептів дискурсу німецькомовної фольклорної бувальщини

Дискурсивний простір НФБ відзначається постійним набором домінант, серед яких незмінними залишаються п'ять концептуальних доменів: ЛЮДИНА, НАДПРИРОДНЕ, НОРМА ПОВЕДІНКИ, МІСЦЕВІСТЬ, МИНУЛЕ. Зв'язки між цими доменами зображено на рис. Б.3 в додатку Б.

Картина світу НФБ складається з ментальних одиниць двох типів: метахтонів та автохтонів (приоритетних концептів, які становлять каркас НФБ). Увага НФБ до текстових концептів вище зазначених доменів пов'язана із преферентним відношенням до відповідних ментальних одиниць, що актуалізують ці концепти. Картина світу НФБ має ієрархічну організацію: мегаконцепт > макроконцепт > гіперконцепт > мезоконцепт > катаконцепт.

Згідно з таблицею В.4 в додатку В, текстовий концепт макрорівня ЛЮДИНА актуалізується через такі характерні риси НФБ, як наративність та антропоцентричність. Текстовий концепт НАДПРИРОДНЕ слугує вираженню зверненості до надприродних феноменів. Текстовий концепт МІСЦЕВІСТЬ слугує актуалізації міметичного характеру НФБ. Текстовий концепт МИНУЛЕ є відбитком оповіді про минулі події. Концепт НОРМА ПОВЕДІНКИ актуалізує дидактичну спрямованість текстів НФБ.

2.1.1 Текстовий концепт НАДПРИРОДНЕ. Спираючись на викладене вище, одним із основних текстових концептів, або ж мегаконцептом в картині світу НФБ, що об'єктивується у її текстах, слід вважати концепт ÜBERNATÜRLICHES/НАДПРИРОДНЕ.

У словнику лексема *übernatürlich* має такі словникові дефініції: „1. über die Gesetze der Natur hinausgehend und mit dem Verstand nicht zu erklären. 2. über

das natürliche Maß hinausgehend“ [314]. Отже, до основних ознак текстового концепту надприродне відносяться наступні: ÜBER NATUR, ÜBER GESETZE, KEINE ERKLÄRUNG, HINAUSGANG.

Синонімами до *übernatürlich* виступають такі лексеми, як „hyperphysisch, metaphysisch, übersinnlich; (veraltend) übermenschlich; (Parapsychologie) paranormal, parapsychisch; (Philosophie) extramundan, supranatural, transzendent, transzendental“ [314]. Ці лексеми, а також основне ім'я текстового концепту *Übernatürliches* можуть розглядатися як ключові слова, які є експлікатами концепту надприродне.

Мегаконцептами, за визначенням Приходька А. М., вважаються базові концепти, «які репрезентують загальнолюдські поняття» [164, с. 219]. Концептами нижчого рівня, тобто макроконцептами, можна вважати фізичний прояв надприродного і психічний прояв надприродного. Приходько А. М. зауважує, що макроконцепти, як і мегаконцепти, позбавлені національного колориту та не завжди мають спеціальне ім'я в наївній картині світу, яку в нашому випадку репрезентує НФБ [там само].

У системі ієрархічної організації концептополя за шкалою убування рівнем нижче виокремлюються гіперконцепти, які, внаслідок більш низького рівня абстракції мають певну етнокультурну специфіку. Це ментальні одиниці обсягу, менше від загальнокультурного, але більшого, ніж власне концепти.

Гіперконцептами, які ми виокремлюємо в межах макроконцепту ФІЗИЧНИЙ ПРОЯВ НАДПРИРОДНОГО/PHYSISCHES ERSCHENUNG, є концепти НАДПРИРОДНА ІСТОТА/ÜBERNATÜRLICHES WESEN та НЕЗВИЧНИЙ ФІЗИЧНИЙ ОБ'ЄКТ/UNGEWÖHNLICHES PHYSISCHES OBJEKT. Макроконцепт ПСИХІЧНИЙ ПРОЯВ НАДПРИРОДНОГО вбачаємо за доцільне розбити на концепти нижчого порядку GEISTERHAFTES WESEN та UNGEWÖHNLICHES PHÄNOMEN.

До життєвого світу, в якому знаходиться людина, ще ближче стоять видові конструкти гіперконцептів — мезоконцепти. Концептами цього рівня вважаємо АНТРОПОМОРФНА ІСТОТА/ANTROPOMORPHES WESEN, ЛЮДИНА/MENSCH, ПРИРОДНИЙ ОБ'ЄКТ/NATÜRLICHES OBJEKT, ОБ'ЄКТ, СТВОРЕНИЙ ЛЮДИНОЮ/VON

MENSCHENHAND GEMACHTES OBJEKT, ЗЕМНА ІСТОТА/IRDISCHES WESEN, НЕБЕСНА ІСТОТА/HIMMLISCHES WESEN, ПРИРОДНИЙ НЕЗВИЧНИЙ ФЕНОМЕН/NATÜRLICHES UNGEWÖHNLICHES PHÄNOMEN, НАДПРИРОДНИЙ НЕЗВИЧНИЙ ФЕНОМЕН/ÜBERNATÜRLICHES UNGEWÖHNLICHES PHÄNOMEN.

Серед текстових концептів, які позначають надприродних істот, виділяємо такі катаконцепти, як SPUK/ПРИВИД, GEIST/ДУХ, HEXE/ВІДЬМА, TEUFEL/ЧОРТ, JUNGFRAU/ДІВА, HEILIGER/СВЯТИЙ, ERDMANN/ERDWEIB/ГНОМ, MEERWEIB/РУСАЛКА, ENGEL/ЯНГОЛ, ДУРЕНЬ/POPPEL.

Найчастотнішими серед них є наступні:

- TEUFEL/ЧОРТ (21 %) та його варіації BÖSER GEIST, LEIBHAFTIGE тощо:

(10) *Auf dem Dinkelberg ward aus einer Besessenen der böse Geist getrieben, wobei er um die Erlaubniß bat, in einen Grashalm zu fahren. Nachdem er sie vom Priester erhalten hatte, sprach er: «So, nun wohne ich in vierzehn Tagen wieder in einem Menschen». «Wie so?» fragte der Geistliche, und darauf antwortete der Teufel: „Der Grashalm, in welchen ich fahre, wird einer Kuh zu fressen gegeben; dadurch komme ich in sie und mit ihrer ungeseihten Milch in einen Mann, der von derselben aus dem Melkkübel trinkt“. (NVaLB: Wie Teufel in einen Mann kommt, Nr. 12).*

- GEIST/ДУХ (13 %) та його варіація SPUK/ПРИВИД:

(11) *Vor etwa hundert Jahren starb in Baden ein Wirth und spukte darauf in seinem Keller, wo er an die Fässer klopfte und andern Lärm machte. Um ihn los zu werden, ließ seine Frau einen frommen Pater aus dem Kapuzinerkloster kommen, der von ihr ein Stück Kölsch begehrte und mit demselben und zwei brennenden Kerzen nach der Abendglocke in den Keller ging, worin der Geist schon umher poltert. (NVaLB: Geist vertragen, Nr. 91).*

- ERDMANN/ERDWEIB/ГНОМ (7 %) та його варіація ZWERG:

(12) *Dem Bauern wollte nicht einleuchten, warum die Nachmittagszeit besser sein sollte. Während er noch überlegte, fuhr der Zwerg fort: «Befolge meinen Rat, dann wirst du reiche Ernte einbringen!» (LS: Erbsensaat zur rechten Zeit, S. 26–27).*

- JUNGFRAU/ДІВА (5 %):

(13) *Da schlug ihn auf einmal von hintenher eine weiche Hand sanft an den Backen, dass er sich umdrehte, und siehe, eine wunderschöne Jungfrau stand vor ihm, von Kopf bis zu den Füßen weiß gekleidet, und wollte eben den Mund auf tun ihn anzureden. (DS: Die Wiesenjungfrau, S. 31).*

- HEXE/ВІДЬМА (3 %):

(14) *Auf dem Berge Lindhelle bei Gamburg versammeln sich in der Walpurgisnacht die Hexen und tanzen auf einem Felsen, welcher davon der Hexenstein genannt wird. (NVaLB: Hexenstein, Nr. 149).*

До найчастотніших катаконцептів на позначення фізичних об'єктів із надприродними якостями можемо віднести такі як BERG/ГОРА, RUINE/РУІНА, BURG/ЗАМОК, SCHATZ/СКАРБ, TINKTUR/ТРУНОК, RITZ/ЩІЛИНА, GEMÄLDE/BILD/КАРТИНА, HEILIGENBILD/ІКОНА, STEIN/КАМІНЬ, KISTE/ЯЩИК:

(15) *Als er sich von seiner Betäubung etwas erholte und funkelnde Augen und den geöffneten Rachen des Tieres erblickte, rief er in der Verzweiflung: „Jesus, Maria!“ und in demselben Augenblick war die Kiste samt dem Schatz verschwunden, er selbst aber draußen in der Burg. (PS: Der Schatz auf Scharfeneck, S. 73).*

(16) *Doch gerade dieses Gemälde soll auf jeden Betrachter einen unheimlichen und schaurigen Eindruck gemacht haben. Manche bemerkten, die doch nur gemalten Augen wären mit lebendigen Blicken ihnen verstohlen gefolgt. (SBaSA: Das lebende Bild, S. 56–57).*

(17) *Hierbei kratzte er in den Giebel des Nachbarhauses mehrere zollbreite, bogenförmige Ritze, welche durch den Verputz bis in den Stein gehen und nicht mehr vertilgt werden können (NVaLB: Teufelsritze, Nr. 4).*

До текстових катаконцептів НФБ на позначення (над)природних феноменів відносимо LICHT (LEUCHTEN)/СВІТЛО, BLITZ/БЛИСКАВКА:

(18) *Alle wunderten sich darüber, und während sie sich noch unentschlossen ansahen, bemerkten sie, dass das goldene Leuchten und Flimmern am Kolberg plötzlich erlosch. (LS: Der Schlüssel zum Kolberg, S. 223).*

(19) *In die Wohnstube eines Schwarzwälderhofs schlug der Blitz und fuhr durch einen Tisch, worauf ein kleines Kind schlief; dasselbe ließ er unversehrt, tötete aber einen Hund, der, gerade unter dem Kind, auf dem Stubenboden lag.* (NVaLB: *Zum todtten Hund*, Nr. 59).

Отже, досліджуване концептополе є доцільним представити у вигляді таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Концептополе ÜBERNATÜRLICHES (НАДПРИРОДНЕ) німецькомовної фольклорної бувальщини

Концепти				
мега-	макро-	мікро-	мезо-	ката-
	ÜBERNATÜRLICHES	ÜBERNATÜRLICHES WESEN	ANTROPOMORPHES WESEN	TEUFEL, JUNGFRAU, HEILIGER, ERDMANN / ERDWEIB, MEERWEIB
			MENSCH	HEXE, POPPEL
		UNGEWÖHNLICHES PHYSISCHES OBJEKT	NATÜRLICHES OBJEKT	RITZ, STEIN
			VON MENSCHENHAND GEMACHTES OBJEKT	TINKTUR, SCHATZ, BILD, HEILIGENBILD
		GEISTERHAFTES WESEN	IRDISCHES WESEN	SPUK, GEIST
			HIMMLISCHES WESEN	ENGEL
		UNGEWÖHNLICHES PHÄNOMEN	NATÜRLICHES UNGEWÖHNLICHES PHÄNOMEN	BLITZ
			ÜBERNATÜRLICHES UNGEWÖHNLICHES PHÄNOMEN	LICHT (LEUCHTEN)

Наявні текстові концепти НФБ демонструють, що фольклорна картина світу нерозривно пов'язана з тим фактом, що первинні інстинкти людини формують її ставлення до навколишнього середовища, як зауважує у своєму

дослідженні надприродного Лавкрафт Г. Ф. [109]. Він відносив до надприродного ті явища, яких людина не розуміє.

У той час, коли створювалися та записувалися тексти бувальщин, всесвіт наївної людини був сповнений містичних уособлень, фантастичних тлумачень та благоговійними почуттями, і невідоме у свідомості реципієнта НФБ було джерелом всього того, звідки беруться добро та лихо, що валиться на людину із незрозумілих для неї причин.

Актуалізація текстового концепту НАДПРИРОДНЕ відбувається у ході когнітивних операцій. Наприклад, *специфікація* спрямована на деталізацію інформації і виступає протилежним полюсом для схематизації, або узагальнення. Операція схематизації передбачає об'єктивацію поняття словом або цілим виразом і завжди містить як специфічні, так і схемні компоненти.

На лексичному рівні відношення між схемними і специфічними частинами поняття лежать в основі лексичних таксономій. Усі мовні узагальнення виникають шляхом схематизації більш специфічних структур. У текстах НФБ сама реалізація може відбуватись, наприклад, через заглиблення лексичних одиниць в узагальнювальний контекст. Розглянемо такий фрагмент:

(20) Nachdem ein Bauer in der Mark sein Stück Land bestellt hatte, rüstete er zur Heimfahrt. Plötzlich erhob sich vor ihm auf dem Acker ein Haufen feuriger Kohlen. Voller Verwunderung trat er näher und bemerkte einen kleinen Teufel, der auf der Glut saß. „Du sitzt wohl auf einem Schatz?“ fragte der Bauer.. „Ja“, entgegnete das Teufelchen, „ich sitze auf einem Schatz, der mehr Gold und Silber enthält, als du dein Lebtage gesehen hast“ (LS: Ein Bauer prellt den Teufel, S. 13–14).

У наведеному фрагменті відбувається специфікація схематичного компоненту *Schatz* (скарб), яким хвалиться чортеня, уточнюючи, що стільки золота та срібла, як в цьому скарбі, селянинові ніколи в житті не доводилось бачити. З точки зору граматики, ця когнітивна операція відповідає уточненню.

У рамках операції *профілювання* Ленекер Р. уводить визначення

концептуальної бази і профілю. Концептуальна база становить увесь обсяг інформації, який активується знаком. Профілем в цьому випадку називається частина бази, яка формує саме значення знаку [149, с. 7]. Зазвичай декілька мовних виразів можуть активувати одну й ту саму концептуальну базу, при цьому профілі цих виразів можуть бути різними. Мовні вирази профілюють предмети і відношення. У профілюванні відношення його учасники можуть мати різний ступінь висвітленості (визначення і те, що визначають, непряме визначення, вихідна точка події і результат). Більш висвітлений учасник називається траектором, а менш висвітлений — орієнтиром. Поняття траектора і орієнтира розповсюджується на достатньо широкий спектр явищ [149, с. 7].

Виходячи з викладеної специфіки когнітивної операції **висвітлення**, стає зрозумілою різниця в її застосуванні при утворенні текстового концепту бувальщини і образу-символу бувальщини. Концептуальною базою текстового концепту НАДПРИРОДНЕ німецькомовної фольклорної бувальщини виступає весь обсяг інформації, яка активізується назвою концепту: обсяг інформації в атрибутах і шаруваннях концепту, у фонових знаннях інтерпретатора про смисл назви. Кожний атрибут має свій профіль, різні профілі активують одну й ту саму концептуальну базу. Композиційна стежка об'єднує ці профілі в єдиний масив, встановлюючи ієрархію їхніх значень.

Розглянемо ілюстрацію застосування когнітивної операції висвітлення в німецькомовній фольклорній бувальщині «Katzen unter dem Heuwagen»:

(21) Ein Bauer aus Ahrensdorf hatte auf den Schwenower Huschwiesen eine Fuhre Heu geladen. Auf dem Rückweg, das Gefährt befand sich gerade an der Kalbshücke, blieb der Wagen plötzlich stehen. Bauer mochte die Ochsen noch so sehr mit der Peitsche antreiben, die Fuhre bewegte sich nicht. Nun ging der Bauer dreimal um den Wagen herum und betete einen frommen Spruch. Aber auch das half nichts. Plötzlich bemerkte er, wie sich unter seinem Wagen wilde Katzen bissen. Weil aber die Katzen von altersher Geschöpfe des Teufels sind, begann der Bauer geistesgegenwärtig alle Teufel aus der Welt zu fluchen. Und siehe da: der Bann war

gebrochen. Mit einem Mal drehten sich die Räder wieder, und die Ochsen stürmten mit dem Wagen davon, dass sie dem Bauern fast die Zügel entrissen. (LS: Katzen unter dem Heuwagen, S. 11).

Наведений вище фрагмент дозволяє простежити, як відбувається профілювання знаку *Geschöpfe des Teufels* через траектор *Katze*. Сама по собі лексема *Katze* не обов'язково має відношення до надприродних явищ і нечистої сили, яка перебуває в центрі уваги німецькомовних фольклорних бувальщин, але через застосування когнітивної операції висвітлення/профілювання в цьому фрагменті можемо спостерігати активацію концептуальної бази текстового концепту НАДПРИРОДНЕ.

Когнітивна операція **перспективізації** аналогічна точці зору, яка може змінюватись разом із розвитком сюжету. З огляду на це доречно застосувати до цієї когнітивної операції також смисл «аранжування огляду» (термін впроваджено Жаботинською С. А. [86, с. 7]), який містить різні аспекти відношень спостерігача (мовця і слухача) і дії, за якою спостерігають.

У аранжуванні за замовчуванням мовець і слухач перебувають у одній точці часу і простору, з якої спостерігають за подією, що відбувається. Відповідно до свого типового статусу аранжування за замовчуванням залишається непомітним, однак стає відчутним при різних відхиленнях, виражених у зміні форми і значень мовних виразів. До таких відхилень належать: а) мовленнєві акти, спрямовані не стільки на передачу інформації, скільки на взаємодію комунікантів; б) приналежність ситуації, яка описується, до нереального світу; в) зміна позиції спостерігача зі статичної на динамічну; г) розподіл комунікантів у просторі й часі [149, с. 7]. Традиційна структура та композиція НФБ впливають на можливість зміни перспективи (або точки огляду). Завдяки цьому вважаємо надання смислу «аранжування» огляду загальної когнітивної операції перспективізації цілком виправданим. Наприклад:

(22) *Auf dem Weg von Bietikow nach Dreesch liegen kurz hinter den letzten Häusern des Dorfes mehrere Kreuzweger an denen sich mysteriöse Vorgänge*

abspielen sollen. Besonders an der Brücke über den Verbindungsgraben zwischen Aalsee und Prähnsee sei es nicht geheuer, sagen Alteingesessene, dort gehe der weiße Schnitter um. Zu Lebzeiten stand er bei einem Drenser Bauern in Dienst. Beide, Herr und Knecht, waren böse und schlecht. Auch fluchten sie beinahe nach jedem Satz. Dann aber hat der Teufel doch einmal das letzte Wort gesprochen. (LS: Teufel nimmt Rache, S. 12).

У наведеному фрагменті бувальщини можемо спостерігати перетинання двох світів — людського та надприродного, — завдяки чому застосовується когнітивна операція перспективізації до простору, який безпосередньо описує НФБ (в цьому випадку перспектива зміщується з селища в цілому на конкретне місце появи надприродної сили *der weiße Schnitter*) та часу (автор нібито переносить слухача з часів, коли була живою людина, яка перетворилась на надприродну силу, на теперішній автора час).

Більша частина текстів німецькомовних фольклорних бувальщин повідомляють про зустріч людини із надприродними явищами і сутностями або містять спроби їх пояснити, отже, джерелом сюжету в них є нереальне або фантастичне. З цієї причини в цих текстах не діє аранжування за замовчуванням: ми не можемо повністю стверджувати, що ситуація, що описується, належить до нереального світу, але описувані події стосуються, насамперед, саме нереального, надприродного. Крім того, оскільки однією з характерних ознак бувальщини є вказівка на просторову точку та/або час (текстові концепти МІСЦЕВІСТЬ та МИНУЛЕ), коли відбувалось описуване, маємо четверте з описаних вище відхилень, які не дають змоги застосувати аранжування за замовчуванням. До того ж, розбіжність аранжування огляду в автора та інтерпретатора спостерігається в експліцитній та імпліцитній моралі бувальщини: обидва комуніканти розділені самим фактом перебування по різні боки дидактичного процесу як настановлююча і сприймаюча сторони.

Під час декодування тексту інтерпретатор дискурсу НФБ використовує когнітивні операції фокусування, специфікації, профілювання, соположення траєктори й орієнтира, перспективізації. Описані операції специфікації —

схематизації, висвітлення, фокусування відбиваються також у конкретних видах мапування, що уточнює когнітивний механізм фольклорного дискурсу.

Наведені приклади дають змогу проілюструвати, що фольклорна картина світу, втілена в текстах НФБ, насичена надприродними істотами та різноманітними побутовими та природними предметами/об'єктами, з якими у людини складаються відповідні відносини, залежно від поведінки останньої. Автори НФБ вважали за необхідне підготувати інших до зустрічі із невідомим, і у такий спосіб робили його менш лячним, адже, знаючи правила існування у світі, насиченому незрозумілим, адресати матимуть кращі перспективи виживання.

Поведінка людини під час зустрічі із надприродними силами та об'єктами, а також встановлені відповідні норми також є важливою частиною дискурсу НФБ.

2.1.2 Текстовий концепт НОРМА ПОВЕДІНКИ. Другим концептом у ДКК НФБ, що об'єктивується у її текстах, є мегаконцепт VERHALTENS NORM/НОРМА ПОВЕДІНКИ, який входить до картини світу як частина концепту макрорівня MORAL/МОРАЛЬ [164; 165]. Досліджуване концептополе представлено у вигляді таблиці 2.2.

В словнику Duden лексема *Verhaltensnorm* має таку словникову дефініцію: „Norm für das Verhalten in bestimmten Situationen“. Таким чином, до основних ознак текстового концепту VERHALTENS NORM відносяться такі: *Norm, Verhalten, Situationen*.

Вважаємо також за доцільне окремо додати дефініцію центральної лексеми текстового концепту мегарівня *Norm*: „1a. allgemein anerkannte, als verbindlich geltende Regel für das Zusammenleben der Menschen. 1b. Rechtsnorm 1c. (in Wirtschaft, Industrie, Technik, Wissenschaft) Vorschrift, Regel, Richtlinien o. Ä. für die Herstellung von Produkten, die Durchführung von Verfahren, die Anwendung von Fachtermini o. Ä. 2. übliche, den Erwartungen entsprechende Beschaffenheit, Größe, Qualität o. Ä.; Durchschnitt 3. festgesetzte, vom

Arbeitnehmer geforderte Arbeitsleistung 4. (von einem Sportverband) als Teilnahme an einem Wettkampf vorgeschriebene Mindestleistung 5. klein auf den unteren Rand der ersten Seite eines Druckbogens gedruckter Titel [und Verfassername] eines Buches [in verkürzter oder verschlüsselter Form]“ [314].

Таблиця 2.2

Концептополе VERHALTENS NORM (НОРМА ПОВЕДІНКИ) німецькомовної фольклорної бувальщини

Концепти				
<i>мега-</i>	<i>макро-</i>	<i>мікро-</i>	<i>мезо-</i>	<i>ката-</i>
MORAL	VERHALTENS NORM	PHYSISCHE NORM	MAß	
			GESUNDHEIT	
		PSYCHISCHE NORM	VORGABE	GEHORSAMKEIT, GEWISSEN
			REGEL	BESCHEIDENHEIT, VORSICHT

До синонімів належать такі лексеми: „Gesetz, [Grund]prinzip, Grundsatz, Leitfaden, Leitsatz, Maßstab, Ordnung, Regel, Richtlinie, Richtschnur, Standard; (bildungssprachlich) Direktive, Kanon, Maxime; (Wissenschaft, Philosophie) Axiom; Durchschnitt, mittleres Maß, Regel; (umgangssprachlich) Schnitt; (oft abwertend) Mittelmaß; Arbeitsnorm, Leistungsnorm; (Wirtschaft) Soll; Mindestleistung, Vorgabe“ [314].

Отже, для того, щоб конструювати концептополе для текстового концепту VERHALTENS NORM/НОРМА ПОВЕДІНКИ, необхідно розглянути правила поведінки під час зустрічі з надприродними силами та об'єктами в текстах НФБ. Такі правила можуть бути виражені експліцитно або імпліцитно:

(23) <...> *aber als er ihn aufheben wollte, erhielt er von Poppele, der plötzlich dastand, eine tüchtige Ohrfeige, wobei derselbe sprach: „Den Kegel*

lässest Du liegen; Du hast ihn gehabt, warum hast Du ihn nicht behalten!“ (NVaLB: Poppele beschenkt Arme, Nr. 2).

(24) Da wiesen die Jülchen auf die neuen Sachen und riefen, dass sie nun ihren Abschied nehmen und weiterziehen müßten. Schenke ihnen jemand neue Sachen, so könnten sie nicht mehr bleiben. Traurig verließen sie das Haus und wurden nie wiedergesehen. (LS: Abschied der Jülchen, S. 42) (+> Wenn man will, dass Jülchen bleiben, darf man ihnen nichts schenken).

Фрагмент (23) містить експліцитне правило поводження з предметом, подарованим духом Поппелє: його не можна чіпати після того, як його впустили на підлогу. Умовне висловлення з фрагменту (24) містить імплікатуру, що за умови, якщо люди хочуть, аби духи залишилися, їм не можна дарувати речі.

Отже, мегаконцептом, іншими словами, «категорійною ментальною одиницею» [164, с. 184] наведеного концептополя є текстовий концепт MORAL/МОРАЛЬ. Одним із його макроконцептів, який знаходить прояв в дискурсі НФБ, вважаємо текстові концепти VERHALTENS NORM/НОРМА ПОВЕДІНКИ, який подрібнюється на два гіперконцепти, які стосуються PHYSISCHE NORM/ФІЗИЧНОЇ НОРМИ та PSYCHISCHE NORM/ПСИХІЧНОЇ НОРМИ.

До мезоконцептів можемо віднести такі концепти як MAß/МІРА, GESUNDHEIT/ЗДОРОВ'Я, VORGABE/НАКАЗ ТА REGEL/ПРАВИЛО.

Останні відповідають сукупності норм, яких необхідно дотримуватись у взаємовідносинах із надприродними істотами та містять підпорядковані їм мікроконцепти:

- GENORSAMKEIT/ПІДКОРЕННЯ — його в наведеному нижче фрагменті ілюструє ситуація, під час якої священник виконує певні дії (поміщає облатку в футляр) за підказкою свого провідника (духа):

(25) Von dieser nahm der Pater, auf Geheiß seiner Führer, die Hostie in die Kapsel, worauf der Todte mit verzerrem Gesicht in den Sarg zurücksank. (NVaLB: Hostie vor Entheiligung bewahrt, Nr. 10).

- текстовий концепт GEWISSEN/СУМЛІННЯ імпліцитно

проілюстрований в наведеному нижче фрагменті (26), коли через порушення даного чорту слова Пумпгут ламає шию (якби він дотримався даного чортові слова, він був би живий).

(26) *Sie fanden ihn mit gebrochenem Genick. Das war das Werk des Teufels, weil Pumphut sein Wort gebrochen habe. (LS: Pumphut in der Uckermark, S. 147).*

- VORSICHT/ОБЕРЕЖНІСТЬ як необхідний компонент норми поведінки проілюстрована у фрагменті (27), коли автор НФБ, зрозумівши, що зіткнувся із надприродним феноменом, навчається обережному ставленню:

(27) *Nun wußte ich, wer am Stege so oft mich gefoppt, und hütete mich fortan, nach der Abendglocke diesen Weg zu machen. (NVaLB: Spukgeist bei Ruchenschwand, Nr. 6).*

- BESCHEIDENSAMKEIT/СКРОМНІСТЬ актуалізується в нижче наведеному фрагменті через антонім *gierig* — жадібно, і автор доносить до читача недоцільність подібної поведінки, оскільки воно призводить до втрати дарунків від надприродних істот:

(28) *Sogleich trat er ein, schloß die Lade auf und fand den vollen Krug. Gierig trank er ihn leer.<...> Der war zunächst maßlos enttäuscht, als er den Krug leer fand und dieser sich von Stund an nicht mehr füllte. (LS: Strafe für Feldaufseher, S. 57).*

Використовуючи аналіз словникових дефініцій і компонентний аналіз, ми виокремили семи / ознаки, що вербалізують текстовий концепт НОРМА ПОВЕДІНКИ в текстах НФБ.

Для текстового концепту GENORSAMKEIT/ПІДКОРЕННЯ такими семами/ознаками є <покора>, <діяти за чиймось наказом>, <вплив>, <враження>, <захоплення>.

Концепт GEWISSEN/СУМЛІННЯ містить такі семи як <моральна відповідальність>, <моральні принципи>, <совість>.

Номінацію VORSICHT/ОБЕРЕЖНІСТЬ зафіксовано у НФБ такими семами/ознаками як <стриманість>, <обдумування>, <передбачливість>, <обачність>, <дбайливість>, <тактовність>, <делікатність>, <неквапливість>.

Для текстового концепту BESCHIEDENSAMKEIT/СКРОМНІСТЬ релевантними є такі семи/ознаки: <моральна стійкість>, <вихованість>, <непоказність>, <невибагливість>, <стриманість>, <обмеженість>.

Дотримуючись концепції Приходька А. М., ми можемо віднести макроконцепт норма поведінки до концептів морального порядку, регулятивів. Деякі дослідники, серед яких можна назвати Бабушкіна О. П. [5, с. 6] і Карасика В. І. [94, с. 75], називають їх також калейдоскопічними, адже в них від самого початку закладена ідея прескрипції, тобто орієнтиру на певну норму, шаблон або конвенцію, яка визначає фреймові сценарії та культурні домінанти поведінки людини в соціумі [94]. Прескриптивні імпульси визначають лінію поведінки особи в певній етнокультурній спільноті та орієнтують її на необхідність підкорюватися відповідним правилам або встановленим в межах цієї спільноти системі взаємовідносин.

Релевантним для дослідження є також поняття поведінкового концепту, яке пропонує Чесноков І. І. [218], за яким поведінковим концептом є ментальне уявлення про відповідну подію/дію. Когнітивні ознаки такого концепту зумовлюються загальними характеристиками комунікативної поведінки, яка може відповідати або не відповідати нормам поведінки з надприродним світом. Поведінкові концепти відповідають ментальній пропозиційній моделі ДЕХТО РОБИТЬ ДЕЩО, у випадку НФБ — АДРЕСАТ/ПЕРСОНАЖ РОБИТЬ ДЕЩО:

(29) *Als er anfing, den Feldberg zu besteigen, rief hinter ihm eine Stimme: „He, ihr geht ja fehl, wenn ihr auf den Feldberg wollt, so müßt ihr den andern Weg einschlagen!“ (NVaLB: Geist gebannt, Nr. 13).*

(30) *Daher sagte die Alte: „Herr Ritter, ich würde wohl um eine Kleinigkeit bitten, allein ich habe nicht den Mut dazu. Wenn wir das hätten, so wollten wir aus unseren Feldern Gärten machen“. „Sprecht, Alte“, ermunterte sie der gut gelaunte Herr. „Ich will gerne euren Wunsch erfüllen“. (PS: Fuchsloch bei Zeiskam, S. 12).*

Надприродними феноменами та істотами просякнута вся наївна картина

світу, і саме тому тексти НФБ виховують в німецькомовної спільноти риси, що допомагають виживати під час зустрічі із надприродним: підкорення, сумління, обережність, скромність.

Підсумовуючи викладене вище, можемо стверджувати, що текстові концепти надприродне та норма поведінки пов'язані між собою, та іншими текстовими концептами НФБ (людина, минуле, місцевість) як це показано в схемі ДКК, наведеної в додатку В, та становлять основні складові та проєкції фольклорної картини світу в німецькомовній фольклорній бувальщині, завдяки яким ці тексти набувають самобутніх рис, що відрізняють їх від інших фольклорних текстів. Ці концепти входять до дискурсивної конфігурації концептів дискурсу НФБ.

2.1.3 Текстовий концепт ЛЮДИНА. Оскільки тексти НФБ відображають короткі оповідання про зустріч із надприродним світом, важливе місце в ньому посідає людина та її зв'язок з цим світом.

У дискурсі НФБ текстовий концепт MENSCH/ЛЮДИНА може знаходитися також на рівні макроконцепту, при цьому його необхідно відрізняти від мезоконцепту MENSCH в межах мегаконцепту ÜBERNATÜRLICHES/НАДПРИРОДНЕ. Він зустрічається як в експліцитних контекстах — як об'єкт опису, так і в імпліцитних — як наратор, а також у великій кількості персоніфікацій.

Лексема *Mensch* має такі словникові дефініції: „1. mit der Fähigkeit zu logischem Denken und zur Sprache, zur sittlichen Entscheidung und Erkenntnis von Gut und Böse ausgestattetes höchstentwickeltes Lebewesen; 2. menschliches Lebewesen, Individuum; 3. bestimmte Person, Persönlichkeit; 4. (salopp) als burschikose Anrede, oft auch ohne persönlichen Bezug in Ausrufen des Staunens, Erschreckens, der Bewunderung“ [314]. Отже, до основних ознак текстового концепту mensch відносяться наступні: LEBEWESEN, DENKEN, SPRACHE, FÄHIGKEIT, LOGIK, ENTWICKLUNG, ENTSCHEIDUNG, ERKENNTNIS, GUT, BÖSE, PERSON, PERSÖNLICHKEIT. Однак, не всі вони в рівній мірі проявляються в текстах НФБ.

Синонімами лексеми *Mensch* є такі: „Erdbewohner, Erdbewohnerin, Geschöpf, Kreatur, Krone der Schöpfung, [Lebe]wesen, Leute; (Philosophie) Subjekt Charakter, Erscheinung, Geschöpf, Gestalt, Kopf, Person, Persönlichkeit, Typ; (emotional) Gemüt, Seele; (scherzhaft) Jemand; (abwertend) Element, Existenz, Subjekt; (oft abwertend) Individuum; (gehoben) Ebenbild Gottes, Erdenbewohner, Erdenbewohnerin, Erdenbürger, Erdenbürgerin; (dichterisch) Erdenkind, Erdensohn, Erdenwurm, Sterblicher, Sterbliche, Weltkind; (umgangssprachlich scherzhaft) Zweibeiner; (bildungssprachlich) Kreatur, Typus; (umgangssprachlich) Type; (umgangssprachlich, häufig abwertend) Zeitgenosse, Zeitgenossin; (umgangssprachlich abwertend) Fuzzi; (Anthropologie) Homo sapiens; (biblisch) Staubgeborener, Staubgeborene“ [314]. Ці лексеми поряд із ім'ям концепту — *Mensch*, а також його похідні (*menschlich* тощо), розглядаємо як ключові слова, що експлікують текстовий концепт MENSCH. Побудова концептополя відбувається за допомогою визначень, ознак, а також відповідних синонімами лексеми, що розглядається.

У текстах НФБ зустрічається велика кількість фрагментів із застосуванням означених лексем, наприклад:

(31) *Vor langer Zeit lebte in Jetsch, unweit von Luckau, der Wirkmeister Vogel. Ihm gehörte ein böses Weib an, das die Gesellen ärger quälte als der Teufel. (LS: Der Galgenvogel, S. 161).*

В наведеному прикладі бачимо ознаку текстового концепту *böse* (злий), яка проявляється на рівні катаконцептів. Ще один прояв такого рівня ДКК бачимо в наступних прикладах (32) та (33) катаконцепт ANTWORT/ВІДПОВІДЬ як прояв текстового концепту SPRACHE/МОВА, та катаконцепти FISCHER/РИБАЛКА та WIRT/ХАЗЯЇН як різновид текстового концепту BERUF/ПРОФЕСІЯ:

(32) *Diese kühne Antwort verblüffte den Wassermann – denn niemand anders war der Besucher – und er verschwand wortlos. (LS: Der Verschwundene Fischer, S.224).*

(33) *Am anderen Morgen dankte der Gast und forderte seinen Wirt auf, drei Wünsche zu äußern. (LS: Der listige Schmied, S. 189).*

У текстах НФБ також актуалізується велика кількість катаконцептів на позначення професій та суспільних прошарків (концепти GRAF, WACHTMEISTER, KAISER тощо), а також якостей людини (ZART, EDEL):

(34) *Einer der Grafen von Hardenburg, ein rauher und wilder Mann, hatte eine Tochter Adelinde, ein Bild von zarter Weiblichkeit und edlen Sinnes. (PS: Der Mönchskopf auf Hardenburg, S.56).*

(35) *Er zeichnete sich in den Kämpfen aus, wurde Wachtmeister, Rittmeister und schließlich General in der Armee des Kaisers. (LS: Der Schusterjunge und das Bernauer Bier, S. 165).*

Аналіз текстів НФБ дає змогу сконструювати наведене в таблиці 2.3 концептополе для текстового концепту MENSCH.

Текстовий концепт MENSCH/ЛЮДИНА, що знаходиться в полі нашого зору, відповідає концепту макрорівня. На нижчому рівні, рівні гіперконцептів, містяться ментальні одиниці обсягу, такі текстові концепти як PHYSISCHE ERSCHEINUNG/ФІЗИЧНИЙ ПРОЯВ та PSYCHISCHE ERSCHEINUNG/ПСИХІЧНИЙ ПРОЯВ, які, однак, не мають відповідного текстового вираження в досліджуваному нами матеріалі.

Таблиця 2.3

**Концептополе MENSCH (ЛЮДИНА) німецькомовної фольклорної
бувальщини**

Концепти				
мега-	макро-	гіпер-	мезо-	ката-
LEBEWESEN	MENSCH	PHYSISCHE ERSCHEINUNG	GESCHLECHT	MANN, FRAU, MUTTER, VATER, KIND, TOCHTER, SOHN, WEIB, WEIBLICHKEIT, MÄNNLICHKEIT
			KÖRPER	KOPF, HAND, FUß, BAUCH, KRAFT, AUGEN, MUND
			SPRACHE	WORT, ANTWORT

			BERUF	WEBER, SCHNEIDER, WIRT, GUTSHERR, MAGD, KNECHT, HIRT, SCHÄFER, FÖRSTER, JÄGER, MÜLLER, SCHUSTER, SCHNEIDER, SCHMIED, MAURER, SPINNER, FISCHER, FÄHRMANN, ALCHIMIST, HEBAMME, MUSIKER, HENKER, WÄCHTER, TOTTENGRÄBER, SOLDAT, HUSAR, GESELLE
			STAND	GRAF, BAUER, KAUFMANN, AMTSMANN, MÖNCH, NONNE, PFARRER, HERZOG, KAISER
		PSYCHISCHE ERSCHEINUNG	SEELE	
			CHARAKTER	GUT, BÖSE, LIST, ZÄRTLICHKEIT, BOSHEIT
			DENKEN	GEDANKE, SINN

В свою чергу, текстовий концепт PHYSISCHE ERSCHENUNG/ФІЗИЧНИЙ ПРОЯВ вважаємо за доцільне поділити на такі мезоконцепти, як GESCHLECHT/СТАТЬ, KÖRPER/ТІЛО, BERUF/ПРОФЕСІЯ та STAND/ПРОШАРОК. Ці текстові концепти вже проявляються в текстах НФБ на рівні лексем:

(36) *Im Vertrauen auf seine gewaltigen Körperkräfte fürchtete er weder Menschen noch Geister. (LS: Der rote Hahn greift einen Fischer an, S. 216).*

(37) *Früher mussten die Henker mit ihren Gesellen vor der Stadt wohnen. Jeder mied sie, denn wegen ihres Berufes zählten sie zu den unehrlichen Menschen. (LS: Warum in Prenzlau die Margaretenkapelle gebaut wurde, S. 311).*

Гіперконцепт PSYCHISCHE ERSCHENUNG можна поділити на мезоконцепти SEELE/ДУША, CHARAKTER/ХАРАКТЕР, DENKEN/РОЗУМ. Сказане щодо текстових концептів вище так само стосується і цих концептів, оскільки ми віднаходимо їх в текстах НФБ:

(38) *Er verstieg sich sogar zu dem Versprechen, der Böse könne seine Seele haben, wenn er es zuwege bringe, dass er – der Schmied – ihm irgendwann einen Dienst leisten würde. (LS: Rettung für den Schmied, S. 186).*

(39) *Die geringe Zeit, die der Teufel bereits für die Hälfte der Aufgabe benötigte, wie auch die anhaltende Stille seines Hahns ließen den Weinbergbesitzer mit Grausen an den Verlust seiner Tochter denken. (LS: Der Näpfchenstein, S. 45).*

Усі з наведених мезоконцептів по-різному дають можливість виокремити в них концепти найнижчого рівня. Наприклад вважаємо за

доцільне не розкладати, мезоконцепт SEELE/ДУША. Мезоконцепт BERUF/ПРОФЕСІЯ містить найбільшу кількість катаконцептів. Але найчастіше зустрічаються катаконцепти, що входять до складу мезоконцептів GESCHLECHT/СТАТЬ та KÖRPER/ТІЛО.

Мезоконцепт BERUF/ПРОФЕСІЯ розкладається на велику кількість катаконцептів на позначення конкретних професій, які актуалізуються в текстах НФБ, наприклад WEBER, SCHNEIDER, WIRT, GUTSHERR, MAGD, KNECHT, HIRT, SCHÄFER, FÖRSTER, JÄGER, MÜLLER, SCHUSTER, SCHNEIDER, SCHMIED, MAURER, SPINNER, FISCHER, FÄHRMANN, ALCHEMIST, HEBAMME, MUSIKER, HENKER, WÄCHTER, TOTTEGRÄBER, SOLDAT, HUSAR, GESELLE, приклади яких містяться в наведених нижче фрагментах:

(40) *Zwar entging der Förster hernach dem menschlichen Richter, aber die Strafe erreichte ihn dennoch. (PS: Die unverwesliche Hand, S. 89).*

(41) *Als der Bäcker hinter den Mehlsäcken hervorkam, um dem kleinen Männchen das rote Röcklein zu geben – Husch, war das Männchen verschwunden und wurde nicht mehr gesehen (PS: Das graue Männchen, S. 96).*

У межах катаконцепту GESCHLECHT/СТАТЬ виокремлюємо такі катаконцепти як MANN, FRAU, MUTTER, VATER, KIND, TOCHTER, SOHN, WEIB, WEIBLICHKEIT, MÄNNLICHKEIT, актуалізацію яких спостерігаємо у фрагментах (42) та (43):

(42) *Es heißt, Sonntagskinder können in Sommernächten zuweilen Laute aus der Tiefe des Lietzensees vernehmen. (LS: Stimmen aus Lietzensee, S. 11).*

(43) *Darüber geriet die Mutter in große Angst. Sie machte die Tochter darauf aufmerksam, dag das erste, was sie morgens einbinde, sie selbst sei, denn sie binde sich ja ihren Rock zu. (LS: Preis ohne Fleiß, S. 69).*

До мезоконцепту SPRACHE/МОВА відносимо катаконцепти WORT і ANTWORT. Їхню актуалізацію бачимо в фрагментах нижче:

(44) *Wohl dachte sie, wenn sie das feine, zierlich ausgenähte Hemdlein des Kindes beschaute, dass es aus einem vornehm-men Haus stammen müsste, aber von dem Raube in der markgräflichen Burg vernahm sie in ihrer Einöde kein Wort und*

so blieb das Mädchen bei ihr und wuchs heran. (DS: Der treue Star, S. 30).

(45) Wahrscheinlich hat die Antwort des Predigers den Geist des Bauern erlöst. (LS: Ein Prediger spricht das erlösende Wort, S. 26).

Мезоконцепт KÖRPER/ТІЛО також розкладається на більш дрібні: KOPF, HAND, FUß, BAUCH, KRAFT, AUGEN, MUND та інші, що відповідають частинам тіла та фізичним властивостям людини, актуалізацію яких також спостерігаємо в текстах НФБ:

(46) Schließlich zog der Mann die Schuhe wieder an, worauf sie gar so fest anwuchsen, dass er sie nicht wieder vom Fuß brachte. (LS: Der Tod geht an einem Pferdhirten vorbei, S. 83).

(47) Ein gespenstischer Lichtschein ging von ihr aus, und aller Augen folgten gebannt ihrem Lauf. (LS: Wettkegeln mit Burggeistern, S. 32).

У мезоконцепті CHARAKTER/ХАРАКТЕР містяться такі катаконцепти, як GUT, BÖSE, LIST, ZÄRTLICHKEIT, BOSHEIT, які відповідають рисам характеру людини, про які найчастіше йдеться в текстах НФБ:

(48) Fortan trieb der Geist dort sein Unwesen. Besonders diejenigen, die im Ufergebüsch Nüsse pflücken wollten, bildeten die Zielscheibe für seine Bosheit. (LS: Wie ein Scharfrichter das „Hoawief“ bannte, S. 314).

(49) Der Bauer besaß viel Land, aber seiner Meinung nach noch lange nicht genug. Mit List und Tücke verstand er, seine Nachbarn um Hab und Gut zu bringen. (LS: Der Teufel nimmt Rache, S. 12).

Мезоконцепт DENKEN/РОЗУМ формується катаконцептами GEDANKE, SINN:

(50) Einer Frau aus Freiburg, die, ehe sie in die Frühmesse ging, im Sternwald Himbeeren sammelte, begegnete das Huttenweiblein und sagte zu ihr: „Hättest Du keine guten Gedanken gehabt, so wollte ich Dich gezeichnet haben!“ (NVaLB: Das Huttenweiblein, Nr. 48).

(51) Warf ihm jemand eine Unredlichkeit vor, so schwor er jedesmal hoch und heilig, er habe nichts Böses im Sinn. (LS: Der Geist auf dem Müllerberg, S. 122).

Текстовий концепт ЛЮДИНА актуалізується у ході когнітивних операцій. Приміром може слугувати застосування **когнітивної операції фокусування**,

яка полягає у обиранні змісту знаку і розташуванні його складових на передньому і задньому планах. Крім того, ця операція тісно пов'язана з висвітлюванням. При цьому, як відомо, акценти створюють контекст. До того ж, фокусування впливає на способи формування складних мовних і мовленнєвих структур із простих. «Композиційна стежка» утворення образу-символу і концепту відмінні у тому розумінні, що у першому випадку це взаємодія композиційно-стилістичних рівнів бувальщини, а в іншому — «складання» концепту із його атрибутів. Розглянемо фрагмент з бувальщини „Stimmen aus Litzensee“:

(52) *Wo heute in Berlin-Charlottenburg das Wasser des Lietzensees schimmert, lag früher ein wohl anzusehendes Dörfchen. Seit undenklichen Zeiten herrschte in seinem Teich der Wassermann. Die Dorfbewohner selbst lebten friedlich dahin, arbeiteten auf ihren Feldern und gingen sonntags zur Kirche. Ein Bauer war besonders fromm und gottesfürchtig. Bislang war er ein armer Mann, dessen Felder wenig Frucht trugen. Doch änderte sich das plötzlich (LS: Stimmen aus Litzensee, S. 9).*

У наведеному фрагменті мають місце операція фокусування та висвітлювання. Від абстрактного *Dorfbewohner* у фокусі інтерпретатора опиняється лексема *Bauer*, що відноситься до текстового концепту ЛЮДИНА і в такий спосіб висувається на передній план для протиставлення основному текстовому концепту бувальщини. Крім того, тут задіяна також операція **перспективізації** — точка в часі переміщується з давніх давен на сучасність оповідача.

Оскільки сфера знання про людину є найрозробленішою у мові, катаконцептуальний рівень цього текстового концепту є дуже розгалуженим і має великий вербальний потенціал, конституюючи відповідну модель світу, властиву НФБ.

2.1.4 Текстовий концепт МІСЦЕВІСТЬ. У дискурсі НФБ важливе місце посідає гіперконцепт ORT/МІСЦЕВІСТЬ, який відноситься до макроконцепту

RAUM/ПРОСТІР, який у свою чергу є частиною загальнолюдського мегаконцепту CHRONOTOP/ХРОНОТОП. За висловленням Приходька А. М., концептивний домен простір належить до онтологічних сутностей, завдяки яким людина впорядковує свій життєвий світ [164, с. 226]. На одному рівні з гіперконцептом *ort* в середовищі ментальних одиниць людини перебуває також концепт *RICHTUNG*/НАПРЯМ, однак в контексті НФБ нас цікавить перший.

Згідно з словниковою дефініцією, лексема *Ort* має таке значення: „1a. lokalisierbarer, oft auch im Hinblick auf seine Beschaffenheit bestimmbarer Platz [an dem sich jemand, etwas befindet, an dem etwas geschehen ist oder soll] 2b. im Hinblick auf die Beschaffenheit besondere Stelle, besonderer Platz (innerhalb eines Raumes, eines Gebäudes o. Ä.) 2a. Ortschaft, Stadt o. Ä. 2b. Gesamtheit der Bewohner eines Ortes (2a) 3. Kanton [314]. Таким чином, до основних ознак текстового концепту *ort* відносяться наступні: *LOKALISIERBAR*, *PLATZ*, *STELLE*, *BEFINDEN*, *GESCHEHEN*, *ORTSCHAFT*, *STADT*“.

До синонімів лексеми *Ort* належать такі: *Lokalität*, *Örtlichkeit*, *Platz*, *Punkt*, *Raum*, *Räumlichkeit*, *Stätte*, *Stelle*; (gehoben) *Statt*; (besonders Mobilfunk) *Standortdaten*; *Ansiedlung*, *Dorf*, *Flecken*, *Gemeinde*, *Niederlassung*, *Ortschaft*, *Siedlung*, *Stadt*, *Weiler*; (umgangssprachlich) *Ding[en]skirchen* [314].

Вище наведені лексеми разом з їхніми похідними розглядаємо як ключові слова, що експлікують текстовий концепт *ORT* в дискурсі НФБ. На відміну від інших основних ознак НФБ, представлених текстовими концептами в дискурсі, який перебуває в полі нашого зору, цей концепт є концептом гіперрівня. Концепти більш високого рівня в досліджуваному матеріалі не представлені.

Кожна НФБ містить вказівку на релевантну місцевість, що є проявом міметичного характеру зазначених текстів. Локальна віднесеність найчастіше стосується початку НФБ, часто представляючи собою суто власну назву або власну назву у поєднанні з найменшим елементом концептополя, катаконцептом:

(53) *Eines Tages kam der Teufel auch nach Stendal. (SuB: Der Roland, S. 19).*

(54) *Einmal, wird überliefert, war die Festung Mansfeld von einer feindlichen Übermacht derart belagert, dass die Erstürmung nur noch die Frage der Zeit war* (SuB: *Das sehende Bild auf der Burg Mansfeld, S. 64*).

Проведений аналіз текстів НФБ дає змогу сконструювати концептополе ORT, наведене у таблиці 2.4.

Таблиця 2.4

**Концептополе ORT (МІСЦЕВІСТЬ) німецькомовної фольклорної
бувальщини**

Концепти				
мега-	макро-	гіпер-	мезо-	ката-
CHRONOTOP	RAUM	ORT	VERTIKAL	HIMMEL, BERG, BURG, KLOSTER, ABGRUND, RITZ, HÜGEL
			HORIZONTAL	LOKALITÄT, PLATZ, SEE, STRASSE, FLUSS, STADT, DORF, SIEDLUNG

У межах гіперконцепту ORT/МІСЦЕВІСТЬ, представленого в текстах НФБ, виділяємо мезоконцепти VERTIKAL/ВЕРТИКАЛЬ та HORIZONTAL/ГОРИЗОНТАЛЬ. Цей рівень концептополя також не знаходить лексичного вираження в дискурсі НФБ.

Атомарними елементами системи ORT/МІСЦЕВІСТЬ виступають такі катаконцепти, як HIMMEL/НЕБО, BERG/ГОРА, BURG/ЗАМОК, KLOSTER/МОНАСТИР, ABGRUND/ПРИПА, RITZ/УЩІЛИНА, HÜGEL/ПАГОРЬ, LOKALITÄT/МІСЦЕВІСТЬ, PLATZ/ПЛОЩА, SEE/ОЗЕРО/МОРЕ, STRASSE/ВУЛИЦЯ/ДОРОГА, FLUSS/РІЧКА, STADT/МІСТО, DORF/СЕЛО, SIEDLUNG/СЕЛИЩЕ. Найчастіше зустрічаємо катаконцепти SEE/ОЗЕРО (30 %), BERG/ГОРА (27 %) та DORF/СЕЛО (25 %). Така вибірка пояснюється характеристиками життя адресата та адресанта НФБ, які мешкали здебільшого в селах та невеликих містах, та керувалися орієнтирами, які були в досяжності:

(55) *Es lebte in Heinersdorf ein Müller, der hatte mit den Riesen auf den Kräniger Höhen einen Vertrag geschlossen. (LS: Riesen rächen sich am Müller,*

S. 127).

(56) *An der Landstraße von Neuruppin nach Wusterhausen an der Dosse erhebt sich ein Hügel, der „Möllenberg“. (LS: *Feuergrab für den Müller*, S. 133).*

(57) *Dieser feurige Drache saß in einem Erlengebüsch am nahen See. (LS: *Feuergrab für den Müller*, S. 133).*

(58) *Wenn jemand von Neuzelle durch den schönen Fasanenwald wandert, so erblickt er an seinem Südrand eine Hügelkuppe, auf der sich einst die Wälle der Wenzelsburg erhoben. Es heißt, die Burg sei vor langer Zeit im Berg versunken, weil ihre Bewohner so ausgelassene Feste gefeiert haben. (LS: *Wettkegeln mit Burggeistern*, S. 30).*

Як видно з наведеної вище таблиці, текстовий концепт ORT/МІСЦЕВІСТЬ містить не дуже розгалужений понятійний апарат, що відображається також в текстах НФБ. Проте, оскільки цей текстовий концепт відноситься до особливостей, що конституують та відокремлюють досліджуваний корпус фольклорних текстів від інших, велика частина катаконцептів, що зустрічаються в текстах НФБ, виражена імпліцитно, і адресат виводить атомарний концепт завдяки наявності пресупозиційного фонду (пор. фрагмент (53)).

2.1.5 Текстовий концепт МИНУЛЕ. Важливе місце в дискурсі НФБ посідає мезоконцепт VERGANGENHEIT/МИНУЛЕ, представлений в таблиці 2.5, який відноситься до мегаконцепту ZEIT/ЧАС в межах мегаконцепту CHRONOTOP/ХРОНОТОП. Так само, як і домен RAUM/ПРОСТІР, він допомагає людині структурувати власний життєвий світ. Власне, сам домен ZEIT/ЧАС склався як природна категорія, оскільки в його основі лежить певний чуттєвий початок, а крім того, він розвивався згідно з принципами фамільної подібності [164, с. 226].

Оскільки в текстах НФБ через їхню настанову на конкретне мислення відображається наївна картина світу, в них закріплений здебільшого метричний час з його ідеєю кількості, а також елементи екзистенційного часу.

**Концептополе VERGANGENHEIT (МИНУЛЕ) німецькомовної
фольклорної бувальщини**

Концепти				
<i>мега-</i>	<i>макро-</i>	<i>гіпер-</i>	<i>мезо-</i>	<i>ката-</i>
CHRONOTOP	ZEIT	METRISCHE ZEIT	VERGANGENHEIT	JAHR, WINTER, FRÜHLING, SOMMER, HERBST, JANUAR, MÄRZ, APRIL, MAI, JUNI, JULI, AUGUST, OKTOBER, NOVEMBER, GESTERN, MORGEN, (MIT)TAG, ABEND, NACHT, WEIHNACHTEN, PFINGSTEN, NIKOLAUSTAG
		EXISTENTIELLE ZEIT		EINST, FRÜHER, LEBEN, GESCHICHTE

Згідно з словниковою дефініцією, лексема *Vergangenheit* має такі значення: „1a. der Gegenwart vorangegangene Zeit [und das in ihr Geschehene]. 2b. jemandes Leben bis zum gegenwärtigen Zeitpunkt. 2. Zeitform, die ein vergangenes Geschehen ausdrückt“ [314]. Отже, до основних ознак текстового концепту VERGANGENHEIT відносяться такі: ZEIT, LEBEN, VERGANGEN, GESCHEHEN, ZEITPUNKT.

До синонімів лексеми *Vergangenheit* належать: Einst, Ferne, frühere Zeiten, Geschichte, Gestern, Vorzeit; (bildungssprachlich) Historie; (oft scherzhaft) graue Vorzeit; Biografie, Leben, Lebensgeschichte, Lebenslauf, Vorleben, Werdegang; (gehoben) Lebensbahn; (bildungssprachlich) Vita; (Sprachwissenschaft) Imperfekt. Наведені лексеми разом з їхніми похідними розглядаємо як ключові слова, що експлікують текстовий концепт VERGANGENHEIT в дискурсі НФБ.

У межах мезоконцепту VERGANGENHEIT серед метричних катаконцептів знаходимо такі, як JAHR/РІК, WINTER/ЗИМА, FRÜHLING/ВЕСНА, SOMMER/ЛІТО, HERBST/ОСІНЬ, JANUAR/СІЧЕНЬ, MÄRZ/БЕРЕЗЕНЬ, APRIL/КВІТЕНЬ, MAI/ТРАВЕНЬ,

JUNI/ЧЕРВЕНЬ, JULI/ЛИПЕНЬ, AUGUST/СЕРПЕНЬ, OKTOBER/ЖОВТЕНЬ, NOVEMBER/ЛИСТОПАД, GESTERN/ВЧОРА, MORGEN/РАНОК, (MIT)TAG/ДЕНЬ, ABEND/ВЕЧІР, NACHT/НІЧ. Найчастотнішими є катаконцепти TAG/ДЕНЬ (36 %), NACHT/НІЧ (31 %), ABEND/ВЕЧІР (13 %) та MORGEN/РАНОК (11,5 %), тобто катаконцепти на позначення пори доби:

(59) *Am Vorabend von Nikolaus verummten sich in Dittishausen zwölf Bursche als Pelznikel und gingen umher in die Häuser. (NVaLB: Teufelsritze, Nr. 4).*

(60) *Aber als am andern Tag der Tisch wegblieb, mussten die Bauern nach Hause gehen. (DS: Der Tisch der Unterirdischen, S. 3).*

(61) *Eine Stimme aus dem Berg befahl ihm, in der Johannisnacht zu dem Stein zu kommen und die Prinzessin zu küssen. (LS: Vergeblicher Erlösungsversuch, S. 58).*

(62) *Wie staunte er, als er am anderen Morgen seine Säcke wieder so prall gefüllt vorfand, wie er sie am Abend zuvor aus der Boitzenburger Mühle geholt hatte. (LS: Die alte Frick ängstigt einen Bauern, S. 30).*

Серед катаконцептів на позначення екзистенційного минулого часу виділяємо EINST/КОЛИСЬ, FRÜHER/РАНІШЕ, LEBEN/ЖИТТЯ, GESCHICHTE/ІСТОРІЯ. Найчастотнішими є einst/колись (47 %) та FRÜHER/РАНІШЕ (27 %) (див. таблицю 2.5).

(63) *Im Münsterthal stieß einst ein Mädchen beim Graben auf einen Hafen voll Silbermünzen. (NVaLB: Geld in Asche verwandelt, Nr. 31).*

(64) *Da man es früher nicht als Diebstahl ansah, wenn jemand ein solches Tier an sich nahm, fing der Knecht die Katze ein, um sie zu Hause als Stallkatze einzugewöhnen. (LS: Ein Knecht stiehlt einen Kobold, S. 52).*

Текстовий концепт МИНУЛЕ може бути також актуалізований через такі смислові кореляти як, наприклад, лексема *Ernte* (врожай) для позначення часового відрізка кінця літа — початку осені, як у фрагменті (61), де селянин декілька років поспіль примудрявся дурити чорта, сіючи так, щоб надприродній силі не дісталось нічого вартісного:

(65) *Wieder war Ernte, und der Bauer schnitt auf seinem Acker die vollen*

Halme bis zum Boden ab. Dem Teufel verblieben nur die Wurzel. (LS: Ein Bauer prellt den Teufel, S. 14) (+> Чорт з'явився наприкінці літа, і отримав лише коріння пшониці).

Крім того, імпліцитними вказівками на час можуть слугувати ритуали та прийоми їжі (наприклад, *Frühstück*), що проводяться протягом дня, як фрагменти нижче, коли селянин привіз зерно до мірошника-відьмака, якого поранив раніше:

(66) Nachdem sein Korn beim Bäcker abgeladen war, betrat er dessen Stube. Da stand, wie es die Sitte verlangte, für alle Stolzenhagener ein Frühstück bereit. (LS: Ein Bauer bannt den Küselwind, S. 43) (+> Селянин прийшов до мірошника вранці).

Отже, один з ключових текстових концептів НФБ, мезоконцепт МИНУЛЕ містить метричний понятійний апарат, який відповідає здебільшого катаконцептам на позначення невеликих часових відрізків, що є характерним для наївної (фольклорної картини світу), а також містить невелику кількість катаконцептів, які відповідають екзистенційному минулому часу.

2.2 Засоби актуалізації дискурсивної конфігурації концептів у дискурсі німецькомовної фольклорної бувальщини

Актуалізації ДКК НФБ слугують різноманітні лексичні засоби. Серед них найтиповішими у НФБ є власні назви (антропоніми, які слугують актуалізації концептів ЛЮДИНА та НАДПРИРОДНЕ, і топоніми, які слугують актуалізації текстового концепту МІСЦЕВІСТЬ), евфемізми (текстові концепти ЛЮДИНА та НАДПРИРОДНЕ), засоби образності (концепти ЛЮДИНА та НАДПРИРОДНЕ) та засоби вираження категорії часу (концепт МИНУЛЕ).

2.2.1 Власні назви у дискурсі німецькомовної фольклорної бувальщини. Специфіка НФБ, які завжди прив'язані до певної місцевості, зумовлює необхідність використання в них власних назв: таким чином, текст НФБ набуває більшої правдоподібності і специфікує описувані події.

Власні назви можна вважати такими мовними засобами, що, не будучи носіями понять, включають їх у свою семантичну структуру, утримуючи на рівні сем. Вони являють собою окрему групу іменників, які слугують для особливого індивідуального позначення предмету, безвідносно до ситуації, що описується, та без обов'язкових уточнюючих означень [80, с. 9]. Таким чином, власні назви виконують у мові насамперед номінативну функцію — тобто вказують на той предмет, якому вони надані в індивідуальному порядку, а також в певній мірі класифікуючу функцію, адже вони виділяють вказаний предмет із цілої низки аналогічних, а отже містять в собі вказівку на цей клас [97]. При цьому, однак, варто пам'ятати про те, що носії мови мають певну свободу в надаванні власних імен і можуть присвоювати людські імена тваринам та неістотам.

У сучасній лінгвістиці існує два напрями розгляду власних назв як особливої категорії іменників. Одні дослідники (Брьондаль В., Вандриєс Ж.) вважають, що власні назви не мають окремого значення і слугують лише для позначення предмету, на який вони вказують [206, с. 73, 81]. Інші лінгвісти (напр., Єрмолович Д. І., Щетинін Л. М. та ін. [80; 225]) наполягають на тому, що власні назви мають своє специфічне значення, хоча серед прибічників цієї теорії зустрічаються розходження стосовно наявності в них понятійного ядра.

Слідом за Єрмоловичем Д. І. [80, с. 12], ми виокремлюємо чотири компоненти в значенні власної назви: а) буттєвий — вказує на існування та предметність означуваного. Цей компонент наявний як у власних, так і у загальних назв (щодо цього компоненту варто також зазначити, що існує точка зору, представником якої є Дерріда Ж., згідно з якою власна назва апріорі перевершує носіїв імені, якщо розуміти під цим смертне тіло, яке зникає, а його ім'я залишається [243, с. 63–122]); б) класифікувальний — вказує на приналежність предмета до певного класу і є денотатом предмету. Приміром, денотатами антропонімів є люди, денотатами зоонімів — тварини, як денотати топонімів можуть виступати континенти, країни, міста, селища, річки тощо; в) індивідуалізуючий — спеціальне призначення певного імені для називання

одного з предметів у рамках денотату. Такий предмет є референтом імені. Всі ці три компоненти представляють собою стисле повідомлення на зразок:

(67) *An dieser Brücke stand früher ein kleines Haus, welches das Knorrhäuslein genannt wurde. (NVaLB: Knorr, Nr. 99).*

Крім описаних вище, ще й четвертий компонент, характеризувальний, який включає в себе набір ознак референта, які достатні для того, щоб співрозмовники розуміли, про що йдеться. У досліджених нами фольклорних бувальщинах землі Баден та земель, що межують із нею, зустрічається багато власних назв, якими позначено малі, однак добре відомі в межах цієї місцевості населені пункти, такі як *Lautenbach* або *Oberbeuren*.

Досліджуючи власні назви, деякі дослідники (напр., Єрмолович Д. І., Суперанська О. В.) виокремлюють ще один компонент, завдяки якому можливе перенесення індивідуального імені на інший предмет, завдяки чому власні назви отримують можливість описувати властивості цілої низки об'єктів, тобто набувають властивостей загальних назв [225, с. 113]. Це відбувається завдяки тому, що оскільки власні назви являють собою індивідуальне позначення предмету, вони не мають основної конотації, але можуть мати додаткові, коли предмет є добре відомим. І якщо одна з додаткових конотацій стає головною, власна назва перетворюється на загальну. Слід однак зазначити, що в розглянутих нами німецькомовних бувальщинах такий компонент власної назви не проявився.

Беручи за основу поділу класифікувальний компонент у значенні власних назв, більшість дослідників послуговуються класифікацією Суперанської О. В. [206, с. 174–205] та виокремлюють імена істот або створінь, які сприймаються як істоти. Сюди належать антропоніми — особові імена людей, серед яких також розрізняють індивідуальні та групові антропоніми, зооніми — імена різноманітних тварин, птахів та ін., які також бувають груповими та індивідуальними, міфоніми — до цієї групи входять назви людей, тварин, рослин, народів, географічних та космографічних об'єктів, які насправді ніколи не існували.

Інший клас власних назв утворюють найменування неістот. До назв, які позначають неістот, можна віднести топоніми, або ж назви географічних об'єктів. Серед них розрізняють територіальні та акваторіальні топоніми. До територіальних відносяться ороніми (до них відносяться найменування гір та інших височин), дрімоніми (найменування лісних масивів), спелеоніми (назви печер, гротів та цілих підземних систем), назви підземних річок, озер тощо можна віднести як до спелеонімів, так і до гідронімів. Серед акваторіальних топонімів, які також називають гідронімами, виділяються моря (пелагоніми), озера (ліммоніми), болота (гелоніми), річки (потамоніми). Назви дрібних географічних об'єктів найчастіше належать до мікротопонімії.

Також варто зауважити, що окрім назв географічних об'єктів, існує також велика група об'єктів, які пов'язані з діяльністю людини. До них можна віднести назви населених пунктів, які останнім часом отримали загальне позначення ойнонімів, серед яких існує також більш дрібне поділення на астіоніми (назви міст) та комоніми або хоріоніми (найменування сільських поселень). Назви вулиць та інших дрібних об'єктів у межах поселень, які становлять складну систему, називають урбанонімами. Також розрізняють назви шляхів сполучення та маршрутів (дромоніми), назви великих географічних, економічних та історичних областей об'єднуються під назвою хоронімів, назви будівель та інтер'єрів входять до складу урбанонімів.

До назв неістот слід також віднести космоніми та астроніми (це досить великий розділ ономастики, до якого належать власні назви, що позначають космічні об'єкти), фітоніми (так позначають власні назви окремих рослин, які в сучасній дійсності зустрічаються доволі рідко), хрематоніми — цю назву отримали імена окремих неістот (посуду, зброї, дорогоцінностей, музичних інструментів тощо), назви засобів пересування, сортові та фірмові назви, які в силу своєї специфіки перебувають на стику між власними назвами та загальними.

Ще одну групу власних назв складають власні назви комплексних об'єктів. Серед них розрізняють назви організацій, суспільств, підприємств,

назви органів періодичного друку, хрононіми (позначення певних відрізків часу, серед них зустрічаються як такі, що даються явищам регулярним та єдиним в своєму роді), назви війн, заходів та кампаній, свят та ювілеїв, літературних творів та витворів мистецтва, документоніми (назви документів, актів, законів), назви стихійних лих, фелероніми (позначення нагород).

З огляду на специфіку текстів німецькомовних бувальщин, слід зауважити, що в них не можуть бути представлені всі вищезгадані види власних назв. Проведений нами аналіз свідчить про те, що найбільш поширеною категорією в текстах НФБ, є назви неістот, серед яких найбільшу групу становлять топоніми. В межах цієї категорії власних назв в досліджених бувальщинах ми бачимо наявність:

- хоронімів (*Deutschland, Amerika*),
- назв великих і малих міст, або акціонімів, (*Brugg, Zell, Basel*),
- назв селищ/ комонімів (*Königsbach, Dittishausen, Wiesenthal*),
- назв озер/лімнонімів (*der Bodensee, der Blindensee*),
- річок/потамнонімів (*die Möhlin, der Rhein, die Moosalb*),
- абатств та церков (які в повній мірі не відносяться до урбанонімів, враховуючи те, що за часів створення бувальщин вони не завжди входили до складу міст (*Abtei Schwarzach, Kloster Lichtenthal, eine Mariahilfskapelle*),
- гір/ оронімів (*der Thurmberg, der Eichelberg*),
- лісів/дрімоніми (*der Waidachwald, der Odenwald*),
- гір (*der Berg Lindhelle, der Dinkelberg, der Feldberg*),
- замків, які ми теж виділяємо у окрему групу, оскільки вони не в усіх випадках перетворилися на міста (*die Sausenburg, das Bergschloss Staufenberg, das Bergschloss Schauenburg*),
- інших предметів, які не потрапляють на карти, однак мають значення для мешканців певної місцевості (мостів, як *Hilpertsauer Brücke*, галявин як *Heidenmatte*, камінів як *Wolfsstein*).

У ході нашого дослідження текстів НФБ було виявлено, що урбаноніми,

а саме назви вулиць та інших дрібних об'єктів у поселеннях, представлено не досить широко. Приміром, нами знайдено лише декілька згадувань назв вулиць (*die Mistgasse, die Schlorpengasse*), причому поява даної власної назви пояснюється не завжди:

(68) *Davon erhielt die Straße auch den Namen Schlorpengasse, welchen sie aber jetzt, wo die Herberge nicht mehr besteht, beinahe wieder verloren hat. (NVaLB: Die Schlorpengasse, Nr. 115).*

У невеликій кількості зустрічаються також назви будівель, наприклад, *Knorrhäuslein*, „zum todten Hund“, *Engelwirthshaus*, у більшості випадків в текстах розглянутих бувальщин пояснюється поява такої назви споруди:

(69) *In die Wohnstube eines Schwarzwälderhofs schlug der Blitz und fuhr durch einen Tisch, worauf ein kleines Kind schlief; dasselbe ließ er unversehrt, tödtete aber einen Hund, der, gerade unter dem Kind, auf dem Stubenboden lag. Von diesem Vorgang wird der Hof „zum todten Hund“ genannt“ (NVaLB: Zum todten Hund, Nr. 59).*

Розглянуті топоніми несуть у бувальщинах насамперед експліцитну культурну інформацію, пов'язану з місцем проживання діючих осіб або в якості назв місця центральної події бувальщини, тобто зустрічі персонажа із надприродним.

Як ми бачимо з наведених вище прикладів, досить часто топоніми несуть в собі інформацію про об'єкт, який вони позначають. Приміром, ороніми здебільшого несуть в собі компонент *-berg*, (нім. *der Berg* гора), дрімоніми — компонент *-wald* (нім. *der Wald* ліс), лімнонімів — *-see* (нім. *der See* озеро) замків *-burg* (цей компонент також є характерним для назв міст, що зумовлено особливостями німецького містобудування, коли міста росли навкруг укріплених споруд, «бургів» нім. *die Burg*), назви селищ містять в собі різноманітні компоненти, які означають різні предмети, біля яких утворювались ці поселення: *-bach, -thal, -hausen* відповідно *der Bach* (струмок), *das Tal (Thal)* (долина), *hausen* (жити, проживати), урбаноніми — компоненти, які позначають їхню приналежність до певного класу об'єктів у межах певного

поселення, *-gasse*, *-häuslein/-haus* від нім. *die Gasse* (провулок, вуличка) та *das Haus* (нім. дім) відповідно. Другим компонентом власної назви здебільшого є вирізняльна ознака, тобто певна особливість, яка виділяє означуваний предмет серед інших. Наприклад, власна назва *der Eichelberg* свідчить про те, що на схилах цієї гори в значній кількості росли дуби (нім. *die Eichel* жолудь) — принаймні за часів, коли виникла бувальщина. Дрімонім *der Waidachwald* складається з назви населеного пункту + компоненту *-wald*, тобто означає ліс, який знаходиться біля міста *Waidach*.

Значення згадуваних в бувальщинах міст та річок вдається розкрити не завжди. Так, значення власної назви *der Rhein*, веде своє походження від прагерманського кореня *Rīnaz*, який означає «текти» [315]. Назви річок *die Möhlin*, *die Moosalb* мають кельтське походження, в останньому випадку на нього вказує компонент *-alb*, від кельтського слова *alp*, яке означає «висока гора» та вказує на регіон, де бере початок потік. Назва міста *Brugg* походить від *die Brücke* (міст), що вказує на власне ціль заснування міста Габсбургами, яке було створене на мості в найвужчому місці річки Аре [314].

Майже кожна бувальщина (серед дослідженої кількості нами знайдено лише невеликий відсоток таких, які не відповідають загальному правилу) містить у собі вказівку на місцевість, де відбувалися події. Це зумовлюється тим, що саме в конкретності, в точному прив'язуванні до місцевості і полягає одна з особливостей бувальщин, які створювалися для того, щоб інформувати слухача/читача стосовно небезпек та особливостей певних місцевостей, застерегти та наставити перед імовірною зустріччю з надприродним.

У НФБ знаходимо також власні назви для позначення істот. Враховуючи специфічні особливості бувальщин як коротких оповідей про зустріч людей з надприродними явищами, стає зрозумілим, чому саме: адже сама особа людини, з якою відбулися певні події, не є настільки важливою, щоб залишитися у спогадах та увійти в текст бувальщини, адже коли, на думку Дерріди Ж., власна назва потрапляє до тексту, вона залишає в ньому слід, стаючи ніби його могильним каменем та пам'яттю [243, с. 63–122]. У текстах

НФБ люди часто позначаються іменником із додаванням назви місцевості, з якої вони походять: *ein Ritter von Hohinrot* (лицар з Хоінроту), *ein Mann von Bühl* (чоловік з Бюля), *eine Frau von Sinsheim* (жінка з Зінсхейму), тобто актуалізуючи одночасно концепти домену ЛЮДИНА і концепти домену МІСЦЕВІСТЬ.

Порівняно до топонімів, кількість антропонімів є меншою. Тим не менш, вони становлять важливу складову дискурсу НФБ. Прикладами унікальних антропонімів можуть слугувати такі, як *die lange Ell*, *Franz Oberst zu Ruchenschwand*, *Angelika Brand in Freudenberg*, *der Großherzog Leopold, Knorr*, *Katharina* (та *Kätherle*), *Ciriak*, *Schützen-Klaus*, *der heilige Ulrich*, *der heilige Fridolin*, *St. Antonius*, *Ahornbauer*, *der Kelterhännssle*. Однак їхня кількість є не дуже великою, частина з них є іменами історичних осіб (*der heilige Ulrich*, *der heilige Fridolin*, *Maria*, *der Großherzog Leopold*), власна назва *Brigitte* пояснює, чому саме носить певну назву замок:

(70) *Ein Ritter von Hohinrot hatte eine Frau, Namens Brigitte, von der die Burg auch das Brigittenschloß heißt.* (NVaLB: Brigitte, Nr. 80).

Такі імена, як *Ahornbauer*, *der Kelterhännssle*, *die lange Ell*, *Schützen-Klaus*, є прізвиськами, причому бувальщини пояснюють, за що саме вони отримані. В останньому випадку ВН вказує на характер діяльності героя, причому згадані ВН залишились не тільки в тексті, але й в назвах бувальщин. Зауважимо, що власні назви *Franz Oberst* та *Angelika Brand*, які являють собою дуже рідку для фольклорних текстів форму «ім'я + прізвище», ми знаходимо в бувальщинах ХІХ ст., коли їхнє повідомлення про зустріч із надприродним пройшло досить короткий шлях від усної розповіді до текстової форми та імена оповідачів не встигли втратитися у плині часу.

У бувальщинах зустрічаються також і міфоніми, серед них найменування духів, що отримали власні імена (*Spukgeist Poppele*, *Fee Melusine*, *Krachöhrle*), та архангела *Erzengel Gabriel*: два з названих імен мають пестливу форму на *-le*, характерну для тієї місцевості, що свідчить про позитивне ставлення людей до цих духів. Те саме стосується також і феї. Злі

духи та інші недружні надприродні сили в досліджених нами текстах НФБ не мають імен.

Власні назви-хрононіми в бувальщинах тісно сплітаються із назвами свят, здебільшого релігійних та прив'язаних до певної дати. У досліджених нами текстах зустрічаються такі хрононіми та назви свят: *Ostern, Pfingsten, Charfreitag, Nikolaus (тобто день святого Миколая), Fronfasten, Maria-Geburt, Markustag, Bartholomäustag, Abend vor Allerheiligen, Advent*. Всі названі свята відзначаються регулярною річною повторюваністю, а їхні назви за часів виникнення бувальщин використовувалися для відліку часу. Наприклад:

(71) *Ein Knabe Eduard fand einst an einem Pfingsttage beim Schlosse Steinberg im Altvatergebirge eine Blume. (DS: Vergiss das Beste nicht, S. 32).*

Знайдена нами в текстах НФБ власна назва, що позначає війну, *Schwedenkrieg*, також, як і назви свят, слугує для позначення відрізка часу:

(72) *Im Schwedenkrieg kamen dieselben <Bürger> auf sieben herunter, welche, als der Friede verkündet ward, im Adlerwirthshaus zusammen kamen und mit einer Geige aufspielten. (NVaLB: Königsbach, Nr. 123).*

Отже, антропоніми у дискурсі НФБ актуалізують концепти домену НАДПРИРОДНЕ на рівні мезоконцепту ЛЮДИНА, а також домену ЛЮДИНА в якості мегаконцепту. Топоніми актуалізують концепти домену ХРОНОТОП на рівні гіперконцепту ПРОСТІР. Серед власних назв найбільшу групу становлять топоніми, що зумовлюється специфікою бувальщин, які завжди прив'язані до певної місцевості. Особа героя бувальщини, тобто людини, з якою трапилась та чи інша подія, не несе великого змістового навантаження, тому власні назви, які позначають істот (у нашому випадку це антропоніми та міфоніми) представлені в меншій кількості, порівняно із топонімами, наявні також хрононіми та позначення свят, які слугують для позначення часових відрізків.

2.2.2 Евфемізми в дискурсі німецькомовної фольклорної бувальщини. У зв'язку з особливостями менталітету представників німецькомовної спільноти важливою частиною давніх та середньовічних

вірувань стає небажаність згадування злих духів та чорта — текстових концептів ката-рівня в концептивному домені НАДПРИРОДНЕ, які становлять один із основних концептів ДКК НФБ. Через це застосовуються певні імпліцитні мовні засоби евфемії, тобто стратегії приховування. Вона передбачає вживання аналітичних номінацій, що приховують справжню сутність найменувань, які вдаються мовцю нетактовними або табуйованими [192, с. 150–157].

На думку Сілінського С. В., мотиви евфемії (психологічні та соціальні) поєднуються з власне лінгвістичною сутністю цього явища, а отже роблять його комплексним, наділяючи психологічним, соціальним та лінгвальним аспектами [195, с. 171].

У дискурсі НФБ лінгвальний аспект евфемії має дві ознаки: позначення денотату та побоювання у ставленні до нього, яке робить пряме йменування неможливим. У такий спосіб побоювання передається імпліцитно, тобто через смисл, який пов'язаний з денотатом, що має позитивні асоціації [195, с. 171].

У сучасних дослідженнях [124, с. 68; 185, с. 1; 224, с. 189] розрізняють:

- евфемізацію як фігуру мовлення;
- евфемізацію як прийом інакомовлення;
- евфемізм як мовну одиницю;
- евфемізм як лексичний засіб пом'якшеного приховування;
- евфемію як стратегію використання таких засобів у дискурсі.

Враховуючи матеріал дослідження, ми погоджуємося з Шейгал О. Й., яка підкреслює дискурсивне розуміння явища евфемії: «евфемічність (як і дисфемічність) не є власною характеристикою слова, тому напевно чи можна говорити про евфемізми й дисфемізми як про особливі лексичні шари. Точніше було б сказати, що евфемія та дисфемія — це способи або особливі стратегії використання слова, які становлять частину більш широкої комунікативної стратегії індиректності» [224, с. 193].

Наведене вище дає нам змогу розрізнити поняття «евфемія», «евфемізм» та «евфемізація». Незважаючи на те, що всі вони пов'язані між собою,

основним можна вважати *евфемію*, тобто, за визначенням Саакяна Л. М., адаптивну дискурсивну стратегію особливого типу, в основі якої лежить перетворення змісту на форму [185, с. 1].

Евфемізація, таким чином, постає мовним інструментом створення евфемізму та процесом перефразування заради пом'якшення негативного впливу висловлювання/поняття, а також самим процесом насичення мови евфемізмами.

І, нарешті, *евфемізм* — це лексичний засіб номінації денотату, який здається мовцеві непристойним.

Із когнітивної точки зору та у спрощеному вигляді процес евфемізації Шейгал О. Й. описує таким чином: «при створенні евфемізму на позначення того чи іншого явища відбувається трансформація негативних сем цього явища у нейтральні або навіть позитивні (наприклад, насильство, злочин, бідність тощо), що перетворює їх з інтенціоналу значення вихідного слова на імплікаціонал його евфемістичного варіанту. Позитивні семи у той самий час трансформуються з імплікаціоналу вихідного значення в інтенціонал евфемізму» [224, с. 160].

Ці трансформації можна класифікувати за формальними та змістовими критеріями. Слідом за Шейгал О. Й. виокремлюємо такі різновиди евфемістичних трансформацій:

- розгортання: *ein stattlicher Jäger* замість *Teufel*;
- еквівалентна заміна: *der Eine (Eyne)* замість *Teufel* [224, с. 162].

Для нашого дослідження є релевантними обидва види евфемістичних трансформацій.

Нижче наводимо класифікацію евфемістичних трансформацій Шейгал О. Й. [224, с. 163] за змістовим критерієм:

- заміна без збільшення змістової невизначеності: *der Böse* замість *Teufel*;
- заміна зі збільшенням змістової невизначеності, яка в свою чергу має такі різновиди:

- трансформація зі зниженням категоричності констатації факту, що досягається за допомогою таких засобів як:
 - описовий перифраз;
 - градація;
- збільшення референційної невизначеності, а саме:
 - синтаксичний еліпсис (безоб'єктне вживання перехідних дієслів);
 - семантичний еліпсис;
 - генералізація значеннєвого змісту (заміна родовим терміном, або перефразування).

Ковшова М. Л. вважає, що через порушення максими способу евфемістичні трансформації суперечать принципу кооперації Грайса Г. П. [71]: «Мовець свідомо порушує постулат ясності, оскільки за своїм визначенням він повинен створювати семантичну невизначеність виразу, щоб уникнути занадто прямолінійного, тобто різкого, безтактного, грубого опису» [100, с. 710]. Незважаючи на це, дослідниця вказує на те, що декодування імпліцитного смислу, який приховується в евфемізмі, здебільшого відбувається легко і невимушено, оскільки евфемізм розрахований на реципієнта, який «вміє слухати і чути» [там само].

Таким чином, ми бачимо, що мовні засоби евфемізації дозволяють мовцю сформулювати необхідний образ надприродного у очах реципієнтів і таким чином моделювати їхню свідомість. Евфемізми у дискурсі НФБ актуалізують концепти домену НАДПРИРОДНЕ на рівні мезоконцепту ЛЮДИНА, а також домену ЛЮДИНА в якості мегаконцепту.

2.3.4 Образність німецькомовної фольклорної бувальщини. Як і всі фольклорні тексти, бувальщини відзначаються образністю мови, яка виконує функцію створення у сприймаючого певного настрою та викликання певних почуттів. Для створення образу у текстах різної, в тому числі фольклорної, спрямованості використовуються тропи. Попри те, що німецькомовні бувальщини становлять лаконічні тексти достатньо невеликого обсягу, а отже

і кількість тропів, які вносять певні експресивно-оцінні, емоційні та естетичні елементи, в них є невеликою, їх все ж достатньо для висловлення ставлення оповідача до описуваних подій, створення у сприймаючих певного емоційного настрою, викликання реакцій та додаткових асоціацій.

Невеликий обсяг бувальщин, з одного боку, є однією з причин використання образності, оскільки вона полегшує сприйняття інформації, що міститься в цьому типі тексту, що було дуже доцільним у період його створення, адже спершу бувальщини передавалися в усній формі, і лише з ХІХ століття їх почали фіксувати письмово. З іншого боку, саме обмежений обсяг тексту фольклорної бувальщини не дозволяє занадто перенасичувати її різними засобами вираження образності.

Такі обмеження надають текстам НФБ особливого колориту. Як вже згадувалось вище, всі фольклорні тексти, і зокрема бувальщини відзначаються образністю мови, яка виконує функцію створення спочатку в слухача, а згодом у читача певного настрою та викликання певних почуттів. В стилістиці образ розуміється як особлива форма естетичного світосприйняття, в якому збігаються цілісність, життєвість та конкретність [119, с. 444].

Але художньо-образна конкретизація бувальщини відрізняється від образної конкретизації літературно-художнього тексту, завдяки низці екстралінгвістичних факторів набуваючи специфічного характеру, який становить лінгвостилістичну специфіку фольклорного тексту.

У своїх роботах Венгранович М. А. зауважує, що «на характер образної конкретизації фольклорного тексту впливає насамперед фольклорна свідомість, яка характеризується домінуванням колективних уявлень, настановою на пізнання особистого через загальне, специфіку художнього методу, який ґрунтується на пріоритеті традиції та збереженні загальних принципів типізування реальності, а також особливий характер фольклорної комунікації, що має гетерогенну природу та ознаки автокомунікації» [62, с. 4]. Дослідниця пише, що саме ці фактори зумовили специфічний характер фольклорної образності: цілісність, семантичну ємність та традиційність

фольклорного образу, який має риси типового образу, узагальнюючи оточуючу дійсність, залишаючись незмінно постійним протягом всього твору, не змінюючи сутності, а лише варіюючи деталі. Відповідно, це вплинуло також на текстову реалізацію художньо-образної конкретизації, система засобів якої націлена на створення традиційних та естетично виважених фольклорних образів, які справляють на реципієнта естетичний вплив, що не слабший за неповторні індивідуальні авторські літературні образи художніх творів. Можна вважати, що такий вплив, у першу чергу, досягається завдяки саме особливому характеру образної конкретизації та функціонуванню її специфічних механізмів у художньому тексті, які «спрямовані на розвиток, доповнення, семантичне та стилістичне посилення естетично значущої сутності образу, який був виважений відповідно до художньої традиції та колективної естетичної норми» [62, с. 30]. Саме завдяки такій проєктивній функції фольклорного образу, який відсилає адресата тексту за його межі, зникає протиріччя між зовнішньою простотою образу та його внутрішньою силою.

Типовим для фольклорних текстів є формування образності завдяки вживанню тропів. Однак беручи до уваги той факт, що німецькомовні бувальщини являють собою тексти достатньо невеликого обсягу, кількість тропів в них не є надто великою; та все ж її достатньо для створення в адресата певного емоційного настрою, для висловлення ставлення оповідача до зображених подій, викликання реакцій та додаткових асоціацій. Адже для людської свідомості характерне не тільки прагнення до об'єктивного відображення світу (на яке, до речі, претендує фольклорна бувальщина), але й схильність до класифікаційно-оцінної діяльності. Вживання образності посилює думку, яку прагне донести до адресата автор тексту.

Сутність тропу полягає у співставленні поняття, представленого у традиційному значенні лексичної одиниці, та поняття, представленого тією ж самою одиницею, що виконує спеціальну стилістичну функцію, вони надають наочності зображенню тих чи інших предметів та явищ. Образні порівняння,

метафори та метонімії вносять до лаконічних текстів бувальщин певні експресивно-оцінні, емоційні та естетичні елементи.

В основі метафор можуть знаходитися схожості за будь-якою ознакою — кольору, форми, розташування у просторі та часі, призначення тощо. В текстах бувальщин зустрічаються як стерті, так і справжні, образні метафори.

Стертими, або прихованими називають такі метафори, коли через частотність вживання слово вже не сприймається як вжите в переносному значенні. Такі метафори здебільшого є номінативними і не мають стилістичного забарвлення:

(73) *Bei Tagesanbruch sah einmal der Knecht aus der Sägmühle das Fräulein an der Alb einen Kübel füllen und ihn auf den Berg tragen. (NVaLB: Burgstadel, Nr. 111).*

(74) *Aus dem Lindenbaum, an dessen Fuß die Moosalb entspringt, ertönte einst lieblicher Gesang. (NVaLB: Die Entstehung der Wallfahrt zu Moosbronn, Nr. 105).*

Переважну більшість метафор (73 %), вжитих в текстах НФБ, складають справжні образні метафори, які надають текстам особливої виразності.

(75) *In der Blüthe der Jahre starb das Mädchen, und die Mutter war darüber ganz untröstlich. (NVaLB: Laß die Todten ruhen, Nr. 116).*

(76) *Eine Viertelstunde von Waldangelloch entspringt eine frische Duelle, die von dem Holderbusch, der früher bei ihr stand, Holderbrunnen heißt. (NVaLB: Meerweiblein, Nr. 133).*

Оскільки бувальщини являють собою фольклорний текст, значним джерелом образності в ньому має бути антропоморфність та зооморфність уявлень, які властиві фольклорним та міфологічним текстам в цілому. Антропоморфні духи та інші надприродні сили, які часто перебувають у центрі уваги НФБ, дають оповідачам поштовх до використання в текстах уособлень (персоніфікації), що є найчастотнішим засобом образності у НФБ.

(77) *Da kam der Teufel, brachte ihnen einen Zuber voll Geld und sprach:*

„Wer zuletzt hinaus geht, der ist mein!“ (NVaLB: Der Teufel kommt um die Beute, Nr. 73).

(78) Vor langer Zeit drohte dieser Bergsee bei dem Triberger Wasserfall auszubrechen, und das dortige Thal zu überschwemmen. (NVaLB: Der Blindensee will ausbrechen, Nr. 58).

(79) Auf einer Wiese steht ein großer Nußbaum, welcher vom Wind schon zwei Mal mit der Wurzel ausgerissen worden ist, jedes Mal aber sich selbst wieder aufgerichtet und im Boden festgestellt hat, weil, noch aus der Heidenzeit, Geld unter ihm vergraben liegt. (NVaLB: Schätze bei Michelbach, Nr. 104).

(80) Als sie damit fertig war, sprach sie zu ihm: „Das sage ich Dir, wenn Du mich umbringst, wird mein Blut Dich verrathen!“ (NVaLB: Mordthat offenbart, Nr. 63).

(81) „Drehe den Stein!“ sagte das Licht zu dem nüchtern gewordenen Metzger. (NVaLB: Geist erlöst, Nr. 71).

Іншим засобом образності, вживання якого бере початок в зооморфних уявленнях людей минулого, можна вважати алегорію, тобто вираження абстрактних понять в образах (наприклад, тварин): наприклад, жадібний та несправедливий чоловік після смерті з'являється в образі свині:

(82) Derselbe erschien in Gestalt eines kleinen Schweines; er ward in einen Kasten gesperrt und auf einen vierspännigen Wagen geladen. (NVaLB: Todter von Erde und Wasser ausgeworfen, Nr. 40).

(83) Jetzt wußte er, wer der Hase gewesen, welchen er fortan nicht wieder zu Gesicht bekam. (NVaLB: Hexe als Hase, Nr. 42).

Зачаровані духи можуть поставати в образах інших тварин, як, наприклад, у наведеному нижче фрагменті (84), де замість дівчини з'являються жаба, змія та дракон:

(84) Nach diesem standen, statt der Jungfrauen, eine Kröte, eine Schlange und ein Drache da. (NVaLB: Schätze bei Michelbach, Nr. 104).

Враховуючи все вищесказане, можемо дійти висновку, що найчастіше в якості вираження образності в текстах німецькомовних бувальщин

виступають епітети, метафори, метонімії та образні порівняння. Засоби вираження образності актуалізують концепти домену НАДПРИРОДНЕ на рівні мезоконцепту ЛЮДИНА, а також домену ЛЮДИНА в якості мегаконцепту.

2.2.5 Засоби вираження категорії часу в німецькомовній фольклорній бувальщині. Лексеми з часовим значенням можна вважати основними засобами створення особливого часового континууму НФБ, оскільки темпоральна віднесеність є одним з ключових елементів бувальщини. Крім того, згідно з проведенням нами аналізом було встановлено, що всі текстові концепти пов'язані з НАДПРИРОДНИМ, містять в найближчому текстовому оточенні темпоральні вказівки. У зв'язку із цим варто прослідкувати особливості опису цієї категорії в дискурсі НФБ.

Дослідженням категорії часу з різноманітних позицій в різних типах текстів займалася низка дослідників, які дійшли висновку про необхідність опису саме художнього часу, яке, за словами Ліхачова Д. С. є «явищем саме художньої тканини літературного твору, яке підкоряє своїм художнім задачам і граматичний час, і його філософське розуміння письменником» [111, с. 177]. Існує досить багато робіт, в яких аналізується ця категорія в художніх текстах взагалі (наприклад, у Бахтіна М. [10; 11]), у різних творах або цілому добутку певного письменника. Вона була досліджена Ліхачовим Д. С. в чотирьох головних жанрах російського фольклору: ліричних піснях, казках, билинах та тужіннях. Також дослідженню часу в фольклорі, а саме в билинах, приділяв увагу Неклюдов С. Ю. [133, с. 19–29]. На матеріалі німецької мови також було досліджено важливий аспект категорії часу — темпоральну лексику — в островних німецьких говірках [129].

Дослідниками встановлено, що категорія часу в розглянутих фольклорних текстах досить специфічна, оскільки час замкнений в рамках тексту, його відлік розпочинається на початку твору, а з його закінченням зупиняється. У творах фольклору реципієнт опиняється в іншому, умовному світі, де події відбуваються теж по-своєму. Це відрізняє фольклор від

реалістичних творів, які завжди мають змогу перейти поза межами сюжету в реальний час та корелювати з часом історичним, що надає можливість авторові проводити різні часові ряди. Твори фольклору не схильні до кількох часових пластів, для того, щоб реципієнт не втратив часового орієнтиру, вони вимушені дотримуватися руху часу в одному напрямку, тобто фольклорний твір зберігає послідовність перебігу подій і майже не дозволяє різких відступів назад або забігань уперед. Крім того, умовність сюжетного часу, або ж часу зображуваних подій, та тісний зв'язок із часом його оповідання викликає ілюзію того, що події відбуваються саме під час розповіді.

Хоча Ліхачов Д. С., а разом з ним й інші дослідники, не відносить бувальщини до найбільш значущих жанрів фольклорних текстів, ми вважаємо за доцільне виділити в них категорію часу та розглянути її на прикладі цього типу текстів як єдиного жанрового комплексу зі своєю специфічною системою. Не менш важливим є дослідження даної категорії в руслі когнітивного підходу, оскільки Кубрякова О. С. вважає, що результати пізнання властивостей часу оптимальним чином задовані в мові, тому дослідження мовних темпоральних структур дозволяє об'єктивувати ментальні форми та зрозуміти концептуалізацію світу людською свідомістю та психікою [106, с. 52].

Система часових характеристик німецькомовних бувальщин у значній мірі підпорядкована подіям, що відбуваються в них, а не теоретичним уявленням людства про час в цілому. Інколи часова канва в певній мірі співвідноситься з реальним історичним часом, коли на початку або в кінці німецькомовної бувальщини спостерігається кореляція з часом оповідача як з частиною оповідання:

(85) *Vor tausend und mehr Jahren war das Land um den Harz von Riesen bewohnt. <...> Diese Stelle ist noch zu sehen; kein Regen kann sie verwischen. (DS: Die Rosstrappe, S. 10).*

У цьому фрагменті можна спостерігати певне протиріччя, адже, з одного боку, в німецькомовній культурній традиції бувальщина не сприймається як

казка (такі адресації до теперішнього часу характерні саме для цього типу фольклорного тексту) і не дорівнює їй з точки зору правдивості оповідання, адже вона завжди конкретна та сприймається як розповідь про події, які колись відбулись в дійсності. З іншого боку, незважаючи на те, що однією з важливих рис бувальщини як типу тексту є інтертекстуальність, тобто повного змісту бувальщини набувають саме в контексті всіх відомих у певному регіоні текстів, ми не можемо стверджувати, що спостерігається часовий зв'язок між подіями, записаними в різних текстах бувальщин.

Часто підґрунтям для бувальщини стає подія, яка регулярно відбувалася в минулому, про що свідчить вживання відповідних лексем на зразок *Brauch* у поєднанні із лексемами на позначення часу (*da, dann*):

(86) *Da war es dann Brauch, den Unterirdischen ein Stück Fleisch oder eine Wurst hinzulegen: das war die Bezahlung für die geliehenen Sachen. (DS: Die Unterirdischen in Eisendorf, S. 3).*

Лексичні одиниці в наведеному фрагменті свідчать про те, що часова система бувальщини здебільшого обмежена минулим, що можна вважати проявом середньовічного світосприйняття, згідно з яким поняття «старе» дорівнює поняттю «ідеальне» і все нове сприймається як вороже. Це також проілюструє бувальщина “Frau Hütt”:

(87) *In uralten Zeiten lebte im Tiroler Land eine mächtige Riesenkönigin, Frau Hütt genannt. Die wohnte auf den Gebirgen über Innsbruck, die jetzt grau und kahl sind, aber damals voll Wälder, reicher Äcker und grüner Wiesen waren (DS: Frau Hütt, S. 11).*

Саме в цьому контексті і проявляється особлива цінність бувальщин, які імплікують вірний стереотип поведінки під час зустрічі із представниками надприродного і, таким чином, містять приховану пораду не порушувати усталені традиції та, крім того, спонукають припустити, що сподобається мешканцю іншого світу.

Крім того, слід відзначити, що циклічний час німецькомовної бувальщини існує паралельно часу окремо взятого персонажу людського

світу, який є одним із головних героїв бувальщини. Ніч міняє день, що вказує на ритмічну послідовність часу, однак найчастіше ніщо не вказує на те, що час якимось чином впливає на героїв бувальщини. Здебільшого персонажі бувальщини не мають вікових ознак. В тих небагатьох випадках, коли вказується приблизний вік, наприклад, згадується, що людина стара (як наприклад у бувальщині “Zwerge in der Mühle”):

(88) Da bat einmal ein alter Soldat um Nachtherberge; der fürchtete sich nicht vor den Zwergen und blieb des Nachts in der Mühle. (DS: Zwerge in der Mühle, S. 4).

За умови такого згадування її вік залишиться незмінним, навіть якщо пройде багато часу:

(89) Der Soldat blieb in der Mühle und die Zwerge haben noch viele Jahre ihre Mahlzeit da gehalten. (DS: Zwerge in der Mühle, S. 4).

Молоді персонажі залишаються юними протягом всього тексту бувальщини:

(90) Aber einst war ein Junge mit beim Essen. <...> Der Junge legte sie an ihren Platz und sogleich versank der Tisch. Niemand hat ihn wieder gesehen. (DS: Der Tisch der Unterirdischen, S. 4).

Для істот іншого, не-людського світу бувальщини час спливає зовсім непомітно. Для деяких їхніх дій важлива сама пора доби, наприклад, як у бувальщині “Weiße und schwarze Erdmännle”, де сказано, що карлики працювали тільки вночі:

(91) Sie arbeiteten in der Nacht für die Menschen, mahlten das Korn, backten das Brot, fütterten das Vieh und dergleichen (DS: Weiße und schwarze Erdmännle, S. 5).

Проте загалом істоти надприродного світу, схоже, можуть залишатися незмінними протягом цілих сторіч, як лугова німфа (*Wiesenjungfrau*), яка чекатиме можливого визволення, доки на певній галявині виросте вишня, з якої потім виріжуть колиску, в якій будуть колисати її вірогідного визволителя. В бувальщинах, як правило, не згадується про те, що істоти

надприродного світу перестають існувати, вважається, що їх просто ніхто не бачить:

(92) *Es dauerte nicht lange, da wurde in Notdorf eine Kapelle gebaut. Da zogen die Unterirdischen über das Feld und sangen: „Evangeeln, Klocken un Klängen,/ dat verdrefft uns uten Lannden“.* (DS: *Die Unterirdischen in Eisendorf*, S. 3).

Важливим елементом характеристики часових відносин німецькомовних бувальщин можна вважати протиставлення дитини і дорослого, причому найчастіше дитина в цьому випадку виступає порушником традицій (згадаємо про середньовічне сприйняття нового як поганого) і дає можливість дорослій людині проілюструвати інший, більш вірний тип поведінки під час зустрічі із надприродним, а читачеві, чи, як було спочатку, реципієнтові, зробити певні висновки (як, наприклад, в бувальщині “Der Tisch der Unterirdischen”, коли дитині закортіло поглузувати із мешканців підземного світу, і вона забрала виделку зі столу, чим порушила традицію та завдала клопоту цілому селу).

Як правило, сюжетна лінія в бувальщині розвивається поступово, від минулого до майбутнього, як і у більшості фольклорних та художніх творів, однак іноді в ній зустрічаються, так би мовити, стрибки у часі. З одного боку, причиною цього може стати зіткнення із надприродним, як наприклад, в бувальщині “Die Jahresabrechnung der Berggeister”:

(93) *Da merkte er erst, dass inzwischen drei Tage verstrichen waren und er den Weihnachtsbraten verschlafen hatte.* (DS: *Die Jahresabrechnung der Berggeister*, S. 6).

Випадки часового зсуву після порушення правил поведінки під час зіткнення з надприродним можуть бути і набагато складнішими, як у бувальщині “Die Wiesenjungfrau”:

(94) *Darauf verschwand sie und der Bub, heißt es, sei nicht gar alt geworden; woran er gestorben ist, weiß man nicht.* (DS: *Die Wiesenjungfrau*, S. 31).

З іншого боку, переміщення в часі може бути причиною того, що в

оповіданні есплікується автор НФБ та переносить реципієнта в свій, теперішній для нього час.

Зустрічається в бувальщинах і протиставлення ночі та дня як часу, коли діють різні сили, як наприклад, в “Zwerge in der Mühle” або “Weiße und schwarze Erdmännle”; пори року зазвичай не протиставляються, в центрі оповідання, як правило, знаходиться одна певна пора року, чи то зима, як в бувальщині “Die Jahresabrechnung der Berggeister”, чи то літо, як в “Die Kornähre”; такий підхід можна пояснити необхідністю для оповідача вмістити досить великий обсяг інформації в достатньо малий обсяг тексту.

Мовні засоби опису ідеальних давніх часів не відрізняються різноманітністю: *vor alten Zeiten, früher, vorzeiten, in uralten Zeiten*, і ми можемо бачити, що саме в цьому контексті найчастіше і зустрічається лексема *Zeit*. І це ще раз доводить, що абстрактне поняття часу досить чуже для німецькомовної бувальщини. Порушення або усталення традиції, а з тим і зміни у плавному перебігу часу найчастіше вводяться часовими прислівниками *einst* або ж *einmal*, наприклад:

(95) *Einmal* ritten zwei Ritter zum Tor der Stadt Speier hinaus, die Köpfe warm von einem Gelage, dem sie beigewohnt hatten. (PS: Roßsprung bei Speyer, S. 27).

(96) *Einst* spielten zwei Jungen am Ufer und entdeckten dabei eine Nixe, die sich auf einer Sandbank sonnte. (SuB: Wassergeister bei Hadmersleben, S.25).

Зв'язок між подальшими подіями бувальщини здійснюють прислівники *da, nun*, маючи в контексті бувальщин найчастіше часове значення, — часто сполучені із дієсловами, які створюють часову послідовність тексту: *Da sah er..., Da begannen die beiden..., Nun lief sie..., Und nun wusste er...* Повторення подібних конструкцій своїм поверненням реципієнта до однотипних ситуацій викликає відчуття циклічності часу, і здебільшого зустрічається в частинах бувальщини, де відбувається хронологічний опис подій, які власне перебувають в центрі сюжету. Така ритмічність опису також найчастіше зумовлена тим, що основні події бувальщини відбуваються у незначний

проміжок часу: протягом доби або менше (як у бувальщинах “Vom Eisenberge”, “Die glühenden Kohlen”), рідше тривають декілька днів (“Der treue Eckart”, “Die Jahresabrechnung der Berggeister”), найрідше — довше однієї пори року („Die Wiesenjungfrau”). Завершує текст здебільшого початок нового циклу, чи то усталення традиції, чи то її остаточне зникнення, що вводиться прислівниками *seitdem, nie, von nun an, nun*.

(97) *Als das der Bauer wieder hörte, sagte er: „Können sie das, so können sie dir auch wohl ein Frühstück geben“, und am andern Morgen, als der Hirt wieder an der Höhle vorüberkommt, liegt neben dem Groschen ein Pfannkuchen und solchen fand er nun ebenfalls täglich dort.* (DS: *Die Jahresabrechnung der Berggeister*, S. 6).

Для аналізу реалізації категорії часу на рівні лексем розглянемо лексику з часовим значенням. Всю її можна поділити на декілька основних груп. Слова, що означають протяжність в часі (*Zeit, Stunde, Tag, Augenblick*) представлені в німецькомовних бувальщинах не досить поширено та досить рідко вживаються для позначення тривалості часу, що можна пояснити досить давнім походженням бувальщин, коли час вимірювався не годинниками, а зміною дня та ночі.

В іншу групу можна виділити такі слова, як позначення різних відрізків часу в рамках його циклічного характеру. Сюди можна віднести позначення добових та річних інтервалів, таких як *Morgen, Tag, Abend, Nacht, Jahr, Sommer, Herbst*. Ці слова представляють собою індикатори циклічності подій, що описуються в бувальщинах. Згадаємо тут і про лексему *jetzt* та її варіації *nun* та *gleich*, причому останні зустрічаються набагато частіше. Таким чином, оповідач створює у реципієнта ілюзію того, що події бувальщини наближені до часу розповіді. Ще одна важлива і найчисленніша група включає в себе прислівники часу: *da, wieder, sogleich, seitdem, abends, täglich, gewöhnlich* — останні часто виконують функцію створення відчуття циклічності часу, характерного для більшості фольклорних творів. Зустрічаються, однак, і прислівники часу, які вказують на несподіваність описуваних подій,

найчастіше пов'язану із порушенням традиції або незвичною поведінкою істоти надприродного світу, такі як *einmal, einst, plötzlich, auf einmal*:

(98) *Plötzlich stürzte aus den Wolken ein langer Mann, der auf einem Schimmel ritt. (DS: Der wilde Jäger Wode in der Schweriner Gegend, S. 15).*

Для передачі відчуття плину часу персонажами бувальщин використовуються такі прислівники як *lange, langsam, allmählich, schnell, blitzschnell, geschwind, eiligst, schleunigst*:

(99) *Allmählich erlangte Sophie ihr volles Bewußtsein wieder und nahm wahr, daß sie sich in einem Grabgewölbe befand. (MD: Der weiße Roß, S. 61).*

Дуже рідко в бувальщинах зустрічаються точні вказівки часу або дати подій, як у прикладі (100). Здебільшого дати пов'язані зі святами та інколи їх не можна вважати точними вказівками, оскільки деякі церковні свята випадають щороку на різні дати (101):

(100) *Nach einiger Zeit, am 26.Juni, auf Johannis und Pauli Tag erschien er wieder in Gestalt eines Jägers mit einem roten Hut (DS: Die Kinder zu Hammeln, S. 23).*

(101) *In vielen Orten in der Mark, so auch zu Rauen, war es Brauch, am ersten Pfingsttag eine Kuh oder Magd, die ihr Vieh am Morgen als letzte auf die Weide brachte, mit einem farbenfrohen Kranz zu behängen (LS: Die Jungfrau im Fels, S. 57).*

Здебільшого час в бувальщині вказується приблизно: *früh am Morgen, in der Mittagsstunde*, але якщо в тексті міститься вказівка на точний час, то це, як правило, буде дванадцята година опівночі чи опівдні.

(102) *Um zwölf kamen die Zwerge mit ihrem König und setzten sich zum Mahle. (DS: Zwerge in der Mühle, S. 4).*

(103) *Die Mittagsfrau führte solche Gespräche aber nur, um die Schnitter in der Mittagsstunde von der Arbeit abzuhalten. (LS: Strafe für Feldaufseher, S. 54).*

Отже, аналіз мовних засобів вираження часу в німецькомовних бувальщинах показав, що в цьому типі фольклорних текстів зустрічаються властивості, схожі з іншими основними фольклорними жанрами, їм властиві

різкі переходи в час оповідача, характерні для казок, циклічність та замкненість на собі билин. В текстах також представлені індикатори короткочасності, які передають відчуття часу персонажами. Лексеми з часовим значенням можна вважати основними засобами створення особливого часового континууму бувальщини. Засоби вираження часу в НФБ актуалізують концепти домену ХРОНОТОП на рівні макроконцепту ЧАС та мезоконцепту МИНУЛЕ.

Висновки за розділом 2

1. Конфігурація концептів дискурсу НФБ охоплює п'ять концептуальних доменів: ЛЮДИНА, НАДПРИРОДНЕ, НОРМА ПОВЕДІНКИ, МІСЦЕВІСТЬ, МИНУЛЕ. Концепт макрорівня ЛЮДИНА актуалізується через такі характерні риси НФБ, як наративність та антропоцентричність, концепт НАДПРИРОДНЕ слугує вираженню зверненості до надприродних феноменів, концепт МІСЦЕВІСТЬ виражає міметичність, концепт МИНУЛЕ є відбитком оповіді про минулі події, концепт НОРМА ПОВЕДІНКИ актуалізує дидактичність текстів НФБ. Картина світу НФБ має ієрархічну організацію мегаконцепт > макроконцепт > гіперконцепт > мезоконцепт > катаконцепт.

2. Актуалізації ДКК НФБ слугують різноманітні лексичні засоби. Серед них найтиповішими у НФБ є власні назви (антропоніми, які слугують актуалізації текстових концептів ЛЮДИНА та НАДПРИРОДНЕ, і топоніми, які слугують актуалізації текстового концепту МІСЦЕВІСТЬ), евфемізми (текстові концепти ЛЮДИНА та НАДПРИРОДНЕ), засоби образності (текстові концепти ЛЮДИНА та НАДПРИРОДНЕ) та засоби вираження категорії часу (текстовий концепт МИНУЛЕ).

3. Серед власних назв найбільшу групу становлять топоніми та антропоніми, що зумовлюється специфікою бувальщин, які завжди прив'язані до певної місцевості. Антропоніми актуалізують концепти домену НАДПРИРОДНЕ на рівні мезоконцепту ЛЮДИНА, а також у домені ЛЮДИНА в якості мегаконцепту. Топоніми корелюють з доменом ХРОНОТОП на рівні

гіперконцепту ПРОСТІР.

4. Мовні засоби евфемізації в текстах НФБ дозволяють мовцю сформулювати необхідний образ надприродного у очах реципієнтів і таким чином моделювати їхню свідомість. Евфемізми мають стосунок до домену НАДПРИРОДНЕ на рівні мезоконцепту ЛЮДИНА, а також до домену ЛЮДИНА в якості мегаконцепту.

5. Для дискурсу НФБ характерними є такі засоби образності, як епітети, метафори, метонімії та образні порівняння. Засоби образності сприяють актуалізації концептів домену НАДПРИРОДНЕ на рівні мезоконцепту ЛЮДИНА, а також домену ЛЮДИНА в якості мегаконцепту.

6. Мовні засоби вираження часу в текстах НФБ зближують їх з іншими фольклорними жанрами: різкі переходи в час автора/оповідача (що характерно для казок), циклічність та замкненість на собі (що властиво билинам). Індикатори короткочасності передають відчуття часу персонажами. Основними засобами створення часового континууму бувальщини є лексеми з часовим значенням. Засоби вираження часу актуалізують концепти домену ХРОНОТОП на рівні макроконцепту ЧАС та мезоконцепту МИНУЛЕ.

Основні положення цього розділу представлено в публікаціях: [42; 43; 52; 55; 57].

РОЗДІЛ 3

ЛІНГВОПРАГМАТИЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ДИСКУРСУ НІМЕЦЬКОМОВНОЇ ФОЛЬКЛОРНОЇ БУВАЛЬЩИНИ

Лінгвопрагматичний аналіз дискурсу НФБ має зосереджуватися на характеристиках реалізованих в ньому мовленнєвих актів і актуалізованих імплікатур, оскільки вони відображають «дві провідні предметні області лінгвопрагматики: діяльнісні характеристики висловлень <...>, та імпліцитні смисли (імплікатури)» [16, с. 16; 194]. Реалізація МА і актуалізація імплікатур стосуються комунікативного аспекту дискурсу НФБ.

Розглядаючи лінгвопрагматичні властивості дискурсу НФБ, ми враховуємо рівень комунікації, який їх визначає, — комунікацію між автором і адресатом бувальщини (авторське мовлення) та комунікацію між персонажами (персонажне мовлення).

3.1 Мовленнєві акти в дискурсі німецькомовної фольклорної бувальщини

Мовленнєві акти дискурсу НФБ охоплюють різноманітні іллокутивні типи, але основними з них є асертив, пов'язаний з інформативними характеристиками дискурсу НФБ, та директив, зумовлений його дидактичною спрямованістю.

3.1.1 Асертивні мовленнєві акти. Асертивні МА є комунікативним вираженням таких ключових рис НФБ та відповідних текстових концептів, як зверненість до надприродного (текстовий концепт НАДПРИРОДНЕ), міметичний характер (текстовий концепт МИНУЛЕ) і локальна віднесеність (текстовий концепт МІСЦЕВІСТЬ).

В своїй роботі Безугла Л. Р. стверджує, що «якщо адресант щось стверджує, повідомляє, припускає тощо, неодмінно має на увазі, що він визнає виражений стан речей істинним» [14, с. 201]. Тобто асертиви

зобов'язують мовця нести відповідальність за істинність висловлення, і в цьому відношенні всі тексти НФБ в цілому становлять асертивні МА в комунікації, що відбувається на рівні «автор — адресат» бувальщини, оскільки за своєю сутністю та метою тексти НФБ подаються як правдиві і містять оповідання про події, які відбувались насправді:

(104) Ein großer Riese namens Möwes wohnte in der Gegend, wo jetzt Travemünde liegt. Der warf so viele Steine ins Wasser, dass der Sand aufgedämmt ward über der Plate (dem Eingang zur Trave), und so ist der Priwall entstanden. Ein großer Stein liegt heute noch da, der nach ihm Möwenstein heißt. (DS: Der Riese Möves, S. 11).

Наведений фрагмент бувальщини стверджує та надає адресатові/читачеві інформацію про те, що в місцевості під назвою Травемюнде колись мешкав велетень на ім'я Мьовес. Цей велетень мав відповідну велику силу, яка дозволяла йому піднімати та кидати камені. Через накидане в річку Траве каміння піднявся пісок, і в гирлі річки утворився півострів Пріваль. На півострові лежить великий камінь, який зветься Мьовенштайн на честь того велетня. Таким чином, за допомогою повідомлення та опису автор НФБ оповідає про функціонування надприродної сили в минулому та в названій місцевості.

Для реалізації асертивного МА найпродуктивнішою формою є розповідне речення, оскільки його синтаксичною природою є повідомлення про явища, події тощо. Для інтенсифікації повідомлення про минулий час та для проявлення контрасту із часом теперішнім в окресленій місцевості використовуються такі часові форми як *Präteritum* та *Presens* в одному або сусідніх реченнях. Для підсилення ефекту присутності та достовірності автор також використовує розповідні речення у *Perfekt*, що містить також пресупозицію наявного результату.

Асертиви реалізуються також в комунікації між персонажами НФБ. В наступному фрагменті знаходимо комунікативне вираження такої риси, як зверненість до надприродного (текстовий концепт НАДПРИРОДНЕ).

(105) *Da sah er am Ende des Schiffes ein kleines, rotes Männchen und ein Gleiches auf dem Schiff, das danebenlag. Er merkte wohl, dass es Klabautermännchen waren, und er betrachtete sie neugierig. Da begannen die beiden ein Gespräch. „Gehst du mit in See?“, fragte der auf dem andern Schiffe. „Nein“, antwortete der auf dem Schiff des Steuermanns, „ich bleibe. Im Kanal geht das Schiff unter“* (DS: *Der Klabautermann*, S. 8–9).

Наведений приклад, в якому комунікація відбувається на рівні «персонаж — персонаж» ілюструє комунікативну експлікацію текстового концепту НАДПРИРОДНЕ: надприродна сила кобольд стверджує, що корабель, до якого він прив'язаний, потоне і, залишаючись на березі, готовий нести відповідальність за своє твердження.

Бехта-Гаманчук М. П. вважає, що «розповідні висловлювання в контексті вираження комунікативної інтенції пов'язані насамперед з автором повідомлення» [25, с. 148]. Тому можемо стверджувати, що асертив у (62) також реалізується завдяки обрамленню наведеного фрагменту авторським мовленням, тобто МА на рівні «автор — адресат НФБ», який актуалізується у формі повідомлення про надприродну силу, та використанню таких часових форм, як *Präteritum* та *Presens* у сусідніх реченнях для створення ефекту присутності.

Наведений нижче приклад комунікації між двома персонажами НФБ містить інформацію про силу, властиву дикому ловчому, який викрав вже багатьох людей, але вражений здатністю селянина протистояти йому і хоче того нагородити:

(106) *„Hast brav gezogen“, rief der Wode. „Mein wurden schon viele Männer, aber du bist der Erste, der mir widerstand. Ich werde dich belohnen“.* (DS: *Der wilde Jäger Wode in der Schweriner Gegend*, S. 15).

В наведеному фрагменті (106) спостерігаємо приклад повідомлення, яскравість якого підкреслюється за допомогою поєднання таких часових форм як *Präsens* та *Perfekt*, для ілюстрації повсякденного мовлення.

Ілюструвати комунікативний рівень вираження міметичного характеру

НФБ (текстовий концепт МИНУЛЕ) можна за допомогою наступних асертивів, в яких знаходимо дієслова в минулому часі (*Präteritum*, *Perfekt*, *Plusquamperfekt*) та лексеми *gestern*, *Monat* та *Jahr*:

(107) *Als das der junge Jäger hörte, wurde er leichenblaß, „Bei Gott“, sagte er, „das habe ich nicht gewußt“.* (LS: *Der unfehlbare Schuss*, 110).

(108) *Kaum hatten die beiden die Mühle verlassen, tauchte der Nix auf und fragte den Müller: „Was hattet ihr denn gestern für eine große Katze in der Mühle?“ „Die habe ich mir angeschafft“, antwortete der Müller, „und in der Nacht hat sie noch neun Junge bekommen“.* (LS: *Angst vor der großen Katze*, S. 140).

В наведеному нижче фрагменті (109) комунікація відбувається між незвичним предметом, про який мова йде в НФБ, та іншими персонажами, а також адресатом тексту. Повідомлення та опис насичені дієсловами в минулому часі, а архаїчні синтаксичні конструкції, як наприклад *dieses ist die Form <...>*, *so hat <...> getragen*, підсилюють ефект повідомлення:

(109) *Den Ring mit seiner Inschrift aber hat man lange Zeit auf dem Schloss zu Heidelberg aufbewahrt. Dabei war zu lesen: „Dieses ist die Form des Ringes oder des Kettleins, so hat der Hecht an seinem Halse 267 Jahre getragen“.* *Die Inschrift aber lautet auf deutsch also: „Ich bin der Fisch, so am allerersten in den See kommen durch des Kaisers Friedrich des Anderen Händ den 5. Weinmonat eintausendzweihundertunddreißig“.* (PS: *Der Hecht im Kaiserwoog*, S. 92–93).

Асертиви для ілюстрації локальної віднесеності (текстовий концепт МІСЦЕВІСТЬ) найчастіше актуалізуються в межах комунікації між адресантом та адресатом НФБ. При цьому синтаксичні конструкції паралелізму завдяки згадуванню декількох власних назв підкреслюють ритм повідомлення, поданого у формі темпорального речення із застосуванням форм *Präsens Indikativ* і *Präsens Konjunktiv*:

(110) *Wenn der Wind so recht grausig aus dem sogenannten Teufelsloch durch die Mündung des Modenbacher Tales zwischen Weyher und Burrweiler hervorstürmt und das schwarze Nachtgewölk mit seinen unheimlichen Gestalten vor sich hertreibt, lassen sich allerlei gar wüste Stimmen vernehmen, als ob das wilde*

Heer vorüberziehe. (PS: Der Teufelsberg, S.34).

(111) In grauer Vorzeit lebte in Magdeburg ein gottloser Mönch, der in unersättlicher Gier selbst mit dem Teufel einen Pakt schloss. (MD: Der Pakt mit dem Teufel, S. 50).

Наведені фрагменти є ілюстраціями інформативних МА, що поєднують у собі асертиви щодо існування надприродних сил (лексеми *Teufel* та *das wilde Heer*) та підкріпленість цього факту локальною віднесеністю, що досягається за допомогою використання власних назв на позначення локативів (*Modenbacher Tal, Weyher, Burrweiler, Magdeburg*).

За свідченням Бехти І. А., наративна персонажна ситуація та використання персонажного мовлення, яке відрізняється від мови наратора, поклало початок застосуванню внутрішньої фокалізації, в межах якої наратор був просто відображенням точки зору персонажа твору [24, с. 180]. Завдяки поняттю наратора як лінгвістичної категорії всі елементи смислу і стилю художнього твору об'єднуються в єдине ціле [24, с. 181].

Реалізуючи асертивні МА в текстах НФБ, автор-наратор, а також адресант персонажного мовлення стверджують факт істинності відповідної пропозиції, підтверджуючи у такий спосіб факт існування в минулому надприродних сил та їхні появи в означених місцевостях.

3.1.2 Директивні мовленнєві акти. Для текстів НФБ вважаємо за доцільне поділити наявні в них директивні МА, що використовуються для об'єктивації настаново-дидактичної функції НФБ, за класифікацією Петрової О. Б. [146, с. 126–133] на:

- облігативи — наказ, розпорядження, заборону, дозвіл, вказівку, вимогу;
- реквестиви — запит поради, благання, прохання, запит дозволу, упрошування;
- адвісиви — інструкція, пропонування, заклик, порада, рекомендація, вмовляння.

Варто також зазначити, що серед виокремлених типів та підтипів МА слід розрізняти категоричні та некатегоричні директиви. Перший з вищенаведених типів є категоричним, останні два — некатегоричними МА, в яких за адресатом лишається право вибору.

Категоричним директивам притаманний низький ступінь факультативності дії адресата, наскільки корисною є дія для мовця і наявність витрат для адресата [76, с. 63]. За визначенням Гінделанга Г., «категоричні директиви мають місце тоді, коли Мовець-2 зобов'язаний виконати бажану дію на основі договору чи закону або коли Мовець-1 має санкційні засоби проти Мовця-2, за допомогою яких він може примусити Мовця-2 виконати спонукання» [254, с. 55].

Експлікація облігативів та реквестивів відбувається за допомогою модальних дієслів *sollen*, *müssen*, *dürfen*, *lassen*, *brauchen (nicht) zu* а також наказових речень.

Розглянемо наступний приклад комунікації на рівні персонажного мовлення НФБ в якому Смерть наказує рибалці жити і проголошує, що вся решта села має померти:

(112) Der Schwarze stand aber noch am Wasser und fragte den Fischer: „Nun möchtest du wohl auch wissen, wen du übergesetzt hast?“ Der Fischer nickte. „Den Tod hast du übergesetzt“, fuhr der Schwarze fort. „Und weil du das getan hast, sollst auch am Leben bleiben. Aber das ganze übrige Dorf muss sterben!“ (LS: Ein Fischer setzt den Tod über, S. 208).

Експлікація облігативу в даному випадку відбувається за допомогою модальних дієслів *sollen* та *müssen*.

В фрагменті (113), який так само, як і фрагмент (112) є прикладом комунікації між персонажами НФБ (хлопцем та духом), знаходимо експлікацію реквестиву у поєднанні із облігативом через дієслово *dürfen* та наказове речення:

(113) Zur bestimmten Zeit kam der Bube zu dem Brunnen, auf dessen Trog der Geist wieder saß und sprach: „Geh' jetzt dort in den Wald und hole mir den

goldenen Kelch her, den Du unter einer großen Tanne finden wirst. Es geschieht Dir kein Leid; Du darfst aber weder ein Wort sprechen, noch Dich durch etwas irren oder schrecken lassen. Habe ich den Kelch, dann fülle ich ihn hier am Brunnen, trinke ihn aus und bin erlöst“. (NVaLB: Weiße Jungfrau, Nr. 34).

Експлікація адвісивів відбувається за допомогою модального дієслова *können*, часто вжитого в умовному способі, а також наказових речень.

Наведений нижче фрагмент НФБ, який ілюструє комунікацію рівня «персонаж — персонаж», містить поєднання декількох експліцитних адвіситивів, виражених наказовими реченнями, та імпліцитного адвіситиву, вираженого умовним реченням нереального бажання:

(114) Im Hohlweg hörten sie <drei Männer> zweimal stark niesen; „Helf Gott!“ sagte jedesmal der eine, aber als es zum dritten Male nieste, sprach er: „Wenn Dir Gott nicht hilft, so helfe Dir der Teufel!“ Da rief eine klägliche Stimme: „Hättest Du noch einmal ›helf Gott‹ gesagt, so wäre ich jetzt erlöst, nun aber bin ich ewig verdammt!“ und verhallte dann in Jammertönen. (NVaLB: Geist nieset, Nr. 35).

У персонажному мовленні, тобто у комунікації між героями НФБ, що належать до світу людей, здебільшого (83 %) знаходимо некатегоричні директивні МА. Однак у разі, якщо комунікація відбувається між надприродною силою та людиною, у людини немає вибору, окрім як дотримуватись наказів надприродної сили, говоримо про категоричні директивні МА:

(115) Während er noch überlegte, glaubte er wieder die geheimnisvolle Stimme zu hören: „Eine von diesen Tonnen darfst du nehmen. Und dann sieh zu, dass du schnell fortkommst!“ (LS: Schwarze Pudel bewachen einen Schatz, S. 221).

Зафіксовано декілька прикладів категоричних директивних МА, які ілюструють комунікацію між людьми-героями НФБ, або промовляння героя до самого себе. Наведений нижче директивний МА становить поєднання адвіситиву та облігативу:

(116) Am anderen Tag schickte sie ihn wieder mit Geld aus, damit er Leder

kaufe. „Vorbeigehen“, dachte er, „kannst du schon am Wirtshaus, aber hineingehen darfst du diesmal nicht!“ (LS: Ein Schuhmacher überlistet den Teufel, S. 168).

Однак у комунікації між людиною та надприродним зустрічаємо також і адвісиви, часто це підтип вмовляння у поєднанні з реквеситивом, як у наведеному нижче прикладі, де до хлопця звертається мавка, благаючи, щоб той допоміг її звільнити:

(117) „Hör, guter Jung, du könntest mich erlösen, wenn du diese Blume nähmest, die ich trage und die ein Schlüssel ist zu meinem Kämmerlein droben im Schloss, da würdest du Geld die Fülle finden“. (DS: Die Wiesenjungfrau, S. 31).

Наступний дискурсивний фрагмент ілюструє типову комунікацію між містянами та адвісивний МА пропонування, виражені наказовим реченням:

(118) Wollten nun Berliner eine besonders feine Arbeit anfertigen lassen oder etwas Feines, das sie gewöhnlichen Wäscherinnen nicht anvertrauen mochten, zur Wäsche geben, dann hieß es: „Gehen wir zu den Jungfern an der Brücke!“ (LS: Woher die Jungfernbrücke ihren Namen hat, S. 172).

Наведений нижче фрагмент є прикладом облігативу в комунікації між духом Поппеле та жінкою, що потрапила в скрутне становище. Надприродна істота окреслює дозвіл та заборону стосовно свого дарунку:

(119) Er ließ sie gleich ein leeres <Krug> von Haus herholen und füllte es dann aus einem andern, indem er sagte: „Den Wein laß Dir schmecken, und Du brauchst nicht damit zu sparen; aber Deinem Mann darfst Du keinen Tropfen geben!“ (NVaLB: Poppele beschenkt Arme, Nr. 2).

Фрагменти (111–119) ілюструють експліцитне вираження МА директиву. Проте спостерігаємо і випадки індиректних директивів, які виражено питальним реченням (27 %). Наприклад, у фрагменті (120) мандрівний артист із ведмедем сподівається зупинитися переночувати в хаті мірошника, але хазяїн не впевнений, що розміщувати ведмедя в хаті — хороша ідея, отже, артист пропонує залишити звіря в млині:

*(120) «Könnten wir den Bär nicht in die Mühle bringen?» fragte der Fremde.
+> Так, ми могли б закрити ведмідя в млині .*

Наведені вище приклади ілюструють директивні МА у мовленні персонажів НФБ. Однак, комунікація в просторі НФБ може відбуватись також на рівні автор — адресат і також містити настанови, в тому числі імпліцитні. У більшості випадків (39 %), як у наведених нижче фрагментах, вони відносяться до класу облігативів. Фрагмент (121) ілюструє, як надприродна істота чорт змальовується як хитра та підступна, а автор імплікує настанову поводитися із ним обережно, оскільки необережне та зверхнє поводження може коштувати здоров'я та життя:

(121) *Aber die Rache des Teufels ließ nicht lange auf sich warten: Als sich der Knecht anschickte, in der Scheune die erste Garbe aufzuhocken, stieß ihn der Teufel aus der Bodenluke. Dabei brach sich der Knecht den Hals. Der Teufel ergriff seine Seele und flog mit ihr zur Hölle. Seither geht der Knecht als weißer Schnitter an der Brücke um.* (+> *Поводьтеся з чортом обережно, оскільки необережне та зверхнє поводження може коштувати здоров'я та життя*) (LS: *Der Teufel nimmt Rache, S. 13*).

У фрагменті (122) йдеться про необхідність пильнувати підозрілих тварин, які часто приходять до помешкань, хоча їх звідти женуть. Автор НФБ імплікує, що будь-яка травма, завдана надприродній істоті, буде очевидною так само в людини, яка на неї перетворюється:

(122) *Einst hatte der Müllergeselle am letzten Apriltag spät abends in seiner Mühle nahe Rathenow zu tun. Plötzlich sprang eine schwarze Katze zur Mühle herein. Er jagte sie mehrmals wieder hinaus, aber sie kam immer aufs Neue zurück. Da versetzte er ihr schließlich einen Schlag auf die Vorderpfote, worauf sie schreiend davon stieß. Anschließend, als er die Räder geschmiert und alles in Ordnung gebracht hatte, ging der Müllerbursche zu Bett.* (+> *Вдар надприродну істоту, щоб дізнатися, хто саме за нею стоїть*) (LS: *Die Müllersfrau quetscht sich den Arm, S. 136*).

Розглядаючи наступний фрагмент, бачимо, що автор НФБ імпліцитно попереджає не згадувати надприродну істоту — чорта, оскільки таке згадування може призвести до втрати знайдених скарбів:

(123) *Aber die Not wurde immer größer. Den Meister ließ der Gedanke nicht los, dass doch etwas Wahres an dem Gerede vom Schatz im Keller sein könnte. Er beschloß deshalb, auf eigene Faust nachzugraben. Beim nächsten Vollmond stieg er mit seiner Frau hinab. Beide wühlen ein tiefes Loch in den Kellerboden. Plötzlich stieß der Spaten auf etwas Hartes. Bald darauf hatten sie eine goldene Wiege mit einem silbernen Kind darin freigelegt. Voller Staunen rief da der Meister aus: „Düwel, wat is dat!“ Im gleichen Augenblick versank die Wiege mit dem Kind in der Tiefe. Da half kein Graben mehr, sie fanden nur noch Steine. (+> *Не згадуї чорта, щоб не втратити знайдені скарби*) (LS: *Der Schatz im Keller*, S. 178).*

У такий спосіб автор НФБ надає настанови для адресата, які стосуються норми поведінки з надприроднім: 1) Будь сумлінним!; 2) Будь обережним!; 3) Будь слухняним!; 4) Будь скромним!; 5) Не бійся! У цих настановах унаочнюється зв'язок директивних МА з такою жанротвірною ознакою текстів НФБ, як дидактична спрямованість, а також з текстовим концептом НОРМА ПОВЕДІНКИ.

Аналіз директивних МА дискурсу НФБ (комунікативний аспект) і текстовий концепт НОРМА ПОВЕДІНКИ (когнітивний аспект) дали змогу встановити **мовні засоби вираження спонукання**, які відповідають мовному аспекту досліджуваного дискурсу. Такими засобами є [244, с. 892–893; 255, с. 118]:

- спонукальні речення, в тому числі з *dass*:

(124) *Er faßte sich ein Herz und erwiderte: „Lege ihn in Gottes Namen wieder dahin, woher du ihn genommen hast!“* (LS: *Ein Predigter spricht das erlösende Wort*, S. 26).

(125) *Willst du den Zauber bannen, so gehe bei abnehmendem Mond um Mitternacht auf einen Kreuzweg, nimm einen Sack mit und knüpfe drei Knoten hinein, lege ihn auf den Kreuzweg und haue ihn mit Knütteln wacker durch, so lange du kannst.* (LS: *Die Hexenkur*, S. 27).

(126) *Weil das auch dem Herrn nicht verborgen geblieben war, sprach er eines Abends zu seinen Knechten: „Ihr steht morgen beizeiten auf und holt Holz!*

Dass mir aber keiner von euch den Gottlieb weckt!“ (LS: Der starke Gottlieb, S. 60);

- розповідні речення з модальними дієсловами *sollen, müssen, können, dürfen, lassen* (див. також приклади (124), (134):

(127) Während sich der Alte am anderen Morgen zum Weitergehen rüstete, sagte er: „Zum Dank für eure Freundlichkeit will ich euch etwas Gutes prophezeien. Übers Jahr werdet ihr ein Kind haben, einen Jungen. Lasst ihn Gottlieb taufen, und ihr, gute Frau, sollt ihn nähren, bis er zwölf Jahre alt ist. Dann soll er sich nur bei eurem Herrn verdingen, und euch wird es in euren alten Tagen an nichts fehlen. Auch werden euch alle Leute zutiefst dankbar sein“. (LS: Der starke Gottlieb, S. 59).

(128) Wenn dieser sich erhebt, muss es ihm vorseilen und wird von feurigen Ungetümen, Schlangen und Drachen gejagt, die keine Ruhe gönnen. (LS: Die Windsbraut geht um, S. 113).

(129) In demselben Augenblick verschwand Kloster und Kirche, und der Schäfer hörte nur den schmerzlichen Ruf: „Ach! Jetzt muß ich wieder sieben Jahre warten!“ (PS: Das Nonnental bei Neustadt, S. 44);

- питальні речення:

(130) Kaum waren die Worte über seine Lippen, stand der Leibhaftige auch schon vor ihm und sagte: „Abgemacht, in dieser Nacht baue ich dir eine Scheune! Was gibst du mir dafür?“ (LS: Teufel nimmt Rache, S. 13);

- перформативні звороти *ich bitte, ich rate, ich empfehle*:

(131) Dir aber rate ich, deinem Volke nicht zu vertrauen und deine Priester mit Strenge zu überwachen. (MD: Die heilige Eiche, S. 25);

- модальні частки *doch, ja, mal, bloß/nur...*:

(132) Sie solle nur ja nicht zu nahe herangehen, warnten sie die anderen. (LS: Wilde Jagd kennt keine Rücksicht, S. 106).

(133) Als er die Klagerufe vernahm, rief er lallend zurück: „Dummkopf, dann bring doch die Grenzsteine wieder an die richtige Stelle!“ (LS: Strafe für die Betrüger, S. 122);

- дієслово *brauchen*:

(134) *Er ließ sie gleich ein leeres von Haus herholen und füllte es dann aus einem andern, indem er sagte: »Den Wein laß Dir schmecken, und Du brauchst nicht damit zu sparen; aber Deinem Mann darfst Du keinen Tropfen geben!«* (NVaLB: *Poppele beschenkt Arme*).

(135) *Eine sprach: „Du brauchst dich um die Schafe nicht zu kümmern; denn sie sind schon gut versorgt“.* (DS: *Die drei verwünschten Jungfrauen*, S. 28);

- форми умовного способу дієслова:

(136) *Darauf sagte der Kleine: „Das hättest du denken, aber nicht sagen sollen!“* (DS: *Die Kornähre*, S. 6).

(137) *„Ihr könnt ja die Füchse fangen!“* (LS: *Die Füchse in der Mühle*, S. 131);

- односкладні називні речення:

(138) *„Die Höchststrafe!“* (MD: *Der blutende Stein*, S. 36).

Таким чином, директивні МА у дискурсі НФБ реалізуються як у авторському мовленні, де надаються правила-рекомендації для успішної комунікації з надприродними силами, так і в персонажному мовленні, де найчастотнішими є категоричні підтипи, за допомогою таких засобів, як перформативні звороти, спонукальні, розповідні та питальні речення, модальні дієслова, частки та модальні слова, дієслово *brauchen* та форми умовного способу дієслова.

3.2 Конвенціоналізовані імплікатури в дискурсі німецькомовної фольклорної бувальщини

Грайс Г. П. виділяє два типи імплікатур: конвенційну та конверсаційну. Звертаючись до цього розмежування, стикаємося з питанням щодо того, які саме імплікатури характерні для дискурсу НФБ. Ми вважаємо, що знайдені нами імплікатури відносяться до обох типів: конвенціоналізованого (активованого мовними засобами дискурсу) та конверсаційного.

Для активації конверсаційних імплікатур необхідний ситуативний контекст ситуації непрямого спілкування [18, с. 11], і в певній мірі НФБ дає

змогу спостерігати такий тип, вдаючись до передачі живих діалогів.

Особливість інтерпретації фольклорних текстів полягає, за Івановською О. І., в наявності в них незаповнених лакун, «які заповнюються адресантом відповідно до його способу сприйняття й передавання повідомлення, смислових інтенцій, соціального середовища перебування тексту» [91, с. 47]. Такі фрагменти допускають неоднозначну інтерпретацію залежно від ситуативного контексту адресата.

Ті смисли, що прив'язані до мовної форми, інтерпретуються однозначно, отже конвенційні імплікатури, тригерами яких є стилістичні засоби, належать до таких, в яких наявна повна кореляція між інтенцією автора та смислами, декодованими читачем. Обрана форма трансляції несе в собі певний смисл і слугує не лише естетичній, а й дидактичній функції — одній з основних для НФБ.

Одним із варіантів перекладу терміна *conversational implicature* є термін «дискурсивна імплікатура» [14, с. 45]. З іншого боку, в історичному аспекті деякі дискурсивні імплікатури підлягають процесу конвенціоналізації [16, с. 53]. Тому, слідом за Безуголю Л. Р., терміни Грайса Г. П. «конвенційна/конверсаційна імплікатура» замінюємо термінами «конвенціоналізована/дискурсивна імплікатура».

Конвенціоналізовані імплікатури ґрунтуються на конвенційності (відповідності мовних одиниць в спілкуванні загальноприйнятому значенню, зафіксованому за домовленістю в словниках) та умовно відповідають конвенційним імплікатам Грайса. Проте, значення мовних одиниць історично зумовлено. Тому імпліцитні змісти можуть відрізнятися рівнем конвенціоналізації, а такі імплікатури є не конвенційними, а конвенціоналізованими. Відмінність дискурсивної та конвенціоналізованої імплікатур полягає в такому [16, с. 58]:

- залежність від мовних тригерів, що робить можливим виведення конвенціоналізованої імплікатури і поза дискурсивним контекстом, у той час, як дискурсивна імплікатура зникає;

- опора на семантику мовних тригерів, характерна для конвенціоналізованої імплікатури; в дискурсивній натомість єдиним тригером є дискурсивний контекст;

- конвенціоналізована імплікатура досягається адресатом миттєво, в той час як дискурсивна імплікатура потребує деякого часу на виведення, або може бути невиведеною взагалі;

- дискурсивна імплікатура виводиться шляхом низки умовиводів, тому адресат вдається до перепитування, а конверсіоналізована імплікатура розуміється адресатом інтуїтивно.

Конвенціоналізована імплікатура доволі часто ініціює іншу, дискурсивну, імплікатуру, утворюючи ланцюжок імплікатур. Тому роль дискурсивного контексту у виведенні конвенціоналізованої імплікатури не слід недооцінювати. Її точна експлікація можлива саме в контексті з урахуванням іллокуції та референції.

Типи конвенціоналізованих імплікатур залежать від мовного типу дискурсу. Дискурс НФБ, залежно від мовного тригера, містить лексичні, синтаксичні та стилістичні імплікатури.

3.1.1 Лексичні імплікатури. Слідом за Безуглою Л. Р. [16, с. 58–59] відносимо до тригерів лексичних імплікатур (прив'язаних до певних лексем) такі лексичні одиниці:

- Прислівники: *wieder, immer, sonst, zuerst, ebenso, nicht mehr, von nun an*. Наприклад, в наступному дискурсивному фрагменті лексема *wieder* завдяки семі 'повторення минулої події' генерує імплікатуру про те, що відповідний стан речей вже мав місце в минулому:

(139) *Zur nächsten Mitternacht gesellte er sich wieder zu dem Nachtwächter, und um ein Uhr verschwand er ebenso plötzlich. (LS: Der Nachtwächter rettet einen Hund, S. 321) (+> Вчора опівночі собака вже приєднувався до сторожа, і потім раптово зникав о першій годині).*

Прислівник *nicht mehr* генерує імплікатуру, що раніше вказаний стан

речей мав місце:

(140) *Schenke ihnen <Jülchen> jemand neue Sachen, so könnten sie nicht mehr bleiben. (LS: Abschied der Jülchen, S. 42) (+> Раніше домовички могли залишатися в будинку).*

Так само можна вказати на лексичний зворот *von nun an*, який також імплікує зміну ситуації на протилежну:

(140) *Und von nun an stahl er ihm Ähre um Ähre aus der Scheuer und machte den Mann arm. (DS: Die Kornähre, S. 6) (+> Раніше підземні духи не крали).*

- Частки, такі як *nur, sogar, auch* — такі лексеми дають змогу зрозуміти, що, крім сказаного, було або необхідно ще дещо для виконання певних умов. Наприклад:

(142) *Dafür brachte er einmal sogar zwei Wasserratten mit nach Hause, in der Meinung, es seien Fische. (LS: Ein Denkmätlein des Wassermanns, S. 17) (+> Він приносив додому інші предмети).*

(143) *Er brauchte abends nur das Mehl hinzustellen, so war am andern Morgen das Brot fertig. (DS: 4. Weiße und schwarze Erdmännle, S. 5) (+> Йому не треба було нічого іншого робити).*

Наведений нижче фрагмент (144) ілюструє ситуацію прояву надприродних сил, які зустрічаються в старому покинутому замку, проте автор НФБ їх конкретно не називає, даючи змогу зрозуміти, що має на увазі декілька видів надприродного:

(144) *Bei Nacht schweben in ihr <Burg> blaue Lichter umher, und da, wo sie erlöschen, liegen Schätze vergraben. Auch eine weiße Jungfrau mit einem Bund Schlüssel spukt daselbst, welche schön singt und an dem Brunnlein unterhalb des Schlosses sich zu waschen und zu kämmen pflegt. (NVaLB: Die Sausenburg, Nr. 27) (+> Там є інші надприродні сили).*

- Пресупозиційні дієслова (*anziehen, ausziehen, öffnen, schließen, heilen, wecken, erwachen* та похідні від них), які містять пресупозиційну сему [33, с. 132; 37]. Її використовує мовець у спілкуванні, як у наведеному нижче фрагменті, в якому служниця відкриває двері зачиненої аптеки, оскільки

відкривати означає ‘відкрити дещо, що було закрите’:

(145) *Nun klopfte es laut an die Haustür. Die Magd öffnete, denn es kam oft vor, daß nachts noch jemand kam, um dringend Arzneien zu erwerben. (SuB: Der Klopfer, S. 90) (+> Аптека була вже зачинена через пізню годину).*

У наступному дискурсивному фрагменті НФБ «Messen nachgeholt», бачимо, що дієслово *прокинутися* містить в собі пресупозицію ‘спати’:

(146) *Er erwachte erst in Mitte der Nacht und sah am Altar einen Geistlichen im Meßgewand, der ihm winkte, hinzukommen. (NVaLB: Messen nachgeholt, Nr. 33) (+> Половину ночі хлопець проспав у церкві).*

- Імплікативні дієслова (*gelingen, glücken, schaffen, scheitern, vergessen, absagen, aufgeben* тощо). Наприклад: *зуміти щось зробити* містить сему ‘зробити це’. Натомість *забути щось зробити* означає ‘не зробити це’ [37, с. 33; 263, с. 124–131; 266]. Нижче наведений фрагмент ілюструє ситуацію, коли селянин, не знаючи, що приніс додому не просто kota, а помічника в господарстві, не видав йому роботи на наступний день:

(147) *Wie immer besprach der Bauer beim Abendessen mit seinem Gesinde, was am nächsten Tag zu tun sei. Darüber vergaßen alle den Kater. (LS: Der Puks im Dorf, S. 37) (+> Ніхто не розмовляв із котом. +> Селянин не видав котові роботу на наступний день).*

Дієслово *вдаватися* містить в собі серед іншого сему ‘приносити гроші’, як бачимо в наступному фрагменті, де в ході когнітивної операції фокусування відбувається актуалізація внутрішньої форми дієслова (*Lohn -> lohnen*):

(148) *Daneben schrieb Thurneysser fleißig medizinische und naturwissenschaftliche Bücher, alchimistische Traktate und, was sich als besonders lohnend erwies, astrologische Kalender. (LS: Leonhard Thurneysser, S. 279) (+> Більше всього грошей приносили Турнайсеру астрологічні календарі).*

Таким чином, певні пресупозиційні семи лексичних одиниць в авторському мовленні дискурсу НФБ активуються в свідомості реципієнта та генерують відповідні конвенціоналізовані імплікатури.

3.1.2 Синтаксичні імплікатури. Синтаксичні імплікатури в дискурсі НФБ прив'язані до синтаксичних структур, серед яких виокремлюємо два основні типи: складнопідрядні речення та риторичні запитання.

3.1.2.1 Складнопідрядні речення як тригер імплікатури. В якості тригера імплікатури в НФБ можуть виступати такі види складнопідрядних речень:

- складнопідрядні речення з додатковими фактивними предикатами;
- складнопідрядні речення нереальної умови;
- складнопідрядні речення реального і нереального порівняння.

Важливу частину серед таких тригерів складають **складнопідрядні речення, що мають додаткові фактивні предикати**. До таких предикатів можуть належати такі дієслова: *wissen, bereuen, verstehen, froh sein, bemerken* тощо, які вводять фактивну пресупозицію [266]. З використанням таких дієслів оформлюються непрямі повідомлення, нагадування, зізнання тощо. Приміром, в наступному фрагменті міститься непряме нагадування, і висловлення з дієсловом *wissen* генерує імплікатуру з фактивним предикатом про невинність хлопця:

(149) *Doch der Bursche antwortete: „Du weißt also, dass ich unschuldig bin. Gelüstet es dich nach einer Seele, so suche dir eine, die dir gehört. Ich will lieber zehnmal sterben als mich dir versprechen!“* (LS: Ein Wirt erhält seine Strafe, S. 291)(+> Я невинний).

Фрагмент (136) містить фактивний предикат із виразом *Absicht haben*, що генерує в імплікатурі повідомлення про те, що чорт мав на меті зібрати велике каміння з усіх селищ, які були в його досяжності:

(150) *Als aber die Bauern der weiter entfernten Feldmarken die Absicht des Teufels bemerkten, versuchten sie, ihre großen Steine zu schützen, so auch jenen Felsbrocken an der Gemeindegrenze zwischen den drei Dörfern.* (LS: Der Näpfchenstein, S. 45) (+> Чорт мав намір зібрати велике каміння).

Складнопідрядні речення з нереальною умовою містять дієслово в

умовному способі (та минулому часі). Такі речення розглядаються як носії контрафактивної пресупозиції, незважаючи на те, що не витримують тест на заперечення [281, с. 85; 283, с. 48].

(151) *Was wäre wohl geschehen, wenn die Fischer auf die Frage der Glocke „Land“ gesagt hätten?* (LS: *Der Glocke im Scharmützelsee*, S: 228) (+> Рибалки не відповіли «Земля». +> Вони не дізнаються, що було б, якби вони обрали відповісти «Земля»).

Розмірковуючи над тим, чому ніхто не може знайти дивну книгу лісовика Петріка, адресант НФБ вдається до умовного висловлення, оскільки сам точної відповіді надати також не може.

(152) *Dabei sei das Buch auch wohl ein Raub der Flammen geworden, denn sonst wäre es vielleicht heute noch vorhanden.* (LS: *Förster Petriks Zauberbuch*, S: 104) (+> Книга не збереглася).

В наступному фрагменті НФБ чорт, втомлений від завдань мірошника, за виконання яких йому мали б віддати душу, користується умовною конструкцією для підкреслення контрафактної пропозиції.

(153) *Wütend schleuderte er die Gabel fort und brüllte: „Wäre ich nicht schon ein Teufel, bei dir könnt ich's werden!“* (LS: *Der dumme Teufel*, S. 141) (+> Але я і так є чортом. +> За таких умов праці будь-хто стане чортом).

Складнопідрядні речення нереального порівняння містять дієслово в умовному способі, таким чином повністю заперечуючи предикат. Наприклад, у наведеному нижче фрагменті НФБ Катаріна намагається налякати птахів криком лисиці, щоб вони полетіли додому і таким чином врятувалися від бурі.

(154) *Sie <Katharina> stellte sich, den Sturm im Rücken, ans Seeufer und stieß ein gellendes Geheul aus, als ob sich viele Füchse darin um die Wette überbieten wollten.* (LS: *Dank an ein Gänsemädchen*, S. 91) (+> Поблизу не було жодної лисиці).

Такі конструкції досить часто зустрічаються в дискурсі НФБ, коли йдеться про надприродну силу ПРИВИД. В наступному фрагменті в домі вдови стає моторошно знаходитися, оскільки привид щовечора вдає, ніби поливає

сходи сльозами людей, яких він образив за життя:

(155) *Abend für Abend rauschte etwas über die große Dielentreppe, als ob jemand Wasser herunterschüttete.* (LS: *Erlösung für den Kesselschmied, S. 191–192*) (+> *Ніхто не лив воду на сходи. +> Сходи були сухі*).

Ще одним прикладом використання складнопідрядного речення з нереальним порівнянням в якості тригера імплікатури може слугувати наступна ситуація, коли рибалки споглядають на гору, яка раптом здається їм чудовою через близькість надприродного предмету.

(156) *Während sie den sonderbaren Fang noch betrachteten, rief einer der Männer voller Staunen: „Schaut doch nur zum Kolberg hin, der glänzt und flimmert ja im Morgenlicht, als ob er aus lauter Gold und Edelsteinen wäre!“* (LS: *Der Schlüssel zum Kolberg, S. 223*) (+> *Рибалкам запаморочило очі*).

Складнопідрядні речення реального порівняння містять дієслово в дійсному способі. Речення такого типу містять в собі фактичну пропозицію. При цьому відбувається когнітивна операція атрибутивного мапування.

У фрагменті (157) за допомогою порівняння селянина-шахрая з мірошником передається імплікатура про те, що той теж шахрай:

(157) *Der Bauer verhielt sich aber ebenso betrügerisch wie der Müller, denn er rückte alljährlich die Grenzsteine seiner Äcker in die der Nachbarn hinein* (LS: *Strafe für die Betrüger, S. 121*)(+> *Мірошник поводився по відношенню до селянина нечесно*).

У наступному фрагменті складнопідрядне речення порівняння є тригером імплікатури разом зі сполучником *aber*:

(158) „...*Er <der Knappe> ist klein wie ein Zwerg, aber stark wie ein Riese, sonst aber freundlich und gut*“. (DS: *Die garstige Katz, S. 38*) (+> *Зазвичай велетні злі та непривітні*).

Таким чином, складнопідрядні речення генерують конвенціоналізовані імплікатури як в авторському мовленні (фрагменти (150–152, 154, 155, 157)), так і у мовленні персонажів (149, 151, 156, 158).

3.1.2.2 Риторичні запитання як тригер імплікатури. У дискурсі НФБ

наявна значна кількість риторичних запитань і, як наслідок, відповідних імплікатур, що наближає його до розмовного дискурсу. Оскільки у повній мірі реальна комунікація між адресатом та адресантом присутня лише у реальному діалогічному дискурсі, вважається, що вона є прототиповою. Тим не менш, у фольклорному дискурсі риторичне питання розглядається як ефективна фігура діалогізації монологічного мовлення, що слугує для смислового й емоційного виділення його семантичних центрів, для формування емоційно-оцінного ставлення адресата до предмета мовлення, а також для інтенсифікації перлокутивного ефекту [227, с. 160].

У свідомості реципієнта НФБ активація імплікатури на основі риторичного запитання відбувається за допомогою когнітивної операції профілювання. При цьому в ролі бази виступає вся пропозиція, а профілем є невідома мовцю частина, яка власне є відповіддю на запитання. В такий спосіб відбувається її профілювання відносно бази. Арутюнова Н. Д. [4, с. 349] зауважує, що відповідь є рисою, що індивідуалізує і дозволяє адресату виокремити предмет мовлення із області спостереження — усієї пропозиції.

Логічним убачається класифікувати риторичні запитання за критерієм відповіді: 1) питання, що містять імпліцитну стверджувальну відповідь; 2) питання, що містять імпліцитну заперечну відповідь.

Риторичне питання, яке передбачає імпліцитну стверджувальну відповідь, виражене загальнопитальною структурою. Часто в таких запитаннях міститься заперечна частка *nicht*, частки *denn* або *wohl*. У результаті пропозиція переосмислюється на зворотню [234], позитивна відповідь виводиться в імплікатурі. Наприклад, у фрагменті (159) кравчині підозрюють, що їхня товаришка є перевертнем, що знаходить відображення у застосуванні лексеми *wohl* у риторичному питанні.

(159) „<... >Die <Spinnerin> geht wohl als Alp die jungen Männer drücken?“ (LS: *Der Tod für die junge Spinnerin*, S. 155) (+> Так, вона злий дух-перевертень).

У прикладі (160) спостерігаємо індиректне запитання на рівні

персонажного мовлення із застосуванням аллюзії та частки *denn*:

(160) „*Ei*“, *dachte er <Hans Warsch>, „steht denn nicht geschrieben: Was unser Gott erschaffen hat, das will er auch erhalten?“ (PS: Der Hirt von Oggersheim, S. 31) (+> Так, це записано в Біблії).*

В наведеному нижче фрагменті міститься запитання надприродної сили Смерть, яка мовчки скористалася послугами перевізника-рибалки, але хотіла, щоб той розумів, кого перевіз, оскільки має намір принести смерть усім, окрім людини, яка їй послужила, — в нижченаведеному фрагменті (161) риторичне питання із часткою *wohl* ставиться для підтримання контакту з адресатом:

(161) „*Nun möchtest du wohl auch wissen, wen du übergesetzt hast?*“ (LS: *Ein Fischer setzt den Tod über, S. 208) (+> Так, ти хочеш знати).*

За Шатуновським І. Б., наявність подібних часток свідчить про конвенціоналізованість риторичних запитань, оскільки мовець знає відповідь, отже, питання не є справжнім з точки зору комунікативної мети, і адресат розуміє це завдяки самому характеру запитання [221, с. 23].

У дискурсі НФБ також зустрічаються риторичні запитання у формі загального питання без вказаних часток, як у наведених нижче фрагментах (162) та (163), на рівні персонажного мовлення — в першому випадку багатий аристократ, стоячи перед повною жита коморою, промовляє до містян, з якими не хоче ділитися зерном:

(162) „*Hört ihr meine Mäuse pfeifen? Die wollen auch Brot!*“ (LS: *Ein Schlangenhaupt warnt am Gutstor, S. 23) (+> Так, ви чуєте, як нищать миші).*

Нижче наведений фрагмент, який також містить риторичне питання у формі питального речення без питального слова, розповідає про надприродну істоту Пумпгута, який інколи мандрував Укермарком та наймався на млини, допомагаючи мірошникам завдяки своїм надприродним здібностям:

(163) „*Arbeit willst du haben?*“ *meinte der Müller unwirsch. (LS: Pumputh in der Uckermark, S. 146) (+> Так, ти хочеш мати роботу).*

Інверсія у фрагменті (163) відображає недоброчливе ставлення до адресата запитання.

Риторичне питання, яке передбачає імпліцитну **заперечувальну** відповідь, як правило виражене спеціальнопитальною структурою. Відповідь на таке запитання починатиметься з заперечувального займенника *Niergendwie* (до запитання з *Wie?*); *Niemand* (до запитання з *Wer?*); *Nie* (до запитання з *Wann?*); *Niergendwo* (якщо питають *Wo?*); *Nichts* (до запитання з *Was?*). Тобто, у відповідній імплікатурі міститься заперечення можливості існування вираженого стану речей.

У фрагментах нижче використовуються спеціальнопитальні структури із питальними словами *wie* та *was*. Висловлення побудовані таким чином, що імпліцитно заперечують можливість працювати для мірошника (164) та якимсь чином вплинути на втрату корони їхнього короля для домовиків (165):

(164) *Wie soll ich das Mehl für die Bauer mahlen?* (LS: *Pumphut in der Uckermark*, S. 146) (+> *Ніяк.* +> *Я не можу молоти борошно*).

(165) *Was sollten sie jetzt anfangen?* (LS: *Ein Schmied erzürnt den Lutchenkönig*, S. 187) (+> *Нічого.* +> *Домовики нічого не могли вдіяти*).

Зустрічаються також риторичні питання із заперечною відповіддю в імплікатурі, виражені і загальнопитальною структурою, як у наступному фрагменті:

(166) *“Dein Schuß war gut“, gab der Pastor zurück, „aber, mein Sohn, ist dir auch die Bedeutung des Spruchs bekannt, den du gebraucht hast?“* (LS: *Der unfehlbare Schuß*, S. 110)(+> *Hi, ти не знаєш, що означає вислів*).

Таким чином, риторичні питання як тригери імплікатур у дискурсі НФБ охоплюють загальнопитальні та спеціальнопитальні структури, імплікують стверджувальну або заперечну відповідь та характерні для персонажного мовлення.

3.1.3 Стилiстичні імплікатури. Залежно від стилістичного тригера, виокремлюємо метафоричні, метонімічні, перифразові, епітетні, компаративні та алюзивні імплікатури.

3.1.3.1 Метафоричні імплікатури. У сучасній лінгвістиці

використовуються два підходи до вивчення метафор: прагматичний та когнітивний. У випадку використання прагматичного підходу увага дослідника зосереджена на інтенції продуцента метафори, вивчається процес створення метафоричного смислу, що відрізняється від буквального [253; 282, с. 152; 294].

У рамках когнітивного підходу метафора розглядається як «засіб концептуалізації, засіб сприйняття та вербалізації сприйнятого» [130, с. 6]. З цієї точки зору ми розрізняємо внутрішню діяльність — підготовчу когнітивну обробку концептуальної метафори, та зовнішню — мовне формулювання цієї метафори [270; 272; 273]. Когнітивнопрагматичний аналіз метафори поєднує обидва ці підходи, що ілюструє інтеграцію когнітивної лінгвістики та лінгвопрагматики.

Безугла Л. Р. та Романченко І. О. пропонують розглядати метафору з точки зору когнітивно-прагматичного підходу «не як мовну техніку, а як мисленнєво-діяльнісний феномен» [17, с. 112]. На цій підставі вивчається створення нової ментальної одиниці, відмінної від вихідної, — метафоричної пропозиції. Ця одиниця формується на рівні когнітивної діяльності, а реалізується на рівні мовленнєвої, в межах мовленнєвого акту.

У роботах Лакоффа Дж. і Джонсона М. виділяються такі різновиди метафори, залежно від типу організації концептів в метафоричній моделі:

- орієнтаційна метафора — метафора, яка стосується просторових відносин, таких як вгору/вниз, всередині/зовні, до/з, вперед/назад;
- онтологічна — різновид метафори, в якому конкретні речі проєктуються на абстрактні;
- структурна метафора, яка становить радше метафоричну систему, в якій один складний концепт (зазвичай, абстрактний) представляється через інший (як правило, більш конкретний) [270, с.35].

Наведена класифікація стосується лише конвенційних, тобто стертих метафор. Вони сприймаються як звичні, тому що метафоричний смисл вже є конвенціоналізованим — ми «живемо» цими метафорами, вони «частково

структурують наші буденні поняття і <...> ця структура відображається в мові, яка розуміється нами як буквальна» [261, с. 305].

Їм протистоять живі (креативні, творчі, активно-образні, іновативні) метафори, які є результатом творчої діяльності людини [4, с. 9; 130, с. 4; 294, с. 105]. Досліджуючи НФБ, доцільно зосередитися на живих метафорах, оскільки вони більш експресивні, ніж стерті, і створюють більш значущий ефект на реципієнта тексту.

Дослідники стверджують, що у свідомості мовця (або, у випадку НФБ, колективного адресанта) відбувається співвіднесення двох концептів за певною ознакою у вигляді метафоричного смислу — елементарної пропозиції, яка будується за схемою *актант + предикат*. Різні дослідники дають різні назви концепту-цілі, або вихідному концепту, який є центральним у висловленні, та концепту-джерелу — тобто тому концепту, що залучається за аналогією для створення метафоричного смислу [270, с. 9]. В термінології Річардза І. вони називаються *tenor* та *vehicle* [182, с. 48], а у Блека М. *principal subject – subsidiary subject* [30, с. 193]. У всіх цих випадках спільна онтологічна ознака становить споріднену якість, характеристику, яка притаманна порівнюваним концептам. Ми надаємо перевагу термінології Лакоффа Дж.

Ознака, вербалізована конектором, постачається метафоричному смислу концептом-джерелом. До концепту-цілі вона, на відміну від вихідного, має опосередкований стосунок, і саме через удавану нерелевантність є вирішальною під час формування метафоричного смислу. У термінах теорії імплікатур Грайса Г. П. можна говорити про експлуатацію максими релевантності, хоча деякі дослідники, серед яких можна назвати Падучеву О. В., вважають, що очевидна хибність прямого смислу висловлення дає право припустити експлуатацію максими якості [145, с. 42].

Поєднуючи теорію метафори та теорію імплікатур, Безугла Л. Р. встановлює, що три складові метафори (концепт-джерело, концепт-ціль і ознака-конектор) можуть бути виражені у висловленні як експліцитно, так і імпліцитно, і відповідним чином виокремлює чотири моделі

метафоричного смислу — «елементарні пропозиції, які співвідносять у свідомості інтерпретатора тексту два концепти за певною ознакою, котрі демонструють експліцитний та імпліцитний способи» [17, с. 113].

Доцільно встановити найбільш частотну модель для дискурсу НФБ. Для цього ми використовуємо метод прямої вибірки в наявних збірках бувальщин, звертаючи увагу на ті з них, що стосуються в першу чергу основного текстового концепту НАДПРИРОДНЕ, встановленого нами під час розгляду концептополя як складової фольклорної картини світу [54, с. 17].

Перша модель стосується випадків коли всі три складові виражені експліцитно. В текстах НФБ ця модель виявилась не дуже чисельною, становлячи 5 % від всіх виокремлених випадків. Така ситуація пов'язана з прагненням бувальщини до лаконічності. Прикладом слугує фрагмент з метафоричною пропозицією, в якій концептом-ціллю є UNGLÜCK, а джерелом — FRAU, лісник сприймає жінку, яка іде йому назустріч, як своє нещастя, тож нещастя персоніфікується на ґрунті зовнішніх ознак і експліцитного конектора *kommen*:

(167) *Schließlich kam aber eine alte Frau daher. Bei ihrem Anblick rief der Förster: „Da kommt mein Unglück!“ (LS: Förster Lankow, S. 102)(+> НЕЩАСТЯ є наче ЖІНКА, оскільки воно йде та виглядає як жінка).*

Цей фрагмент ілюструє також метафоричну імплікатуру в персонажному мовленні, хоча переважно вони зустрічаються в авторському мовленні дискурсу НФБ.

У **другій моделі**, яка також представлена невеликою кількістю прикладів (3 %), концепт-ціль виражено імпліцитно, на відміну від концепту-джерела та ознаки. У наступному фрагменті концептом-ціллю виступає надприродна сила ВІДЬМА. Цей концепт не вербалізовано, але він активується у свідомості читача, оскільки зіставляється з морем за ознакою *rauschen* та повозкою з тисячами колес за ознакою *rasseln*, що ілюструє поважне ставлення з побоюванням до цієї надприродної істоти:

(168) *Sie sah sich auch nicht um, obwohl es hinter ihr rauschte wie das Meer*

und rasselte wie von tausend Wagenrädern. (LS: Die Hexenkur, S. 28) (+> ВІДЬМА є наче МОРЕ, тому що вона шумить як море; ВІДЬМА є наче ПОВОЗКА, тому що вона таракотить наче повозка з тисячею коліс).

Третя метафорична модель, в якій концепт-ціль та концепт-джерело виражені експліцитно, передбачає імпліцитне вираження їхньої спільної ознаки. В наступному фрагменті за допомогою концепту-джерела РАНА ми можемо уявити собі розтерзаний стан тіла відьми, яку було викрито:

(169) Ihr ganzer Körper war eine einzige Wunde, und niemand wusste woher. (LS: Die Hexenkur, S. 28) (+> ТІЛО є наче РАНА, тому що воно розтерзане).

Найпродуктивнішою (близько 90 %) з точки зору виокремлення метафори як тригеру імплікатури в нашому масиві даних виявилась **четверта метафорична модель** — з імпліцитно вираженим концептом-джерелом. До неї належать, наприклад, зіставлення надприродних сил із стихіями, у наступному фрагменті експліцитним концептом-ціллю є FRICK (стара відьма Фрік), імпліцитним концептом-джерелом — STURM, експліцитною ознакою — TOBEN:

(170) Da erhob sich plötzlich ein gewaltiges Toben, und gleich darauf kam die alte Frick mit ihren Hunden dahergestürmt. (LS: Die alte Frick ängstigt einen Bauer, S. 30) (+> ФРІК є наче БУРЯ, оскільки вона бушує).

Однією з найпопулярніших метафор є метафора контейнера, роль якого відіграє концепт RAUM [268]. Вона активується на позначення місць, пов'язаних із виходами надприродної сили. Це можна спостерігати, наприклад, у такому фрагменті:

(171) Nun hörte er, dass das unheimliche Poltern aus dem Berg kam, und der Lichtschein aus einem schmalen Spalt hervordrang. (LS: Wettkegeln mit Berggeistern, S. 31) (+> ГОРА є наче ПРИМІЩЕННЯ, оскільки звідти летіть світло через щілину).

Гора зіставляється з приміщенням через спільну ознаку TÜRSPALT (двері, з-під яких через шпальту точиться світло). Завдяки цій метафоричній пропозиції реципієнт бувальщини припускає, що гора є приміщенням, до

якого можна увійти.

Частотною в дискурсі НФБ є стерта метафора контейнеру, де приміщеннями (або контейнерами) постають людина, серце, чорт, долоня, сон, наприклад:

(172) *Er fuhr aus dem Schlaf und dachte, im Dorf werde Hilfe gebraucht. (LS: Schwarze Pudel bewachen einen Schatz, S. 220) (+> СОН є наче ПРИМІЩЕННЯ, тому що з нього можна вийти).*

(173) *Voller Wut über die verlorene Seele stürzte der Teufel mit fürchterlichem Geheul dem Fisch in den See nach. (LS: Die Teufelsposse, S. 218) (+> ЧОРТ є наче ПРИМІЩЕННЯ, оскільки може бути повним).*

Останній фрагмент ілюструє складний метафоричний смисл, що є типовим для дискурсу НФБ. Він демонструє декілька концептів, що відіграють роль джерел: +> ДУША є ніби ПРЕДМЕТ, тому що її можна загубити; ЛЮТЬ є ніби РЕЧОВИНА, тому що може заповнити контейнер.

Частотним концептом-джерелом у дискурсі НФБ є також концепт MENSCH, тобто можна стверджувати про наявність такого стилістичного різновиду метафори, як персоніфікація (лат. *persona* — ‘особа’, і *facio* — ‘роблю’) — перенесення ознак і властивостей людини на неживі предмети і абстрактні поняття [309]. У такий спосіб у свідомості читача активується імпліцитний концепт-джерело MENSCH.

У текстах НФБ, демонструючи не тільки хороші якості людини, оживають, тобто постають як концепти-цілі:

- конкретні предмети, такі як часові вежі, годинники, глушина, туман, вітряки, гроші, річки, замки, міста та ін., наприклад:

(174) *Aber als die Turmuhr vom Kloster die Mitternachtsstunde verkündete, wurden die Pferde unruhig. (LS: Wettkegeln mit Berggeistern, S. 31) (+> ЧАСОВА ВЕЖА є ніби ЛЮДИНА, оскільки може про щось сповіщати).*

(175) *Er stand in einsamer Wildnis. (LS: Erlebnis eines Besenbinders, S. 79) (+> ГЛУШИНА є ніби ЛЮДИНА, тому що вона може бути самотньою);*

- абстрактні — небо, звичай, місячне світло, тиша, шум, доля, страх,

жах, щастя, чутки, життя, тощо. Можуть бути також метафтонімічними, наприклад:

(176) *Dafür hat ihn aber der Himmel hart gestraft.* (LS: *Ein Predigter spricht das erlösende Wort*, S. 26) (+> НЕБО є наче СУДДЯ, оскільки може когось покарати. + НЕБО заміщає БОГА).

(177) *Der Mondschein hatte das Mädchen genarrt, es hatte sich umsonst gemüht.* (LS: *Glück für die Magd*, S: 64–65) (+> МІСЯЧНЕ СЯЙВО є наче ЛЮДИНА, оскільки може когось обдурити);

- надприродні сили, такі як дух Пукс, чорт, смерть, наприклад:

(178) *Es musste aber immer eine Arbeit sein, bei der dem Kater <Puks> niemand auf die Finger sehen konnte.* (LS: *Der Puks im Dorf*, S. 38) (+> КІТ ПУКС є наче ЛЮДИНА, оскільки в нього є пальці).

Для виведення метафоричної пропозиції застосовується когнітивна операція **аналогового мапування**, яка полягає у пошуку та опрацюванні онтологічних ознак, що містяться в концептуальних сферах джерела й цілі, тобто в проектуванні структур знання, що, за Белеховою Л. І., містяться у царині джерела, на аналогічні структури знання царини мети [27, с. 214; 269, с. 167; 270, с. 211].

За Белеховою Л. І. [27, с. 215], аналогове мапування має три різновиди:

- атрибутивне (перенесення ознак, якостей та властивостей із царини-джерела на царину-ціль);
- ситуативне (перенесення ситуацій і дій із царини-джерела на царину-ціль);
- релятивне (зіставлення концептів на основі схожості їхнього впливу на емоції, стани та почуття людини).

Для дискурсу НФБ найбільш характерними є атрибутивне мапування, яке ілюструють фрагменти (157–159, 162–169). Менш частотним є ситуативне мапування (фрагменти 160 і 161, а також 170, 171).

Наведений нижче фрагмент містить мапування концепта-цілі МОНАХ і концепта-цілі ЛИС через ознаку МОНАША РЯСА та ознаку ХИТРИСТЬ.

(179) *Am Dom zu Brandenburg befindet sich über dem Haupteingang ein aus Stein gemeißeltes altes Bild, das einen Fuchs in einer Mönchskutte zeigt. Er predigt zuerst einer Versammlung von Gänsen, und am Ende trägt er eine von ihnen in seinem Rachen davon. (LS: Die Rache des Baumeisters, S. 199) (+> МОНАХ є наче ЛИС, оскільки він проповідує та при цьому обманює свою громаду).*

Фрагмент (180) порівнює НЕБО із КОЛІЄЮ, якою пересувається СОНЦЕ, оскільки його траєкторія переміщення залишається незмінною — ознака колії.

(180) *Wenn die Sonne vom höchsten Punkt ihrer Bahn aus dem wolkenlosen Himmel strahlt, betritt die Mittagsfrau die Felder. (LS: Die Mittagsfrau, S. 16) (+> НЕБО є наче КОЛІЯ, оскільки по ній ходить сонце).*

Імплікатури можуть виводитися на ґрунті одного висловлення і на ґрунті фрагменту НФБ. В багатьох дискурсивних фрагментах зустрічається розгорнута метафора. Наприклад у фрагменті (181) спостерігаємо співвіднесення чортів спочатку із військом, а отже солдатами (*Heer von Teufeln*), а потім із птахами, оскільки вони здійснюються в повітря та літають:

(181) *Voller Angst beobachtete Sie nachts, wie sich ein ganzes Heer von Teufeln mit Steinen in den Klauen in die Lüfte schwang und zum Prähnssee flog (LS: Teufel nimmt Rache, S. 13).*

В контексті дослідження дискурсу німецькомовної фольклорної бувальщини операції мапування доповнюють і деталізують загальний підхід до дослідження когнітивних операцій, які застосовуються у будь-якому типі дискурсу. «Композиційна стежка» формує лінгвістичний об'єкт, яким є текстовий концепт німецькомовної фольклорної бувальщини надприродне, складаючи його із притаманних йому атрибутів. Таким чином утворюється надійна основа для формування системних когнітивних зв'язків у лінгвістичному об'єкті. Описані операції специфікації — схематизації, висвітлення, фокусування відбиваються також у конкретних видах мапування, що уточнює когнітивний механізм фольклорного дискурсу. Дві парадигми когнітивних операцій (мапування і когнітивні операції на основі когнітивної граматика) доповнюють одна одну і забезпечують більш глибоке розуміння

когнітивної основи німецькомовних фольклорних бувальщин.

Таким чином, метафоричні імплікатури у дискурсі НФБ генеруються висловленнями чотирьох моделей як у авторському, так і в персонажному мовленні та активуються в свідомості реципієнта у ході операції аналогового мапування.

3.1.3.2 Метонімічні імплікатури. На відміну від метафори, у стилістиці метонімія виділяє у вже існуючому понятті ознаку, суттєву для певної ситуації на основі близькості значень (просторової, часової та ін.) [311, с. 434]. За визначенням Лотмана Ю. М., акт метонімії становить дію виділення суттєво-специфічного та елімінування несуттєвого [114, с. 36].

У руслі когнітивного підходу метонімія розуміється як когнітивна модель — концептуальна структура, між елементами якої існує відношення заміщення [270, с. 78], яка утворюється на основі такої когнітивної операції, як **субститутивне мапування** — «операція ідентифікації імплікативних зв'язків між варіантами референтів концепту царини та проєктування їх на іншу сутність цієї ж царини словесного поетичного образу шляхом лінгвокогнітивної процедури заміщення. Остання полягає у відшукуванні серед спектру референційних значень концепту таких, що можуть заміщати одне одного» [27, с. 225]. Якщо аналогове мапування, про яке йшла мова вище, спричиняє зсув у значенні, субститутивне мапування викликає зсув у референції [там само].

Якщо розглядати дискурс НФБ з позицій когнітивної граматики Ленекера Р., бачимо, що в ньому має місце когнітивна операція профілювання — різновид висвітлення, коли обрана мовцем мовна одиниця «викликає у свідомості певну базу концепту і виокремлює в ній підпорядковані когнітивні структури — профілює їх відносно бази» [184, с. 506]. Концептуальна база (*conceptual base*) становить повний обсяг інформації, що активується знаком. Профіль (*profile*) становить та частина бази, яка формує саме значення знаку [275, с. 35–55, 201–212]. Явище метонімічного перенесення полягає в протиставленні профілю та бази [277, с. 36]. Для опису метонімічної операції

профілювання якнайкраще підходить визначення Арутюнової Н. Д.: «Метонімія, як і інші види просторових відношень, звертає увагу на індивідуалізуючу рису, дозволяючи адресату виокремити предмет мовлення із області спостереження» [4, с. 349].

Прикладом може слугувати наступний фрагмент НФБ, в якому метонімічний перифраз доповнюється метафорою і відбувається мапування референту гном (ZWERG) на референт крик (SCHREI).

(182) Noch vor Sonnenaufgang begab er sich mit der Sense zum Feld und begann das taufrische Erbsengebüsch zu mähen. Da zerschnitt ein erschütternder Schrei die Morgenluft. Der Hauer erblickte vor sich einen Zwerg, dem er ins Bein gehauen hatte. (LS: Wie ein Bauer zum Reichtum kam, S. 18) (+> КРИК є ніби НИЖ, тому що він може різати; ПОВІТРЯ є ніби МАТЕРІЯ, тому що її можна розрізати; КРИК заміщує ГНОМА, тому що гном вміє кричати. +> Гном закричав).

У фольклорному, як і в художньому, тексті профілювання визначається як «когнітивна операція добору мовних форм найважливішого змісту в ході обробки інформації, що спрямовує інтерпретаційну діяльність читача, полегшує пошук і сприйняття релевантної інформації, активізує не лише ментальну, але й чуттєву сферу» [277, с. 449]. Остапченко В. О. вважає, що профілювання відрізняється від соположення тим, що траектор і орієнтир є рівноправними елементами сутності (соположення), а профіль підпорядкований базі гіпо-гіперонімічним відношенням (профілювання) [142, с 199].

В дискурсі НФБ частотним є такий різновид метонімії як синекдоха (гр. *synekdoche* — співрозуміння) — «перенесення значення з одного явища на інше за ознакою кількісних відношень між ними: вживання назви цілого замість назви частини, загального замість часткового і навпаки» [309]. Найчастіше спостерігаємо вживання лексем на позначення частин тіла людини або надприродної істоти замість лексем на позначення всього тіла. Наприклад: *Hand, Herz*.

Концепт MENSCH містить низку ознак, які втілені у словах, що позначають різні частини її тіла, або притаманні їй фізичні та інтелектуальні характеристики. У дискурсі НФБ часто слово *Hand/Hände* заміщає слова *Mensch/Mann* тощо, наприклад:

(183) *Er brachte seinen Kahn an Land, um die Pfeife wieder anzuzünden und seine erstarrten Hände ein wenig aufzuwärmen. (LS: Das glücksbringende Feuer, S. 20) (+> РУКИ заміщають ЛЮДИНУ, тому що руки є частиною людського тіла).*

Якщо порівняти метафору та метонімію під дещо іншим кутом зору, то метафора становитиме прояв у свідомості реципієнта нової властивості, яку одержано в результаті аналогії, а також її йменування за аналогією. Метонімія, в такому випадку, є вилученням певної властивості з дійсності, яка уже відображена у мові, на підставі її суміжності з властивістю нового позначуваного та добір для нього імені, яке відображає цю суміжність в своїй семантиці [179].

Виходячи з цього, Бондаренко Є. В. [36] розрізняє чотири основні типи метонімічного перенесення за типом асоціацій: локальний, каузальний, темпоральний та атрибутивний.

В нашому масиві даних абсолютну більшість складають метонімічні перенесення на зразок «Люди +> місцевість, з якої вони походять/в якій вони живуть». Або «Люди +> місце, де вони працюють»:

(184) *Als jener Letzteres verweigerte, klagte der Mann bei Amte, und dieses erkannte dann das Geld, als einen gefundenen Schatz, der Herrschaft zu. (NVaLB: Kröten in Geld verwandelt, Nr. 84) (+> УСТАНОВА заміщає ПРАЦІВНИКІВ, тому що вони працюють в установі).*

Сюди також відноситься метонімічне перейменування «Людина +> частина тіла».

(185) *Als er anfang, den Feldberg zu besteigen, rief hinter ihm eine Stimme: „He, ihr geht ja fehl, wenn ihr auf den Feldberg wollt, so müßt ihr den andern Weg einschlagen!“ (NVaLB: Geist gebannt, Nr. 13) (+> ГОЛОС заміщає НАДПРИРОДНУ*

ІСТОТУ, тому що надприродна істота має голос і може говорити).

Ще один приклад підкреслює безумовну любов дитини, яка порівнює молоко в материних грудях із медом, до матері, яка дозволяє замурувати її в фундамент заради міста:

(186) *Die Maurer fragten das Kind, das sie in das Fundament einbringen sollten: „Was ist süßer als Milch und Honig?“ Da antwortete das Kind: „Mutters Brust!“ (LS: *Leben sollten Mauer schützen*, S. 201) (+> ГРУДИ заміщають МАТЕРИНЕ МОЛОКО, тому що молоко знаходиться в грудях).*

Зустрічаються інші моделі атрибутивного типу «Людина +> характерна риса людини», як у фрагменті нижче, де надприродна істота хвалить жінку за те, що вона дослухалася поради священика:

(187) *Als gleich darauf die Fronfastenfrau die Spulen abholte, sprach sie: „Du hast wohl gethan, den Rath des Schwarzrocks zu befolgen; denn sonst solltest Du gesehen haben, was ich mit Dir gemacht hätte!“ (NVaLB: *Spinne nicht in der Nacht vor Fronfasten*, Nr. 62) (+> ЧОРНА РЯСА заміщає СВЯЩЕНИКА, тому що священики носять чорні ряс).*

Рідше трапляються метонімії каузального типу, які демонструють чотири основні групи метонімічного перенесення, які зумовлені асоціаціями між поняттями дії й суб'єкта дії, дії та об'єкта, дії й результату дії, суб'єкта дії та його результату.

(188) *Am Gründonnerstag wurde sie <Schmiede>fertig, und schon am Karfreitag schallten dröhnende Hammerschläge herüber. (LS: *Die „Teufelsschmiede“ an der Spree*, S. 195) (+> УДАРИ МОЛОТА заміщають КОВАЛЯ, тому що коваль працює молотом).*

Метонімії темпорального типу зумовлені асоціаціями між певними предметами (наприклад, півень) або діями та певним часовим проміжком:

(189) *Dann bot er dem Teufel die Seele seines ältesten Sohnes falls die Scheune fertig wäre, bevor der Hahn krähe. (LS: *Der Teufel nimmt Rache*, S. 13) (+> ПІВЕНЬ заміщає СВІТАНОК, оскільки півні починають співати на світанку).*

(190) *Gerade überfuhr er den Großen Stern im Tiergarten, als es zwölf schlug*

und er augenblicklich mit dem Wagen auf dem Platz festsaf. (LS: Der Mann mit dem Farnsamen) (+> ДВАНАДЦЯТЬ УДАРІВ заміщають ПІВНІЧ, оскільки в цей час годинник б'є 12 разів).

Метонімічні імплікатури спостерігаємо як у авторському (фрагменти (182–185, 188–190)), так і у персонажному мовленні (186, 187) дискурсу НФБ.

Отже, в авторському і персонажному мовленні дискурсу НФБ зустрічаються імплікатури всіх типів метонімічного перенесення — атрибутивного, локального, темпорального та каузального. Найбільш частотними є метонімічні імплікатури з перенесенням на зразок «Люди +> місцевість, з якої вони походять/в якій вони живуть» або «Люди +> місце, де вони працюють».

3.1.3.3 Перифразові імплікатури. Перифразові імплікатури пов'язані з такою стилістичною фігурою, як перифраз (гр. *periphrasis* — описовий вираз: *peri* навколо, *phrazo* пояснюю), яка полягає в заміні слова або виразу іншим, описовим виразом, що передає зміст [311, с. 505].

Перифраз знаходить прояв у імплікатурі, яка виникає у фольклорному тексті. В основі перифразової імплікатури лежить когнітивна операція субститутивного мапування. За Бєлєховою Л. І. субститутивне мапування, дорівнює операції «ідентифікації імплікативних зв'язків між варіантами референтів концепту царини та проєктування їх на іншу сутність цієї ж царини словесного поетичного образу шляхом лінгвокогнітивної процедури заміщення. Остання полягає у відшукуванні серед спектру референційних значень концепту таких, що можуть заміщати одне одного» [27, с. 225].

У фольклорному дискурсі НФБ зафіксовано п'ять способів активації імплікатур на основі перифразу залежно від семантичного критерію: ознаковий, каузальний, метафоричний, метонімічний та евфемістичний.

Ознаковий перифраз ставить класичну парафразову номінацію концепту шляхом опису її властивостей.

В наступному фрагменті імплікат *Wasser* активується за допомогою описового виразу *Labetrunk* (життєвий напій):

(191) *Eben als er sie <Flashe> an seinen Mund setzte, hörte er neben sich die Stimme eines Schweden, dem beide Beine abgeschossen waren und der flehentlich um einen Labetrunk bat. (DS: Die halb gefüllte Flasche) (+> Солдат просив води, яка оживила б його).*

В основі **каузального** перифразу лежить причинно-наслідковий зв'язок між явищами. Як вказує Степанов Ю. С., причини, які є фактами, стають смислами «не повністю номіналізованих виразів» [214, с. 14], інакше — імпліцитних смислів: стан речей, що виражається в імплікатурі, виступає причиною або наслідком стану речей, що виражається в експлікатурі. Наприклад, замість надання прямої інформації про те, що зрадник буде завжди ходити з опущеною головою, автор експлікує наслідок опущеної голови — неможливість бачити сонце:

(192) *Ehe der Wilderer hingerichtet wurde, sprach er zu dem Manne: „Weil du mich so schändlich verrathen hast, sollst du nicht mehr die Sonne anschauen!“ (NVaLB: Verwünschung, Nr. 97) (+> З опущеною вниз головою не можна побачити сонце. +> Голова зрадника опущена донизу).*

Наступний фрагмент НФБ також демонструє причинно-наслідковий зв'язок, де висновок про повернення брата сусідки після довгої відсутності робиться на основі того, що у вікні її перестала горіти лампа, яку вона обіцяла палити щовечора до його повернення:

(193) *Endlich war es einmal bei ihr dunkel und das gewohnte Licht erloschen. (DS: Das Licht der treuen Schwester, S. 18) (+> Сусідка не запалила лампу. +> Нарешті повернувся брат).*

В наступному фрагменті комунікація відбувається на рівні персонажів бувальщини: говорячи про неможливість бути з коханою дівчиною через її страшного батька-велетня, персонаж НФБ згадує про сильні страждання, які ладні вбити його:

(194) *Der Gesell war darüber sterbensunglücklich und er dachte sich: „Versuche halt den Nagel einzuschlagen. Vielleicht gelingt es dir. Wenn aber nicht, so ist es ohnehin gleich, ob ich an meinem Herzeleid zugrunde gehe oder dort oben*

abstürze“. (DS: *Der Riese Heim lässt Schloss Reußenstein bauen*, S. 13) (+> Я відчуваю сильне кохання).

У наведеному нижче фрагменті, який також становить приклад комунікації на рівні «персонаж — персонаж», спостерігаємо, як «оживає» для реципієнта глиняний півень:

(195) *Der Ziegelmeister reichte das <tonerne> Huhn der Bauersfrau und wies sie an, sie solle es über Nacht mit in ihr Bett nehmen und am Morgen schlachten. „Aber es lebt doch nicht“, meinte die Frau, „ich kann doch den Ton nicht schlachten!“* (LS: *Ein Ziegelmeister bannt die Liebe*, S. 205) (+> Півня можна зарізати. +> Півень живий.).

Метафоричний перифраз реалізується на основі метафоричної пропозиції. В НФБ „Der böse Wolfsberger“ метафоричний перифраз поєднується із каузальним. Ми бачимо, що розбійник називається пустуном, з чого випливає імплікатура, що з точки зору чорту всі розбійні напади, від яких потерпали місцеві мешканці, є пустощами:

(196) *Was später aus ihm geworden war, weiß kein Mensch, aber die Leute meinen, der Krug werde so lang zum Brunnen gegangen sei, bis er zerbrochen sei, und der Teufel werde den Spitzbuben doch noch geholt haben* (+> РОЗБІЙНИК є ніби ПУСТУН. +> Чорт сприймає розбійні напади як пустощі).

Говорячи про **метонімічний перифраз**, спостерігаємо одночасну активацію метонімічних і перифразових імплікатур. Наприклад, ознака *sprechen* експлікату *Bild* створює перифразову імплікатуру *Ікона божої матері* (перифраз Діви Марії) *ніколи дотепер не промовляла до святого Бернарда*. Це стає зрозумілим з авторської ремарки про те, що святий Берnard не звик до подібного:

(197) *Als er aber nah dem Altar stand, da schaute ihn die Muttergottes nicht mit ihrem sonst so freundlich lächelnden, sondern mit einem Auge voll Verweises an und fragte aus dem Bild: „Sancte Bernarde, unde tam tarde?“ d.i.: „Heiliger Bernhard, warum kommst du so spät?“ Dies war der heilige Bernard jedoch nicht gewohnt und er antwortete Maria mit Paulus' Worten: <...> „Das Weib soll*

schweigen in der Kirche“. (PS: *Das Marienbild im Dom zu Speyer*, S. 18) (+> *ІКОНА* заміщає *ДІВУ МАРІЮ*. +> *Діва Марія раніше ніколи не промовляла до святого Бернарда*).

Фрагмент (198) про захоплення міста Нойштадт під час банкету міської ради, яка не помітила атаки, іронічно ілюструє заміщення-перифраз за зовнішньою ознакою солдатів — вусами:

(198) *Darauf trat der Pfalzgraf an der Spitze von Bewaffneten in den Saal mit den Worten: „Der Hirsch ist gefangen, Neustadt besetzt, der Handel aus!“ Was da die Herren für Augen machten. Aber die Schnurrbärte hinter dem Pfalzgrafen ließen keine Unfreundliche Miene aufkommen*. (PS: *Des Pfalzgrafen Hirschjagd*, S. 43–44) (+> *Вуса заміщують солдат*. +> *Солдати не дозволять чинити опір*).

Важливу частку перифразових імплікатур становлять **евфемістичні**. У наступному фрагменті імплікат STERBEN активується через евфемістичний вислів *випускати дух*. Такий спосіб висловлювання пов'язаний із тим, що в середньовічному німецькому дискурсі згадування про смерть було небажаним:

(199) *Der Ritter hauchte neben dem toten Rosse mit zerschmettertem Gesicht ebenfalls den Geist aus*. (PS: *Der Roßsprung bei Speyer*, S. 27) (+> *Лицар помер, як і його кінь*).

Ще з однією заборонаю — а саме про згадування нечистої сили, пов'язаний наступний фрагмент, у якому імплікатура надприродної сили TEUFEL експлікується через евфемізм *leidiges Gottseibeius*.

(200) *<...> und das Flämmchen, das zuweilen im Talgrund irrt, gilt wenigstens für einen Gevatter oder ein Geschwisterkind des leidigen Gottseibeius*. (PS: *Der Teufelsberg*, S: 34) (+> *Чорт має родину*).

Нижченаведений фрагмент ілюструє комбінацію субститутивного евфемістичного мапування, яке відбувається через застосування перифразу, з релятивним і ситуативним (тобто метафорою), де вино асоціативно пов'язане зі зброєю, за допомогою якої спокушувач атакує людей.

(201) *Der Presi, durch welchen der böse Geist für die Unternehmung einer*

derartigen Arbeit gebeiyr werden sollte, bestand in dem Versprechen, aus Steinen ein Wirtshaus zu bauen, in welchem ohne Zweifel eine maßlose Quantität Rheinwein verschluckt, der Mensch um seine Vernunft betrogen und so die unbeschützte Seele den gewöhnlichen Angriffen des Versuchers noch mehr bloßgestellt werden sollte. (PS: Limburg, S. 58–61) (+> ВИНО є ніби КЛЮЧ, тому що воно відкриває душу для чорта, ДУША є ніби МІСТО, тому що воно незахищене, а її потрібно обороняти. +> За допомогою вина чорт відмикає душі людей).

Отже, ми бачимо, що в дискурсі НФБ тригерами перифразових імплікатур слугують п'ять видів перифразу: ознаковий, каузальний, метафоричний, метонімічний та евфемістичний. Ці імплікатури активуються завдяки когнітивній операції субститутивного мапування та характерні як для авторського, так і для персонажного мовлення дискурсу НФБ.

3.1.3.4 Компаративні імплікатури. Образне порівняння являє собою стилістичний прийом, який полягає у частковому уподібненні двох об'єктів дійсності (або їх якостей), які належать до різних класів. Предмети, які порівнюються, не є повністю ідентичними, вони лише дещо нагадують один одного. Цей троп полягає у поясненні одного предмета через інший, подібний до нього, за допомогою сполучника *wie* або *so wie*. У залежності від складності асоціацій, що лежить в основі порівняння, їх поділяють на неметафоричні (коли в основі порівняння знаходиться проста і прозора асоціація), та метафоричні [38, с. 376], в основі яких лежить складна багатоступенева асоціація. Імплікатури генеруються саме висловленнями з метафоричними порівняннями.

Приклад компаративної імплікатури знаходимо в наведеному нижче фрагменті (202):

(202) Plötzlich schrillte ein unerträgliches Windespfeifen in das Glockengewimmer hinein und bevor sich die Menge versah, stieg von der Elbe her über die Wische eine dunkle Wetterwolke auf. Ihre Umrisse erschienen wie ein großer Mann, mit einem Hammer in der erhobenen Faust. (LS: Mahnender stumpfer Kirchturm, S. 181–182) (+> Хмара нагадує обрисами високу людину).

Приклад метафоричного порівняння, а отже метафорично-компаративної імплікатури знаходимо в бувальщині „Wie Bruchsal um den Eichelberg kam“, де кров, що текла вниз по горі, порівнюється зі струмком:

(203) *Hierbei floß das Blut, wie ein Bach, den Schloßberg hinunter. (NVaLB: Wie Bruchsal um den Eichelberg kam, Nr. 128) (+> КРОВ є наче СТРУМІНЬ, тому що тече вниз по горі).*

Фрагмент нижче містить метафорично-компаративну імплікатуру, яка актуалізує порівняння шуму дерев із бурею:

(204) *Der hebt ein silbernes Horn zum Munde und bläst mit einem gewaltigen Schall, dass die Bäume wie Sturmwind rauschen, das Gewölbe erdröhnt und der Erdboden schlittert. (DS: Vom Eisenberge, S. 34) (+> ДЕРЕВА є наче БУРЯ, тому що голосно шелестять).*

Атрибутивне мапування — це когнітивна операція проєктування ознак, властивостей, характеристик сутності у рамках поетичного образу у сфері джерела на сутність із сфери цілі. Такий вид мапування є найпростішим і найуживанішим механізмом утворення словесного образу. Зазвичай він стосується метафори, епітету та порівняння, вираженим словосполученням або простим реченням.

Тексти НФБ містять багато прикладів такого виду мапування. Наступний фрагмент містить приклад мапування поведінки осинового листя під час вітру на стан коней:

(205) *Das Gespann des Bauern war hinterhergerast, über beide Brücken, dem Haus zu, bis auf den Hof, Endlich hielten die Pferde an, über und über schaumbedeckt und zitternd wie Espenlaub. (LS: Gespensterkutsche in der Dämmerung, S. 15) (+> КОНІ є наче ОСИНОВЕ ЛИСТЯ, тому що вони дрижать).*

У фрагменті нижче спостерігаємо порівняння відьми, що вночі дошкуляла селянам, із надприродною силою Дике Полювання, під час якого завжди чути сильний гуркіт та рокотання.

(206) *Die alte Frick war eine arge Hexe und des Teufels Großmutter. Oft hat*

man sie nachts herumtoben hören wie die Wilde Jagd. (LS: Die alte Frick ängstigt den Bauer, S. 29)(+> Вночі Дике Полювання біситься та гуркотить).

Таким чином, можемо зробити висновок про те, що тригерами компаративних імплікатур є метафоричні порівняння, які, як і власне метафоричні імплікатури, активуються завдяки когнітивній операції атрибутивного мапування в авторському мовленні дискурсу НФБ.

3.1.3.5 Епітетні імплікатури. Серед важливих засобів образності в фольклорному тексті слід назвати епітети. Однак необхідно пам'ятати про те, що не всі епітети є тропами, а лише ті, що вживаються в переносному значенні слова. У текстах НФБ епітети здебільшого виражено прикметниками (*klägliches Geschrei, lüsternes Auge, öde Gebiete, überirdisches Feuer*), але зустрічаються і субстантивації, такі як *Bewaffnete, der Böse* тощо.

Найбільшої яскравості текстам бувальщин надають метафоричні епітети:

(207) *Er hatte feurige Augen und knurrte unaufhörlich. (NVaLB: Schatz gehoben, Nr. 9) (+>ОЧІ СОБАКИ є наче ВОГОНЬ, тому що вони блищать).*

(208) *Als sie hübsch groß und fett geworden, sah eines Tages ein Wolf, der neben ihr saß, bald sie mit gierigen, bald den Hirten mit bittenden Augen an. (NVaLB: Kraft des Wolfssegens, Nr. 28) (+>ОЧІ є наче ЛЮДИНА, тому що можуть просити).*

Важливим елементом є стійкі епітети, які досить часто зустрічаються в текстах розглянутих нами бувальщин: *die weiße Jungfrau* (біла дівчина — привид), *die heilige Jungfrau* (свята Діва), *der gehörnte Teufel* (рогатий чорт).

Якщо тригером імплікатури виступає епітет, то ми говоримо про епітетну імплікатуру. Епітетом (гр. *epitheton* — прикладене) називається слово або словосполучення у ролі означення, яке використовується для виразності поетичного мовлення; а також художнє, образне визначення; при розширювальному тлумаченні епітетом називають не тільки прикметник, що визначає іменник, а іменник-додаток, а також прислівник, який метафорично визначає дієслово [309].

Епітети найчастіше виражаються якісними прикметниками:

- постійними (*feine Dame; leuchtender Edelstein; spitze Zähne; schöne Seejungfer*);
- оригінальними (*vornehme Besucher; ruhige Wasserarm; gespenstischer, mit vier Pferden bespannter Wagen; entsetzliches Geheul*);
- okazіональними (не представлені в НФБ).

Завдяки використанню епітета відбувається виокремлення та підсилювання характерної якості певного концепту, тим самим додаючи ментальному образу динамічності та дімєнзіональності.

На відміну від якісних прикметників, вжиті у прямому значенні відносні не є епітетами, оскільки вербалізують концепт разом із іменником, який вони характеризують. Такі епітети радше називають ознаки концептів, характеризуючи останні: *hölzerne Schnitzereien*.

Проте, як зазначає Остапченко В. І. [142, с. 209], отримуючи у дискурсі переносне значення або будучи вжитим у порівняльному ступені, відносний прикметник виступає вже як якісний прикметник, і таким чином стає епітетом. Наприклад, у НФБ „Feuergrab für den Müller“ прикметник *rot* є відносним, але оскільки вживається в переносному значенні у словосполученні *der rote Hahn*, то активує перифразну метафоричну імплікатуру *пожежа*, пов'язану за надприродною істотою ДРАКОН:

(209) *Als sie <Frau> ihn <Drachen> erblickte, rief sie in ihrer Not den Namen Gottes an und floh. Kaum hatte sie das Haus verlassen, krähte auch schon der rote Hahn auf dem Dach. (LS: Feuergrab für den Müller, S: 134) (+> ПОЛУМ'Я є наче ЧЕРВОНІЙ ПІВЕНЬ. +>Полум'я перекинулося на дах).*

Серед епітетів в дискурсі НФБ велику частину становлять епітети, виражені дієприкметниками *Partizip I* та *Partizip II*, при цьому виражена ознака пов'язується з відповідною дією:

(210) *„Huh, da ist ia der Keil drin!“ rief er <Teufel> und besah sich unwillkürlich seine in der vorigen Nacht zerschundenen, noch geschwollenen Finger. (LS: Ein Holzhauer vertreibt den Teufel, S. 118) (+>Чортовим пальцям*

сильно дісталоя, коли він намагався повитягати клини з дерев).

(211) *Er [Zwerg] wandte sich dem ungeduldig wartenden Burschen zu und sprach: „Ick werre schnieden, un du packst in!“* (LS: *Begegnungen an den Lütjebergen*, S. 77) (+>Хлопець чекав на вказівки гнома).

(212) *Sie waren noch nicht lange dabei, als eine pechschwarze Kutsche vorfuhr, von feuerspeienden Rossen gezogen.* (LS: *Segers Wische*, S. 76) (+> Коні були потойбічними істотами).

(213) *Diesen Hund hielten alle, die ihn sahen, wegen seiner glühenden Augen für einen bösen Geist.* (LS: *Kunckels Geist auf der Pfaueninsel*, S. 278) (+>Злі духи мають вогняні очі).

Зустрічаються також епітети-іменники у складі композитів: *Paddenwirt, Elendswinkel, Feuergeister, Geisterstunde*:

(214) *Ein anderer Fischer trat nach einem langen Tagwerk erst in der Geisterstunde den Heimweg nach Müllrose an.* (LS: *Was Fischer erleben können*, S. 214) (+>Вночі виходять привиди).

(215) *Am Johannistag kommen dort alljährlich die Feuergeister aus der ganzen Uckermark zusammen und tauschen ihre Erlebnisse aus.* (LS: *Zusammenkunft der Feuergeister*, S. 42) (+> Духи, які щороку збираються зі всього Укермарку на Іванів день, займаються всім, що має відношення до вогню).

(216) *Am 8. Juli 1596 starb er fünfundsechzigjährig in einem Elendswinkel zu Köln am Rhein.* (LS: *Leonhard Thurneysser*, S. 281) (+> Він помер бідним).

(217) *Seitdem warten aber nicht nur die Padden, wie die Berliner die Frösche nennen, an dieser Stelle auf ein neues Fass, sondern der Wirt hatte damit auch seinen Spitznamen weg. Die Gäste nannten ihn nur noch „Paddenwirt“.* (LS: *Wie der „Paddenwirt“ zu seinem Namen kam*, S. 282) (+>Пригода із жабами була найцікавішою в історії корчми).

У текстах НФБ епітети виконують низку функцій, серед яких варто окреслити метафоричну, інформативну, дидактичну та оцінну. Фрагмент (218) містить епітет із інформативною та метафоричною функцією:

(218) *Weit genug von dem gespenstischem Haus sah er sich um, ob wenigstens auf seinem Wagen alles in Ordnung sei. (LS: Die verhexte Heideschenke, S. 289) (+> У домі були привиди).*

Метафорична і оцінна функції пов'язані із активацією імплікатур. Епітет як тригер такої імплікатури концентрує в собі смисл, який може бути вираженим цілим реченням. У такий спосіб передається додаткова настановча інформація, тобто епітет виконує інформативну (220) та дидактичну (219) функції, наприклад:

(219) *Während sich nun die anderen Jungen in gebührender Entfernung hielten, ging der fürwitzige Page auf die Erscheinung zu, fasste ihre Hand und sagte: „Guten Tag, Müttchen, wie geht's denn?“ (LS: Strafe für einen fürwitzigen Pagen, S: 72) (+> Така поведінка <підходити до явища та торкатися його> по відношенню до надприродного є неприпустимою).*

(220) *Nahe dem idyllischen, zwischen Wäldern und Seen gelegenen Dorf Blankensee ragte auf der westlichen Kuppe der Glauer Berge noch um die Jahrhundertwende die bemooste Feldsteinruine einer alten Kapelle empor. (+> Капличка зруйнована дуже давно, що аж мохом поросла).*

Крім того, епітетна імплікатура може поєднувати в собі тригер метафори та епітета водночас. При цьому епітет бере участь у формуванні метафори, виражаючи ознаку, яка пов'язує обидва концепти:

(221) *Bald aber erkrankte es vor unüberwindlicher Sehnsucht nach dem See und dem <Wasser>Mann, der ihm so schönes Essen brachte, und verstarb. (LS: Verhängnisvolles Reiserholen, S. 77) (+> ТУГА є наче ПЕРЕШКОДА, тому що її неможливо подолати).*

(222) *Deshalb konnte ihm niemand helfen und ihm auch kein ehrliches Begräbnis geben. (LS: Rettung für die Hütejungen, S. 82) (+> ПОХОРОН є наче ЛЮДИНА, тому що вона чесна).*

Активована на основі епітету імплікатура містить характеристику об'єкта, надає йому конкретних рис, визначає якості, які є важливими в дискурсивному контексті, отже, має місце когнітивна операція **специфікації**.

Наприклад, епітет *morsch*, застосований до каплиці св. Маргарити, свідчить про те, що каплиця давно не ремонтувалась:

(223) *Da begab er sich eines Tages in die alte, morsche Margaretenkapelle an der Marienkirche. (LS: Der oll Bullerbeck, S. 175) (+> Каплиця потребує ремонту, тому що вона розсипається).*

Отже, епітет як тригер імплікатури в авторському мовленні НФБ у ході когнітивної операції специфікації дає змогу автору вкласти більше смислу в меншу кількість тексту, що було важливим в часи, коли вони передавалися усно.

3.1.3.6 Алюзивні імплікатури. Стилiстичний прийом алюзії також може виступати у якості тригера імплікатури. У подібному випадку йдеться про актуалізацію алюзивних імплікатур. Послуговуючись визначенням алюзії (лат. *allusio* — натяк), вважаємо її вказівкою на знамените культурне позначуване поняття, окремий елемент певного класу предметів або понять [311, с. 152]. Воно може бути політичним, історичним, літературним або міфологічним і закріпленим у текстовій культурі або у розмовній мові [211, с. 2].

Сутність алюзивних імплікатур полягає в тому, що для їхнього декодування реципієнтові необхідні пресупозиційні знання, які є часткою відповідного пресупозиційного фонду. За визначенням Мартинюк А. П. пресупозиційний фонд — це «знання, уявлення, образи, переконання, очікування, оцінки, відчуття, емоційні стани, упередження членів конкретної лінгвокультури» [308, с. 102].

Між текстами НФБ, як і між іншими текстами, існують зв'язки, які створюють можливість встановлення між ними або їхніми частинами взаємних посилянь [311, с. 317] або «наявність в тексті елементів (частин) інших текстів» [115, с. 81]. Ці зв'язки становлять таку текстову особливість, як інтертекстуальність. Автор терміну, Кристева Ю., вважає, що «будь-який текст вбирає в себе інший текст і є реплікою в його бік». Таке бачення дає змогу вважати, що всі тексти перебувають у діалогічних відношеннях,

оскільки будь-який текст містить явні чи приховані цитати, оскільки він створюється в сформованому до його появи текстовому середовищі [105, с. 102]. Барт Р., навпаки, вважає, що завдяки інтертекстуальності «більш ранній текст ніби виникає з більш пізнього» [9, с. 491].

У дискурсі НФБ інтертекстуальність є одним із ключових і жанровотворчих елементів тексту, оскільки завдяки їй створюється конкретика описуваних подій: ДЕЩО відбулося в МІСЦЕВОСТІ та в ЧАСІ.

Можна стверджувати, що алюзія є неявною цитатою, яку потрібно декодувати. Процес декодування відбувається у ході когнітивної операції наративного мапування — «комплексної лінгвокогнітивна операція, яка залучає різні види мапувань через проєктування сюжету, теми, мотиву чи ідеї з будь-яких творів світової культури, або відомих історичних подій на словесний поетичний образ» [27, с. 230]. Відбувається пошук ракурсу інтерпретації, що може забезпечити адекватність тлумачення змісту [27, с. 343–344]. Інтерпретуючи алюзивну імплікатуру, реципієнт бувальщини змушений шукати відповідні референти в своєму пресупозиційному фонді. Якщо йому це вдається, він може інтерпретувати алюзивний смисл. Таким чином, алюзивний смисл постає у вигляді імплікату або імплікатури. Наприклад, концепт ВІРА, як протиставлення забобонним віруванням, активується через ім'я матері Ісуса Христа. Комунікація в цьому випадку відбувається між автором та реципієнтом НФБ:

(224) *In dieser großen Noth rief letzterer: «O Maria hilf!» und augenblicklich stand das Fuhrwerk auf dem steilen Abhange still. (NVaLB: Die Entstehung der Wallfahrt zu Moosbronn, Nr. 105) (+> В скрутній ситуації зустрічі із надприродним допомагає віра).*

Алюзивні імплікатури можуть бути класифіковані за семантичним наповненням денотата. Денотатом в дискурсі НФБ можуть виступати висловлення, особа, історична подія, витвір мистецтва, народна прикмета.

Активацію алюзивного імплікату БІБЛІЯ/ЄВАНГЕЛІЄ можемо спостерігати у фрагменті (197) через посилення на Євангеліє від Павла, яке становить

приклад комунікації на рівні персонажів НФБ та фрагменті (160), який містить цитату із тексту Біблії.

Особа як денотат алюзивної імплікатури в фольклорному тексті часто представляє біблійських героїв, як-то Сатана або святі (224).

В наступному фрагменті бувальщини „Meisterschuss“ бачимо натяк на реальну історичну подію — війну Першої коаліції (так називають низку воєнних дій, які відбувалися протягом 1793–1797 років, та мали на меті захистити Габсбурзьку монархію від Франції, яка оголосила їй війну у 1792 році). В цьому прикладі спостерігаємо комунікацію між автором та реципієнтом НФБ:

(225) *Als im Jahre 1796 eine Kriegsschaar Neufranken auf der Landstraße von Scheuern gegen Baden rückte, ritt der Oberst mit seinem Feldgehülfen und seinem Bedienten an der Spitze. (NVaLB: Messen angelobt, Nr. 60) (+> В 1796 році тривала війна з Францією).*

Народні звичаї або прикмети є однією з найчастотніших алюзійних імплікатур в дискурсі НФБ. Один з прикладів бачимо наступному фрагменті, який активує знання про те, що для перевезення через озеро перевізника треба кликати певним чином. Ці знання містилися в пресупозиційному фонді носіїв німецької культури того часу. Наприклад, існував народний звичай, згідно з яким для того, щоб перебратися через річку за допомогою перевізника, його треба було покликати відповідним чином. Наступний фрагмент містить приклад комунікації між персонажами НФБ і демонструє наявність знань про відповідний звичай в обох комунікантів:

(226) *Da ertönte mitunter noch spät abends der Ruf: „Hol über!“ (LS: Genarrte Fahrleute, S. 238) (+> Перевізник почув, що має когось перевезти на інший берег річки +> Для того, щоб перебратися через річку за допомогою перевізника, його треба було покликати відповідним чином).*

Отже, алюзивна імплікатура як імпліцитна пропозиція, яка активується у свідомості читача у вигляді натяку на відомий культурний денотат, демонструє різноманітні семантичні типи та активується завдяки когнітивній

операції наративного мапування як в авторському, так і в персонажному мовленні НФБ.

3.2 Дискурсивні імплікатури в дискурсі німецькомовної фольклорної бувальщини

Грайс Г. П. особливу увагу приділяє конверсаційній імплікатурі, маючи на увазі саме її, навіть коли говорить про імплікатуру взагалі. Така імплікатура, будучи інтендованою, існує лише в дискурсі, комунікації. Принцип кооперації, дискурсивний і мовний контекст, максими та фонові знання — все це використовує адресат, виводячи конверсаційні імплікатури. Він опирається на конвенційне значення слів у поєднанні з їхньою референцією [253, с. 31].

Аналізуючи конверсаційні імплікатури, ми використовуємо класифікацію МА за мовленнєвим критерієм. За способом вираження виокремлюються імпліцитні та експліцитні МА, за ступенем конвенціоналізації перші поділено на конвенціоналізовані та імплікативні (індиректні та непрямі) [16, с. 41]. У нашому дослідженні нас цікавлять імплікативні мовленнєві акти, оскільки вони передбачають наявність імплікатури. Класифікація імплікативних МА корелює з класифікацією імплікатур. В якості мовленнєвого критерія виступає домислення чи переосмислення компоненту МА, іллокутивного чи пропозиційного. Коли в імплікатурі переосмислюється тільки пропозиційний компонент, вона є моноімплікативна. Коли переосмисленню піддаються усі компоненти (пропозиційний та іллокутивний), реалізується поліімплікативний МА та актуалізується поліімплікативна імплікатура [16, с. 66].

У моноімплікативних МА імплікатована та виражена іллокуція збігаються, оскільки в них переосмислюється тільки пропозиція. Таким чином, різновиди моноімплікативних імплікатур та МА виокремлюються за іллокутивним принципом:

- Директивні імплікатури на ґрунті директиву з експліцитною пропозицією p передається директив із імпліцитною пропозицією q —

$D(p) \rightarrow D(p) \& D(q)$, як у дискурсивному фрагменті з бувальщини „Die drei Blutstropfen“, де метафорична імплікатура спонукального реактивного висловлення зберігає директивний зміст.

(227) *Mit der Oblate gingen Vater und Sohn in den Wald. Dort steckte der Vater die Oblate zwischen zwei Äste und ließ den Jungen darauf anlegen. Dabei murmelte er: „Komm, Teufel, komm und halt' das Tier. Ich geb' dir Leib und Seele dafür!“ Nach dem Schuß sah der Sohn die Oblate deutlich durchbohrt. Unter der kleinen Öffnung traten drei dunkle Blutstropfen hervor. (LS: Die drei Blutstropfen, S. 109) (+> Облатка є наче звір. +> Тримати звіра є наче допомогти мисливцю поцілити. +> Чорте, допоможи мені поцілити і вбити тварину).*

Подібні імплікатури є досить частотними та характерними для дискурсу НФБ, оскільки надприродне є основним текстовим концептом в них, а самі тексти виконують дидактичну функцію навчання спілкуванню з ним та поводженню в подібних ситуаціях.

- Квеситивні імплікатури: на ґрунті квеситиву з експліцитною пропозицією p інтендується квеситив з імпліцитною пропозицією q — $Q(p) \rightarrow Q(p) \& Q(q)$, як у дискурсивному фрагменті нижче, де лимар вдає, що не розуміє, навіщо йому йти до млина:

(228) *Er rief schon von weitem: „Der Zeugmacher soll gleich in die Mühle kommen!“ „Ist etwas entzwei?“ wollte der Müller wissen. (LS: Die Füchse in der Mühle, S. 131) (+> Чому я маю йти на млин?).*

- Комісивні імплікатури: на основі комісиву з експліцитною пропозицією p інтендується імпліцитний комісив із пропозицією q — $K(p) \rightarrow K(p) \& K(q)$. У наступному дискурсивному фрагменті пастух бере дівчину на руки, затуляє її у воду та обіцяє вимити:

(229) *Einmal nahm ein junger Schäfer nach der Schafwäsche aus Übermut eine Jungfrau auf seine Arme und schritt mit dem sich verzweifelnd wehrenden Mädchen langsam rückwärts in den See hinein. „Mein Schäfchen, jetzt werde ich dich einmal waschen“, sprach er lächelnd dabei (LS: Nixen strafen den Schäfer, S. 96) (+> Я затуляю тебе у воду і цілуватиму).*

- Експресивні імплікатури: на ґрунті експресиву з експліцитною пропозицією p інтендується імпліцитний експресив з пропозицією: q — $E(p) \rightarrow E(p) \& E(q)$, Наприклад у дискурсивному фрагменті з НФБ „Frau Hare hilft einem Schäfer“ експліцитне вітання імпліцитно є доріканням:

(230) *Offenbar hätte der Wolf beim Sprung das Kind zu ihren Füßen fallen lassen und sei über den Acker in den Wald gejagt. Da sagte der Schäfer: „Sei froh, uns hat die gute Frau Hare geholfen“. (LS: Frau Hare hilft einem Schäfer, S. 98)*
 (+> *Ти не зробив нічого для того, щоб врятувати нас від вовка, який вкрав дитину*).

У наступному дискурсивному фрагменті мовець навмисне використовує асертив, щоб ввести гостей в оману і змусити їх обпектися гарячою їжею, коли на ґрунті експресиву з експліцитною пропозицією p інтендується імпліцитний асертив з пропозицією q : $E(p) \rightarrow A(\sim p) \& A(q)$:

(231) *Nach einer Jagd saßen die Förster bei Petrik zum Abendbrot. Die Suppe war sehr heiß aufgetragen worden. Aber der Alte seufzte: „Wenn nur die Suppe warm wäre!“ (+> *Суп холодний. +> Можна спокійно їсти*).*

У **поліімплікативних** імплікатурах домислюється і пропозиція, і іллокуція [16, с. 67–68]. Для дискурсу НФБ релевантні такі співвідношення експліцитної та імпліцитної іллокуцій:

- на ґрунті експліцитного комісиву з пропозицією p інтендується імпліцитний експресив із пропозицією q — $K(p) \rightarrow K(p) \& E(q)$, наприклад, самовихваляння, як у наступному фрагменті, де Катаріна, експліцитно констатує свою хорошо пам'ять, висловлює імпліцитне дорікання в бік дівчат, які насміхалися над нею, та інтендує заяву про те, що вона відрізняється від них:

(232) *„Euren Spott habe ich zwar nicht vergessen“, antwortete Katharina, „aber ich werde euch dennoch helfen!“ (LS: Dank an ein Gänsemädchen, S: 92)*
 (+> *Я не зла, на відміну від вас. +> Ви злі*);

- на ґрунті асертиву з експліцитною пропозицією p інтендується експресив з імпліцитною пропозицією q — $A(p) \rightarrow A(p) \& E(q)$, як у

дискурсивному фрагменті нижче. Крім того, що асертив залишається таким самим, в фрагменті бачимо, що адресантом домислюється додатковий пропозиційний зміст у вигляді перифразової імплікатури. Таким чином, у свідомості адресата активуються обидві пропозиції, перебуваючі у відношенні кон'юнкції:

(233) *Wenn nun die Jägerburschen wieder einmal verspätet vom Dienst kamen, sagte der misstrauische alte Herr, obgleich sie sich entschuldigten, nur kurz: „Ja, ja, ich weiß schon, es gab wohl wieder Schweinebraten, Schweinebraten!“ (LS: „Schweinebraten, Schweinebraten!“, S. 100–101) (+> Після робочого дня ви як завжди влаштували собі пир, замість того, щоб скоріше вертатися назад).*

- на ґрунті експліцитного асертиву з пропозицією p інтендується імпліцитний комісив із пропозицією q — $A(p)+>A(p)\&K(q)$, наприклад, імпліцитно хлопець відмовляється від пропозиції чорта, але експліцитно він повідомляє лише причину відмови, інтендуючи необхідність чортові здогадатися про його справжню відповідь:

(234) *Doch der Bursche antwortete: „Du weißt also, dass ich unschuldig bin. Gelüstet es dich nach einer Seele, so suche dir eine, die dir gehört. Ich will lieber zehnmal sterben als mich dir versprechen!“ (LS: Ein Wirt erhält seine Strafe, S. 291) (+> Я не віддам тобі свою душу);*

- на ґрунті експліцитного директиву з пропозицією p інтендується імпліцитний експресив з пропозицією q — $D(p)+>D(p)\&E(q)$, наприклад імпліцитно виражений докір з боку надприродної сили ZWERG у бік селянина, експліцитно при цьому висловлюється спонукання не бути дурним, саджаючи горіхи в першій половині дня:

(235) *Ein Bauer aus Kolberg säte einst Erbsen. Nachdem er bereits einen Streifen Acker hatte, vernahm er plötzlich ein gellendes Lachen. Verwundert hielt er mit der Arbeit ein und sah sich um. Aus einem Erdloch blickte ein Zwerg hervor und sprach ihn an: „Sei nicht so töricht, am Vormittag Erbsen zu säen. Nachmittags zwischen drei und vier musst du sie ausstreuen“ (LS: Erbsensaat zur rechten Zeit, S. 26) (+> Ти дурний, бо саджаєш горіхи до обіду);*

- на ґрунті експліцитного квеситиву з пропозицією p інтендується імпліцитний директив із пропозицією q — $Q(p) > D(p) \& E(q)$, тобто індиректне прохання, експліцитно виражене у формі запитання:

(236) *Er zwängte sich durch den Spalt, glitt hinab und stand schon inmitten der kegelschiebenden Geister. Sie starrten den Eindringling mit unheimlich grinsenden Gesichtern an. Da rief der Bauer keck: „Ist es erlaubt, die Runde mitzumachen?“ (LS: Wettkegeln mit Berggeistern, S: 31) (+> Я прошу вас дозволити мені зіграти з вами в кеглі);*

- на ґрунті експліцитного квеситиву з пропозицією p інтендується імпліцитний директив із пропозицією q — $Q(p) +> Q(p) \& D(q)$: імпліцитне спонукання боротися, виражене через риторичне питання, яке чорт ставить селянинові. При цьому відмовити селянин не може, оскільки надприродна сила має статус вищий, ніж люди:

(237) *Plötzlich stürzte aus den Wolken ein länger Mann, der auf einem Schimmel ritt. „Hast Kräfte?“, sprach er. (DS: Der wilde Jäger Wode in der Schweriner Gegend, S. 15) (+> Я вимагаю, щоб ти боровся зі мною);*

- на ґрунті експліцитного квеситиву з пропозицією p інтендується імпліцитний директив із пропозицією q — $Q(p) +> Q(p) \& E(q)$, наприклад, запитуючи, мовець (привид, що чіплявся до жінок, які були в дорозі), дорікає адресатові:

(238) *Zu einer andern Frau kam es, zwischen Ebringen und Sölden, und fragte sie: «Kätherle! wo willst Du hin?» (NVaLB: Das Huttenweiblein, Nr. 48) (+> Tu повинна бути не тут);*

- на ґрунті експліцитного квеситиву з пропозицією p інтендується імпліцитний експресив та асертив із пропозицією q — $Q(p) +> A(p) \& E(q)$, наприклад, за допомогою риторичного питання, в якому імпліцитно інтендується докір самому собі, тому що зглядаючись на минуле, виявляється, що син селянина міг не накопичувати гроші, бо все одно їх втратить:

(235) *Nachdem ein junger Bauernsohn seine Soldatenzeit wohlbehalten überstanden hatte, wanderte er heimwärts durch die Mark. Zu seinem Unglück*

erkrankte er jedoch ausgerechnet jetzt in einer Stadt und blieb hilflos in einer Herberge liegen. Aber wohin mit dem Geldbeutel? Hatte er doch in der ganzen Zeit nicht getrunken und gespielt, sondern seinen kargen Sold gespart, um endlich sein Mädchen heiraten zu können? (LS: Ein Wirt erhält seine Strafe, S. 289) (+> Він не грав і не пив, накопичуючи гроші. +> Доля обійшлася із ним суворо і тепер він не може втратити накопичені гроші +> Тож він поступив неправильно, накопичуючи гроші);

- на ґрунті експліцитного квеситиву з пропозицією p інтендується імпліцитний директив із пропозицією q — $E(p)+>E(p)\&D(q)$, наприклад, імпліцитне прохання з боку Пумпгута до хазяйки, в якій він працював, не доручати йому, надприродній істоті, роботу, яка йому не за «фахом» шляхом експліцитного висловлення згоди виконати таке завдання:

(236) Innerlich ärgerte sich Pumphut sehr über diese Zumutung, sagte aber ruhig, Frau Meisterin möge sich nur ein wenig gedulden, er werde sogleich Kleinholz machen. Nachdem es eine Weile knasterte und knisterte, brachen auf einmal alle Kämme dem Kammrad heraus und fielen der Frau zu Füßen. „So, da ist das Holz!“ sprach Pumphut. (+> Більше мене про таке не просіть).

Розглянуті дискурсивні фрагменти ілюструють дискурсивні імплікатури у мовленні персонажів дискурсу НФБ. В авторському мовленні в імплікатурі реалізуються директивні МА, які вчать адресатів правильно поводитися з надприродними силами: на ґрунті асертивів (оповіді про минулі події з надприродними істотами) реалізуються директиви (рекомендації автора НФБ правильно з ними поводитися): $A(p)+>A(p)\&D(q)$.

Фрагмент (237) містить оповідь про те, як один хлопець вирішив пошуткувати з гномами, які допомагали селянам, та стягнув виделку зі столу, після чого гноми припинили допомагати людям. В такий спосіб у формі асертиву імплікується директив про необхідність не намагатися обдурити надприродні сили, оскільки в іншому випадку вони не захочуть контактувати та допомагати:

(237) Er <der Junge> wollte die unsichtbaren Wirte necken und nahm beim

Aufstehen eine Gabel mit. <...> Aber als am andern Tag der Tisch wegblieb, mussten die Bauern nach Hause gehen. <...> Da erschrak der Junge und sagte, was er getan hatte. Die Leute aber befahlen ihm, die Gabel wieder zurückzubringen. Das tat er auch. Als er nun aufs Feld kam, stieg der Tisch vor ihm auf mit allem Gerät. Es fehlte nur die Gabel. Der Junge legte sie an ihren Platz und sogleich versank der Tisch. Niemand hat ihn wiedergesehen. Seitdem müssen die Bauern, wenn sie auf dem Felde arbeiten, sich das Essen bringen lassen. (+> *Не дразніть гномів, оскільки необережне та зверхнє поводження змусить їх припинити вам допомагати*) (DS: *Der Tisch der Unterirdischen*, S. 4).

Отже, в дискурсі НФБ дискурсивні імплікатури мають різні лінгвопрагматичні характеристики в персонажному і авторському мовленні. У мовленні персонажів дискурсу НФБ актуалізуються як моноімплікативні (асертивні, директивні, квеситивні, комісивні та експресивні), так і поліімплікативні імплікатури (поєднання експресива з директивом, асертива з експресивом і квеситива з асертивом/директивом/експресивом). В авторському мовленні в імплікатурі реалізуються директивні МА, які вчать адресатів правильно поводитися з надприродними силами: на ґрунті асертивів (оповіді про минулі події з надприродними істотами) реалізуються директиви (рекомендації автора НФБ правильно з ними поводитися).

Висновки за розділом 3

1. Основними мовленнєвими актами дискурсу НФБ є асертив та директив:

1.1. Асертивні МА відображають такі жанротвірні ознаки бувальщини, як зверненість до надприродного і минулого та міметичність, та відповідні текстові концепти — НАДПРИРОДНЕ, МИНУЛЕ і МІСЦЕВІСТЬ. Реалізуючи асертивні МА в текстах НФБ, автор-наратор, а також адресант персонажного мовлення стверджують факт істинності відповідної пропозиції, підтверджуючи у такий спосіб факт існування в минулому надприродних сил та їхні появи в означених місцевостях.

1.2. Директивні МА у дискурсі НФБ пов'язані з його дидактичністю та з текстовим концептом НОРМА ПОВЕДІНКИ. Вони реалізуються як у авторському мовленні, де надаються правила-рекомендації для успішної комунікації з надприродними силами, так і в персонажному мовленні, де найчастотнішими є категоричні підтипи, виражені у прмий і непрямий спосіб. Засобами вираження спонукування є перформативні звороти, спонукальні, розповідні та питальні речення, модальні дієслова, частки й слова, дієслово *brauchen* та форми умовного способу дієслова.

2. У дискурсі НФБ конвенціоналізовані імплікатури генеруються лексичними, синтаксичними та стилістичними тригерами:

2.1. Лексичні тригери імплікатур в авторському мовленні дискурсу НФБ активують у свідомості реципієнта певні пресупозиційні семи лексичних одиниць (прислівників *wieder, immer, sonst, zuerst, ebenso, nicht mehr, von nun an*; часток *nur, sogar, auch*; сполучників *aber, und, trotzdem*; пресупозиційних дієслів *anziehen, ausziehen, öffnen, schließen, heilen, wecken, erwachen* та похідних від них; імплікативних дієслів *gelingen, glücken, schaffen, scheitern, vergessen, absagen, aufgeben*).

2.2. Синтаксичними тригерами є складнопідрядні речення та риторичні питання, які активують імплікатури в дискурсі НФБ у ході когнітивної операції профілювання. Складнопідрядні речення (з додатковими фактивними предикатами, нереальної умови та реального і нереального порівняння) генерують конвенціоналізовані імплікатури як в авторському мовленні, так і у мовленні персонажів. Риторичні питання охоплюють загальнопитальні (з частками *nicht* і *denn*) та спеціальнопитальні структури, імплікують стверджувальну або заперечну відповідь та характерні для персонажного мовлення.

3. Залежно від стилістичного тригера, виокремлюються метафоричні, метонімічні, перифразові, компаративні, епітетні та алюзивні імплікатури:

3.1. Метафоричні імплікатури у дискурсі НФБ генеруються висловленнями чотирьох моделей як у авторському, так і в персонажному

мовленні та активуються в свідомості реципієнта у ході операції аналогового мапування. Метафоричні моделі виокремлюються залежно від експліцитного/імпліцитного способу вираження її елементів. Найчастотнішою є модель, у якій концепт-ціль і спільну ознаку виражено експліцитно, а концепт-джерело — імпліцитно. Типовими концептами джерела у дискурсі НФБ є ЛЮДИНА/MENSCH і ПРИМІЩЕННЯ/RAUM.

3.2. Метонімічні імплікатури базуються на атрибутивному, локальному, темпоральному та каузальному метонімічному перенесенні в ході когнітивних операцій субститутивного мапування і профілювання як у авторському, так і у персонажному мовленні дискурсу НФБ. Найбільш частотними є метонімічні імплікатури з перенесенням «Люди +> місцевість, з якої вони походять/в якій вони живуть» і «Люди +> місце, де вони працюють».

3.3. Перифразові імплікатури активуються у ході когнітивної операції субститутивного мапування, мають п'ять видів (ознакові, каузальні, метафоричні, метонімічні й евфемістичні) та характерні як для авторського, так і для персонажного мовлення дискурсу НФБ.

3.4. Тригерами компаративних імплікатур є метафоричні порівняння, які активуються у ході когнітивної операції атрибутивного мапування в авторському мовленні дискурсу НФБ.

3.5. Епітетні імплікатури в авторському мовленні НФБ містять характеристику об'єкта, визначають його якості, які є важливими в дискурсивному контексті, та слугують реалізації епітетом таких функцій, як інформативна і метафорична (у поєднанні з метафорою) у ході когнітивної операції специфікації.

3.6. Алюзивна імплікатура є імпліцитною пропозицією, яка активується у свідомості читача як в авторському, так і в персонажному мовленні НФБ у ході когнітивній операції наративного мапування як натяк на відомий культурний денотат — знання, яке входить у пресупозиційний фонд представника німецькомовної культурної спільноти. Денотатами алюзивних імплікатур є: текст, особа, релігійний сюжет, історична подія, витвір

мистецтва, народна прикмета/традиція.

4. Дискурсивні імплікатури в дискурсі НФБ мають різні лінгвопрагматичні характеристики в пермонажному і авторському мовленні. У мовленні персонажів дискурсу НФБ актуалізуються як моноімплікативні (асертивні, директивні, квеситивні, комісивні та експресивні), так і поліімплікативні імплікатури (поєднання експресива з директивом, асертива з експресивом і квеситива з асертивом/директивом/експресивом). В авторському мовленні в імплікатурі реалізуються директивні МА, які вчать адресатів правильно поводитися з надприродними силами: на ґрунті асертивів (оповіді про минулі події з надприродними істотами) реалізуються директиви (рекомендації автора НФБ правильно з ними поводитися).

Основні положення цього розділу відображають праці [47; 56; 58].

ВИСНОВКИ

Комплексний когнітивно-дискурсивний підхід до аналізу німецькомовної фольклорної бувальщини, який передбачає поєднання лінгвокогнітивних і лінгвопрагматичних методів, дозволив дійти таких висновків.

Німецькомовна фольклорна бувальщина розглядається як різновид фольклорного дискурсу, який становить мисленнєво-мовленнєву взаємодію колективного автора фольклорного тексту та реципієнта/ інтерпретатора за посередництвом цього тексту. Жанрові ознаками бувальщини є: 1) наративність; 2) антропоцентричність; 3) зверненість до надприродних феноменів; 4) міметичність; 5) зверненість до минулого; 6) дидактичність.

Дискурс німецькомовної фольклорної бувальщини розглядається у трьох аспектах — когнітивному, комунікативному і мовному.

Когнітивний аспект дискурсу німецькомовної фольклорної бувальщини передбачає аналіз ключових текстових концептів, які створюють дискурсивну конфігурацію — ЛЮДИНА, НАДПРИРОДНЕ, МІСЦЕВІСТЬ, МИНУЛЕ, НОРМА ПОВЕДІНКИ. Ці текстові концепти корелюють із жанрові ознаками бувальщини: концепт ЛЮДИНА — з наративністю та антропоцентричністю, концепт НАДПРИРОДНЕ — зі зверненістю до надприродних феноменів, концепт МІСЦЕВІСТЬ — з міметичністю, концепт МИНУЛЕ — зі зверненістю до минулого, концепт НОРМА ПОВЕДІНКИ — з дидактичністю.

Картина світу німецькомовної фольклорної бувальщини має ієрархічну організацію: мегаконцепт > макроконцепт > гіперконцепт > мезоконцепт > катаконцепт.

Ключові текстові концепти актуалізуються в дискурсі у вигляді експлікатів та імплікатів, які активуються у свідомості реципієнта тексту німецькомовної фольклорної бувальщини у ході когнітивних операцій фокусування, специфікації, профілювання, соположення траєктора й орієнтира, перспективизації та мапування.

Комунікативний аспект дискурсу німецькомовної фольклорної бувальщини передбачає розмежування двох рівнів комунікації — комунікації між автором та читачем та комунікації між персонажами, з акцентуванням лінгвопрагматичних особливостей реалізованих мовленєвих актів і актуалізованих імплікатур.

Комунікативні характеристики дискурсу німецькомовної фольклорної бувальщини відповідають провідним жанротвірним ознакам німецькомовної фольклорної бувальщини: наративності та антропоцентричності — характеристики адресанта і адресата (у двох рівнях комунікації — авторському і персонажному мовленні), зверненості до надприродних феноменів і минулому та міметичному характеру — асертивні мовленнєві акти, дидактичній спрямованості — директивні мовленнєві акти.

Мовний аспект дискурсу німецькомовної фольклорної бувальщини вивчається у кореляції з його когнітивним і комунікативним аспектами, а також із жанротвірними ознаками тексту бувальщини. Характерними мовними засобами бувальщини є антропоніми, евфемізми і засоби образності (які відображають наративність, антропоцентричність і зверненість до надприродних феноменів), топоніми (міметичність), засоби вираження часу (зверненість до минулого) і засоби вираження спонування (дидактичність).

Антропоніми актуалізують концепти домену НАДПРИРОДНЕ на рівні мезоконцепту ЛЮДИНА, а також у домені ЛЮДИНА в якості мегаконцепту.

Топоніми корелюють з доменом ХРОНОТОП на рівні гіперконцепту ПРОСТІР.

Евфемізми мають стосунок до домену НАДПРИРОДНЕ на рівні мезоконцепту ЛЮДИНА, а також до домену ЛЮДИНА в якості мегаконцепту.

Засоби образності сприяють актуалізації концептів домену НАДПРИРОДНЕ на рівні мезоконцепту ЛЮДИНА, а також домену ЛЮДИНА в якості мегаконцепту.

Засоби вираження часу актуалізують концепти домену ХРОНОТОП на рівні макроконцепту ЧАС та мезоконцепту МИНУЛЕ.

Засоби вираження часу в текстах німецькомовних фольклорних бувальщин зближують їх з іншими фольклорними жанрами: різкі переходи в час автора/оповідача (що характерно для казок), циклічність та замкненість на собі (що властиво билинам). Індикатори короткочасності передають відчуття часу персонажами. Основними засобами створення часового континууму бувальщини є лексеми з часовим значенням.

Засоби вираження спонукання (перформативні звороти, спонукальні, розповідні та питальні речення, модальні дієслова, частки й слова, дієслово *brauchen* та форми умовного способу дієслова) вживаються у директивних мовленнєвих актах.

Директивні мовленнєві акти реалізуються як в авторському мовленні бувальщини, де надаються правила-рекомендації для успішної комунікації з надприродними силами, так і в персонажному мовленні, де найчастотнішими є категоричні підтипи.

Реалізуючи асертивні мовленнєві акти у дискурсі бувальщини, автор-наратор і адресант персонажного мовлення стверджують факт істинності відповідної пропозиції, підтверджуючи у такий спосіб факт існування в минулому надприродних сил та їхні появи в означених місцевостях.

Конвенціоналізовані імплікатури у дискурсі німецькомовної фольклорної бувальщини генеруються мовними тригерами: лексичними (прислівниками, сполучниками, пресупозиційними й імплікативними дієсловами), синтаксичними (складнопідрядними реченнями та риторичними питаннями) і стилістичними (метафорою, метонімією, перифразом, метафоричним порівнянням, епітетом і алюзією).

Лексичні тригери імплікатур в авторському мовленні дискурсу німецькомовної фольклорної бувальщини активують у свідомості реципієнта певні пресупозиційні семи лексичних одиниць (прислівників *wieder, immer, sonst, zuerst, ebenso, nicht mehr, von nun an*; часток *nur, sogar, auch*; сполучників *aber, und, trotzdem*; пресупозиційних дієслів *anziehen, ausziehen, öffnen*,

schließen, heilen, wecken, erwachen та похідних від них; імплікативних дієслів *gelingen, glücken, schaffen, scheitern, vergessen, absagen, aufgeben*).

Синтаксичними тригерами є складнопідрядні речення та риторичні питання, які активують імплікатури в дискурсі німецькомовної фольклорної бувальщини у ході когнітивної операції профілювання. Складнопідрядні речення (з додатковими фактивними предикатами, нереальної умови та реального і нереального порівняння) генерують конвенціоналізовані імплікатури як в авторському мовленні, так і у мовленні персонажів. Риторичні питання охоплюють загальнопитальні (з частками *nicht* і *denn*) та спеціальнопитальні структури, імплікують стверджувальну або заперечну відповідь та характерні для персонажного мовлення.

Залежно від стилістичного тригера, виокремлюються метафоричні, метонімічні, перифразові, компаративні, епітетні та алюзивні імплікатури.

Метафоричні імплікатури у дискурсі німецькомовної фольклорної бувальщини генеруються висловленнями чотирьох моделей (залежно від експліцитного або імпліцитного способу вираження) як у авторському, так і в персонажному мовленні та активуються в свідомості рецепієнта у ході операції аналогового мапування. Найчастотнішою є модель, у якій концепт-ціль і спільну ознаку виражено експліцитно, а концепт-джерело — імпліцитно. Типовими концептами джерела є ЛЮДИНА/MENSCH і ПРИМІЩЕННЯ/RAUM.

Метонімічні імплікатури базуються на атрибутивному, локальному, темпоральному та каузальному метонімічному перенесенні в ході когнітивних операцій субститутивного мапування і профілювання як у авторському, так і у персонажному мовленні дискурсу німецькомовної фольклорної бувальщини. Найбільш частотними є метонімічні імплікатури з перенесенням «Люди +> місцевість, з якої вони походять/в якій вони живуть» і «Люди +> місце, де вони працюють».

Перифразові імплікатури активуються у ході когнітивної операції субститутивного мапування, мають п'ять видів (ознакові, каузальні,

метафоричні, метонімічні й евфемістичні) та характерні як для авторського, так і для персонажного мовлення дискурсу німецькомовної фольклорної бувальщини.

Тригерами компаративних імплікатур є метафоричні порівняння, які активуються у ході когнітивної операції атрибутивного мапування в авторському мовленні дискурсу німецькомовної фольклорної бувальщини.

Епітетні імплікатури в авторському мовленні НФБ містять характеристику об'єкта, визначають його якості, які є важливими в дискурсивному контексті, та слугують реалізації епітетом таких функцій, як інформативна і метафорична (у поєднанні з метафорою) у ході когнітивної операції специфікації.

Алюзивна імплікатура є імпліцитною пропозицією, яка активується у свідомості читача як в авторському, так і в персонажному мовленні німецькомовної фольклорної бувальщини у ході когнітивної операції наративного мапування як натяк на відомий культурний денотат — знання, яке входить у пресупозиційний фонд представника німецькомовної культурної спільноти. Денотатами алюзивних імплікатур є: текст, особа, релігійний сюжет, історична подія, витвір мистецтва, народна прикмета/традиція.

Дискурсивні імплікатури мають різні лінгвопрагматичні характеристики в персонажному і авторському мовленні. У мовленні персонажів бувальщини вони актуалізуються як моноімплікативні (асертивні, директивні, квеситивні, комісивні та експресивні) або поліімплікативні (поєднання експресива з директивом, асертива з експресивом і квеситива з асертивом/директивом/експресивом). В авторському мовленні в дискурсивній імплікатурі реалізуються директивні мовленнєві акти, які вчать адресатів правильно поводитися з надприродними силами: на ґрунті асертивів (оповіді про минулі події з надприродними істотами) реалізуються директиви (рекомендації автора правильно з ними поводитися).

Таким чином, мету роботи досягнуто, гіпотезу підтверджено.

До перспектив дослідження належить встановлення

когнітивно-прагматичних характеристик актуалізації окремих текстових концептів, поглиблене дослідження виявлених стилістичних засобів у ролі тригерів, виявлення когнітивних механізмів зв'язку імплікатів та імплікатур у дискурсі німецькомовної фольклорної бувальщини, а також застосування розробленої методики для аналізу інших видів фольклорного дискурсу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алещенко Е. И. Этноязыковая картина мира в текстах русского фольклора: на материале народной сказки: дис. ... доктора филол. наук : 10.02.01. Волгоград, 2008. 432 с.
2. Арнольд И. В. Авторский комментарий в романе Джона Фаулза «Женщина французского лейтенанта». *Известия АН СССР. Серия литературы и языка*. 1985. Т. 44, № 5. С. 393–406.
3. Артеменко Ю. О. Дієслівні індикатори імплікатур в англomовному дискурсі: структурно-семантичний та лінгвопрагматичний аспекти: дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.04. Кременчук, 2015. 259 с.
4. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека. Москва, 1999. 896 с.
5. Бабушкин А. П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка. Воронеж , 1996. 104 с.
6. Бакланова Е. А. К вопросу о функционировании имплицитов в тексте рецензии (на материале рецензий В. В. Набокова) // XLIII международная филологическая конференция, 11–16 марта 2014 г. : тезисы докл. Санкт-Петербург, 2014. С. 442.
7. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка : пер. с фр. Т. В. Вентцель. Москва , 1955. 416 с.
8. Банин А. А. Метод морфологического описания произведений фольклора. *Методы изучения фольклора*. Ленинград , 1983. С. 80–95.
9. Барт Р. Удовольствие от текста : Избранные работы: Семиотика. Поэтика. Москва , 1989. С. 462–518.
10. Бахтин М. М. Литературно-критические статьи / сост. С. Г. Бочаров, В. В. Кожин. Москва , 1986. 543 с.
11. Бахтин М. М. Проблемы поэтики Достоевского. Москва, 1979. 100 с.
12. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества. Москва, 1986. 445 с.
13. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник. Київ , 2004. 344 с.

14. Безугла Л. Р. Вербалізація імпліцитних смислів у німецькомовному діалогічному дискурсі : монографія. Харків , 2007. 352 с.
15. Безугла Л. Р. До питання розмежування прагматики, стилістики та прагматилістики. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія «Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов». 2014. № 1102. С. 6–10.
16. Безугла Л. Р. Теоретико-методологічні засади лінгвопрагматичних досліджень дискурсу // Від слова до діла: лінгвопрагматика дискурсу : колективна монографія. Вінниця, 2020. С. 16–75.
17. Безугла Л. Р., Романченко І. О. Лінгвопрагматика дискримінації у публіцистичному дискурсі : монографія. Харків, 2013. 182 с.
18. Безуглая Л. Р. Импликатуры поэтического текста в аспекте перевода. *Когниция, коммуникация, дискурс*. 2017. № 14. С. 8–18.
19. Безуглая Л. Р. Когнитивно-прагматические модели концептуальной метафоры в поэтическом дискурсе. *Функциональная лингвистика*. 2012. № 3. С. 50–52.
20. Безуглая Л. Р. Прагмапоэтика в когнитивном измерении. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету*. Серія «Філологія». 2013. Т. 16, № 2. С. 20–27.
21. Безуглая Л. Р., Остапченко В. А. Текстовый концепт LEERE в поэтическом дискурсе Р. М. Рильке. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія «Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов». 2014. № 1124. С. 16–20.
22. Беляевская Е. Г. Концептуальный анализ : модифицированная версия методов структурной лингвистики? // Концептуальный анализ языка: современные направления исследования : сб. науч. тр. Москва, 2007. С. 60–69.
23. Бехта І. А. Авторське експериментаторство в англomовній прозі ХХ століття. Львів , 2013. 268 с.
24. Бехта І. А. Оповідний дискурс в англomовній художній прозі: типологія

- та динаміка мовленнєвих форм: дис. ... доктора філол. наук : 10.02.04. Львів, 2007. 390 с.
25. Бехта-Гаманчук М. П. Комунікативні інтенції наратора у британській художній літературі початку ХХІ ст.: дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Львів-Запоріжжя, 2017. 243 с.
26. Беценко Т. Текстово-образна універсалія як мовний засіб фольклорної комунікації // *Світогляд — Філософія — Релігія* : збірник наукових праць. 2013. Вип. 4, Розділ 3. Культурологія. С. 243–249.
27. Белехова Л. І. Образний простір американської поезії: лінгвокогнітивний аспект: дис. ... доктора філол. наук : 10.02.04. Київ, 2002. 461 с.
28. Белехова Л. І. Стереотипні словесні поетичні образи в американському поетичному дискурсі: комунікативно-прагматичний аспект // *Різноаспектне дослідження поетичного мовлення* : зб. наук. пр. Херсон, 2018. С. 156–164.
29. Белова А.Д. Мовні картини світу: Принципи утворення та складові // *Проблема семантики слова, речення та тексту* : зб. наук. ст. Київ, 2001. Вип. 7. С. 26–30.
30. Блэк М. Метафора «Models and Metaphors» (1962) / пер. с англ. М. А. Дмитриховской // *Теория метафоры*. Москва, 1990. С. 153–172.
31. Боас Ф. Границы сравнительного метода в антропологии. *Антология исследований культуры*. 1997. Т. 1. С. 509–518.
32. Богин Г. И. Типология понимания текста. Калинин , 1986. 87 с.
33. Богданов В. В. Предложение и текст в содержательном аспекте. СПб, 2007. 280 с.
34. Бондаренко Е. В. Картина мира: опыт лингво-когнитивного синтеза. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія «Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов». 2004. № 635. С. 8–12.
35. Бондаренко Е. В. Дискурс как объект когнитивной лингвистики. *Записки з романо-германської філології*. 2013. Вип. 1. С. 25–32.

36. Бондаренко Е. В. Картина мира и матричное моделирование как базовый метод ее анали за // Как нарисовать портрет птицы: методология когнитивно-коммуникативного анализа языка : колл. монография. Харьков, 2017. С. 59–105.
37. Борисова Е. Г. Имплицитная информация в лексике // Имплицитность в языке и речи. Москва, 1999. С. 30–42.
38. Брандес М. П. Стилистика немецкого языка. Москва, 1983. 271 с.
39. Будагов Р. А. Категория значения в разных направлениях современного языкознания // Человек и его язык. Москва, 1976. С. 94–121.
40. Булгакова М. Ю. Імпліцитність поетичного дискурсу (на матеріалі поезії Р. М. Рільке). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов»*. 2011. № 973. С. 70–74.
41. Буслаев Ф. И. Народный эпос и мифология. Москва, 2003. 398 с.
42. Бучина Е. В. Особенности проявления временных характеристик в текстах немецких быличек (Volkssagen) // Коммуникация в поликодовом пространстве: языковые, культурологические и дидактические аспекты (КПП'11) : международная научно-практическая конференция, 11–13 мая 2011 г. : тезисы докл. Санкт-Петербург, 2011. С.70–71.
43. Бучіна К. В. Категорія часу та лексичні засоби її вираження в німецькомовних бувальщинах (Volkssagen). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов»*. Харків, 2011. Вип. 65, № 953. С. 141–145.
44. Бучіна К. В. Семантичні особливості онімів у текстах німецькомовних фольклорних бувальщин (Volkssagen). *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов»*. 2011. Вип. 68, № 973. С. 114–119.
45. Бучіна К. В. Засоби вираження образності в текстах німецькомовних фольклорних бувальщин // Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація :

XI Міжнародна наукова конференція, 3 лютого 2012 р. : тези доп. Харків, 2012. С. 44–46.

46. Бучіна К. В. Текстові категорії німецькомовних фольклорних бувальщин // Германістика у ХХІ столітті: когнітивна, соціо- та прагмалінгвістика : II Всеукраїнська наукова конференція германістів з міжнародною участю, 21 квітня 2012 р. : тези доп. Харків, 2012. С. 14–15.

47. Бучіна К. В. Засоби вираження образності в текстах німецькомовних фольклорних бувальщин. *Теоретична і дидактична філологія*. Серія «Філологія». 2013. Вип. 16. С. 68–75.

48. Бучіна К. В. Когнітивний підхід до аналізу фольклорного тексту // Сучасна іноземна філологія: дослідницький потенціал : Сьомий міжнародний форум, 23 листопада 2016 р. : тези доп. Харків, 2016. С. 37–38.

49. Бучіна К. В. Критерії текстуальності в аналізі текстів німецькомовних фольклорних бувальщин // Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація : XII наукова конференція з міжнародною участю, 7 лютого 2014 р. : тези доп. Харків, 2014. С. 47–49..

50. Бучіна К. В. Текстова категорія події в німецькомовних фольклорних бувальщинах // Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація. 2016-й — рік англійської мови : XV Наукова конференції з міжнародною участю, 5 лютого 2016 р. : тези доп. Харків, 2016. С. 17–18.

51. Бучіна К. В. Дефініція та функції фольклорної бувальщини: історія питання. *Вісник Харківського університету імені В. Н. Каразіна*. Серія «Іноземна філологія. Методика викладання іноземних мов». 2017. Вип. 85. С. 139–144.

52. Бучіна К. В. Текстові концепти німецькомовної фольклорної бувальщини // Стратегії розвитку та пріоритетні завдання філологічних наук : матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції, 20–21 жовтня 2017 р., Запоріжжя, 2017. С. 31–32.

53. Бучіна К. В. Фольклорний контекст у німецькомовних фольклорних бувальщинах // Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація :

XIII наукова конференція з міжнародною участю, 3 лютого 2017 р. : тези доп, Харків, 2017. С. 16–17.

54. Бучіна К. В. Концептополе німецькомовної фольклорної бувальщини. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Перекладознавство та міжкультурна комунікація»*. 2018. Вип. 2. С. 16–19.

55. Бучіна К. В. Текстовий концепт НОРМА ПОВЕДІНКИ в німецькомовних бувальщинах // *Художні феномени в історії світової літератури: перехід мови в письменництво («Постколоніальні стратегії»)* : IV міжнародна наукова конференція, 6–7 квітня 2018 р. : тези доп. Харків, 2018. С. 33–34.

56. Бучіна К. В. Когнітивні операції інтерпретатора дискурсу німецькомовної фольклорної бувальщини. *Вісник Харківського університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Іноземна філологія. Методика викладання іноземних мов»*. 2019. Вип. 90. С. 42–47.

57. Бучіна К. В. Стилiстичні фігури в текстах німецькомовних фольклорних бувальщин // *Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація* : XVI наукова конференція з міжнародною участю, 1 лютого 2019 р. : тези доп. Харків, 2019. С. 26–27.

58. Бучіна К. В. Метафора як тригер імплікатури в дискурсі німецькомовної фольклорної бувальщини. *Science and Education a New Dimension. Philology* 2020. Vol. VIII (68), Is. 226, P. 7–9.

59. Василевич А. П. К методике исследований гипотезы Сепира-Уорфа // *Национально-культурная специфика речевого общения народов СССР*. Москва, 1982. С. 12–19.

60. Василько З. С. Символізація значення слова в українському фольклорному мовленні (на матеріалі фауноназв у казках, піснях і пареміях): дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.01. Київ, 2003. 261 с.

61. Вежбицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов. Москва, 2001. 288 с.

62. Венгранович М. А. Экстралингвистическая обусловленность

- лингвостилевой специфики фольклорного текста : автореф. дис. на здобуття наук. Ступеня д-ра філол. наук : 10.02.01. Москва, 2006. 40 с.
63. Вітгенштайн Л. Логіко-філософські дослідження. Київ, 1995. 311 с.
64. Волоскова С. Е. Севернорусская быличка: структура текста; языковые характеристики жанра : автореф. дис. на соискание ученой степени кандидата филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык». Санкт-Петербург, 2004. 20 с.
65. Воркачев С. Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании. *Филологические науки*. 2001. № 5. С. 64–71.
66. Воробьёва О. П. Концептология в Украине: обзор проблематики. Лингвоконцептология: перспективные направления : монография. Луганск, 2013. С. 10–37.
67. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования. Москва, 2019. 144 с.
68. Гжись Х. Между фольклором и художественной литературой: Сорочьи-и Русалочьи сказки А. Н. Толстого. *Проблеми сучасного літературознавства*. 2015. Вип. 20. С. 75–112.
69. Гладько С. В., Дёдова С. М. Англійська народна versus авторська казка: жарново-композиційні та лінгвістичні аспекти. *Young Scientist*. 2016. № 12(39). С. 351–354.
70. Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу : монографія. Київ, 2004. 284 с.
71. Грайс Г. П. Логика и речевое общение. *Новое в зарубежной лингвистике*. 1985. Вып. 16. Лингвистическая прагматика. С. 217–238.
72. Греймас А. Ж., Курте Ж. Семиотика. Объяснительный словарь теории языка / сост., вст. ст. и общ. ред. Ю. С. Степанова. Москва, 1983. С. 483–550.
73. Греймас А.-Ж. Структурная семантика: Поиск метода. Москва, 2004. 367 с.

74. Гриняк О. О. Імплікативний простір американської поезії ХХ століття: лінгвокогнітивний аспект. Лінгвокогнітивна поетологія : кол. монографія. Херсон, 2018. С. 151–165.
75. Грица С. И. Функциональный многоуровневый анализ народного творчества // Методы изучения фольклора. Ленинград, 1983. С. 45–53.
76. Гриценко М. І. Дискурсивні властивості директивних модальних часток сучасної німецької мови: дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.04. Харків, 2008. 219 с.
77. Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию. Москва, 2000. 396 с.
78. Дмитрієва В. В. Специфіка аналізу фольклорної та літературної казок про «Синю Бороду». *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філологія»*. 2017. Вип. 76. С. 20–23.
79. Дружина Т. А. Загальний огляд фольклорного дискурсу. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського*. 2018. № 27. С. 90–95.
80. Ермолович Д. И. Имена собственные на стыке языков и культур. Москва, 2001. 200 с.
81. Єсипович К. П. Концептуальна природа змісту образу «чарівного» у французькій народній казці. *Проблеми семантики слова, речення та тексту*. 2011. Вип. 26. С. 126–131. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pssrtt_2011_26_18 (дата звернення: 26.03.2018).
82. Єсипович К. П. Вербалізація концепту «ЛЮДИНА» в казковій картині світу (на матеріалі французьких народних казок). *Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО Київського національного лінгвістичного університету. Філологія, педагогіка, психологія*. 2011. Вип. 23. С. 65–72. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkyu_2011_23_12 (дата звернення: 05.01.2019).
83. Єфименко В. А. Сучасні підходи до аналізу казок. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»*. 2014. Вип. 48. С. 186–188. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaf_2014_48_59 (дата звернення: 12.02.2018).

84. Єфименко В. А. Жанрові трансформації та мультимодальність сучасних казкових наративів (на матеріалі англійської мови) : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня доктора філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови». Київ, 2018. 32 с.
85. Жаботинская С. А. Концепт / домен: матричная и сетевая модели. *Культура народов Причерноморья*. 2009. Т. 1. № 168. С. 254–259.
86. Жаботинская С. А. Модели репрезентации знаний в контексте различных школ когнитивной лингвистики: интегративный подход. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія «Іноземна філологія. Методика викладання іноземних мов». 2009. № 848. С. 3–10.
87. Жаботинська С. Семантика іллокуції: лінгвокогнітивний ракурс (на матеріалі англomовного мовленнєвого акту докору). *Вісник Львівського університету*. Серія філологічна. 2019. Вип. 70. С. 185–203.
88. Жинкин Н. И. Язык. Речь. Творчество. Москва, 1998. 384 с.
89. Затонский Д. В. Модернизм и постмодернизм: Мысли об извечном коловращении изящных и не изящных искусств. Харьков, 2000. 256 с.
90. Зиновьев В. П. Быличка как жанр фольклора и её современные судьбы // Мифологические рассказы русского населения Восточной Сибири. Новосибирск, 1987. С. 381–400.
91. Івановська О. І. Комунікативна природа фольклорного тексту. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Літературознавство, мовознавство, фольклористика*. 2012. Вип. 23. С. 46–49.
92. Кагановська О. М. Текстові концепти художньої прози : монографія. Київ, 2002. 292 с.
93. Капра Ф. Паутина жизни. Новое научное понимание живых систем. Киев; Москва, 2003. 336 с.
94. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс : монография. Москва, 2004. 390 с.

95. Карасик В. И. Культурные доминанты в языке // *Языковая личность: культурные концепты*. Волгоград–Астрахань, 1996. С. 3–16.
96. Карасик В. И. Этноспецифические доминанты в языке // *Введение в когнитивную лингвистику*. Кемерово, 2005. С. 61–105.
97. Качала О. А. Функції власних назв у складі фразеологічних одиниць чеської мови. *Наукові записки. Серія «Філологічна»*. 2012. Вип. 24. С. 115–117.
98. Кінджибала О. Корейська фольклорна та літературна казка як лінгвосеміотичний знак у дослідженнях західних учених. *Вісник Львівського університету. Серія «Філологічна»*. 2011. Вип. 54. С. 225–236.
99. Кобозева И. М. Лингвистическая семантика : учебное пособие. Москва, 2000. 352 с.
100. Ковшова М. Л. Эвфемизм как речевой акт: к постановке вопроса // *Горизонты современной лингвистики: Традиции и новаторство*. Москва, 2009. С. 694–702.
101. Колесник Н. С. Особові імена в українських народних обрядових піснях: дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.01. Чернівці, 1998. 218 с.
102. Колшанский Г. В. Объективная картина мира в познании и языке. Москва, 2006. 122 с.
103. Корнилов О. А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов. Москва, 2019. 350 с.
104. Королёва Е. Е. Былички староверов Латгалии (современное бытование) // *Русские старообрядцы: язык, культура, история*. Москва, 2008. С. 237–249.
105. Кристева Ю. Бахтин, слово, диалог и роман. *Вестник Московского университета. Серия 9 «Филология»*. 1995. №1. С. 97–124.
106. Кубрякова Е. С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира. Москва, 2004. 560 с.
107. Кухаренко В. А. Текст и его структура. Москва, 2018. 188 с.

108. Кухаренко В. А. Интерпретация текста. Москва, 1988. 192 с.
109. Лавкрафт Г.Ф. Сверхъестественный ужас в литературе. URL: <http://literature.gothic.ru/hpl/hpl-esse.htm>.
110. Лисиченко Л. А. Структура мовної картини світу. *Мовознавство*. 2004. № 5/6. С. 36–41.
111. Лихачев Д. С. Поэтика древнерусской литературы. Москва, 1979. 303 с.
112. Лотман Ю. М. Семиосфера. Санкт-Петербург, 2000. 704 с.
113. Лотман Ю. М. Структура художественного текста. Москва, 1970. 384 с.
114. Лотман Ю.М. Лекции по структуральной поэтике. *Ю.М. Лотман и тартуско-московская семиотическая школа*. М., 1994. 560 с
115. Лукин В. А. Художественный текст: Основы лингвистической теории. Аналитический минимум. Москва, 2011. 560 с.
116. Мамедова А. І. Когнітивно-семантична і комунікативно-функціональна організація німецької народної загадки : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня кандидата філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови». Донецьк, 2008. 20 с.
117. Маріна О. С. Семіотика парадоксальності у когнітивно-комунікативному висвітленні (на матеріалі сучасного англomовного поетичного дискурсу) : монографія. Херсон, 2015. 436 с.
118. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика. Минск, 2004. 256 с.
119. Мацько Л. І., Сидоренко О. М., Мацько О. М. Стилiстика української мови. Київ, 2003. 462 с.
120. Мелетинский Е. М. Происхождение героического эпоса. Москва, 2004. 462 с.
121. Мелетинский Е. М. «Эдда» и ранние формы эпоса. Москва, 1968. 367 с.
122. Мелетинский Е. М. О литературных архетипах. Москва, 1994. 136 с.
123. Мельник О. В. Ад'єктивний складник реконструкції мовної картини світу німецької казки ХІХ століття : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня кандидата філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови». Чернівці, 2018. 24 с.

124. Мер'ємова Ю. В. Онiмiя англiйських, росiйських та українських лiтературних казок: дис. ... кандидата фiлол. наук : 10.02.17. Вiнниця, 2018. 269 с.
125. Михалев А. Б. Слои языковой картины мира // Язык и культура : Международная научная конференция, 14–17 сентября 2001 г. : тезисы докл. Москва, 2001. С. 108.
126. Мишанич С. В. Уснi народнi оповiдання: Питання поетики. Київ, 1986. 327 с.
127. Молчанова Г. Г. Семантика художественного текста : монография. Ташкент, 1988. 160 с.
128. Монгилева Н. В. Семантическое пространство поэтического дискурса: дис. ... кандидата филол. наук : 10.02.19. Челябинск, 2004. 168 с.
129. Москвина Т. Н. Темпоральная лексика в островных немецких говорах: аспекты изучения. *Мир науки, культуры, образования*. 2017. № 6 (67). С. 539–541.
130. Наер В. Л. Концептуальная и стилистическая метафора: общее и различное. Вестник МГЛУ. 2003. № 474. С. 3–12.
131. Неклюдов С. Ю. Время и пространство в былине // Славянский фольклор. Москва, 1972. С. 18–45.
132. Неклюдов С. Ю., Мелетинский Е. М., Новик Е. С., Сегал Д. М. Проблемы структурного описания волшебной сказки. *Труды по знаковым системам*. 1969. Вып. IV. С. 86–135.
133. Неклюдов С. Ю. Мотив и текст // Язык культуры: семантика и грамматика : к 80-летию со дня рождения академика Никиты Ильича Толстого (1923–1996). Москва, 2004. С. 236–247.
134. Никифоров А. И. К вопросу о морфологическом изучении народной сказки // Сборник статей в честь академика А. И. Соболевского. Ленинград, 1928. С. 172–178.
135. Никифоров А. И. Сказка и сказочник. Москва, 2008. 376 с.
136. Николаева Т. М. Лингвистика текста. Современное состояние и

- перспективы. *Новое в зарубежной лингвистике. Лингвистика текста*. 1978. Вып. VIII. С. 5–39.
137. Ніконова В. Г. Трагедійна картина світу в поезії Шекспіра : монографія. Дніпропетровськ, 2007. 364 с.
138. Новиков А. И. Семантика текста и её формализация. Москва, 1983. 215 с.
139. Олійник О. О. Мовна картина світу як об'єкт вивчення сучасної лінгвістики. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія 9 «Сучасні тенденції розвитку мов». 2007. Вип. 1. С. 42–49.
140. Омельченко Л. Ф., Самохіна В. О. Фольклор як символічна взаємодія комунікантів. *Вісник Сумського державного університету*. Серія «Філологія». 2008. № 1. С. 72–76.
141. Онисенко С. В. Интертекстуальність у фольклорі: на матеріалі паремій у казках : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата філол. наук : спец. 10.01.07 «Фольклористика». Київ, 2013. 20 с.
142. Остапченко В. О. Лінгвокогнітивні та прагмастилістичні властивості лірико-поетичного дискурсу Р. М. Рільке: дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.04. Харків, 2015. 341 с.
143. Панкратьева Е. С., Фразеологический потенциал немецких шванков XVI века: дис. ... кандидата филол. наук : спец. 10.02.04. Москва, 2016. 241 с.
144. Панфилов В. З. Взаимоотношение языка и мышления. Москва, 1971. 232 с.
145. Падучева Е. В. Семантические исследования: Семантика времени и вида в русском языке. Семантика нарратива. Москва, 1996. 464 с.
146. Петрова О. Б. Каталогизация побудительных речевых актов в лингвистической прагматике. *Вестник Воронежского государственного университета*. Серия «Лингвистика и межкультурная коммуникация». 2008. № 3. С. 124–133.
147. Пименова М. В. Языковая картина мира : учебное пособие. Кемерово, 2011. 106 с.
148. Підгорна А. Б. Авторська модель світу як одна із форм реалізації

- індивідуальної концептуальної картини світу. *Наукові записки*. Серія «Філологічні науки (мовознавство)»: у 4 ч. 2009. Вип. 81 (3). С. 389–392.
149. Піхтовникова Л. С., Гончарук О. М. Англомовна прозова байка: прагмалінгвістичний і лінгвокогнітивний аспекти : монографія. Харків, 2016. 176 с.
150. Піхтовникова Л. С., Мукатаєва Я. В. Німецький прозовий шванк: прагмастилістичний і лінгвокогнітивний аспекти : монографія. Харків, 2017. 156 с.
151. Піхтовникова Л. С., Яремчук І. М. Прагмастилістичні характеристики німецькомовної притчі : монографія. Харків, 2017. 220 с.
152. Побідаш І. Л. Фольклор як комунікаційний феномен. *Обрії друкарства*. 2014. № 1(3). С. 163–168.
153. Померанцева Э. В. Жанровые особенности русских быличек // История, культура, фольклор и этнография славянских народов : материалы VI Международного съезда славистов, август 1968 г., Прага. Москва, 1968. С. 274–293.
154. Попова З. Д., Стернин И. А. Понятие «концепт» в лингвистических исследованиях. Воронеж, 1999. 30 с.
155. Попова З. Д., Стернин И. А. К проблеме унификации лингвокогнитивной терминологии // Введение в когнитивную лингвистику. Кемерово, 2004. С. 53–54.
156. Попова З. Д., Стернин И. А. Семантико-когнитивный анализ языка. Воронеж, 2007. 250 с.
157. Потебня А. А. Из записок по теории словесности // Этика и эстетика. Москва, 1976. С. 286–463.
158. Потебня А. А. Из записок по теории словесности: Поэзия и проза. Тропы и фигуры. Мышление поэтическое и мифическое. Приложение. Харьков, 1905. 646 с.
159. Потебня А. А. Мысль и язык. Киев, 1993. 192 с.
160. Потебня О. О. Эстетика і поетика слова : збірник. Київ, 1985. 302 с.

161. Почепцов О. Г. Основы прагматического описания предложения. Киев, 1986. 116 с.
162. Почепцов Г. Г. Избранные труды по лингвистике. Харків, 2009. 556 с.
163. Приходько А. М., Романенко О. В. Концептосистемы: стабільність і плинність. *Нова філологія*. 2006. Вип. 24. С. 82–95.
164. Приходько А. Н. Концепты и концептосистемы : монография. Днепропетровск, 2013. 307 с.
165. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики. Запоріжжя, 2008. 332 с.
166. Пропп В. Я. Русская сказка. Ленинград, 1984. 335 с.
167. Пропп В. Я. Жанровый состав русского фольклора // Фольклор и действительность: избранные статьи. Москва, 1976. С. 46–82.
168. Пропп В. Я. Морфология волшебной сказки. Москва, 2001. 144 с.
169. Пропп В. Я. Исторические корни волшебной сказки. Москва, 2004. 336 с.
170. Пропп В. Я. Поэтика фольклора. Москва, 1998. 352 с.
171. Пропп В. Я. Принципы классификации фольклорных жанров // Фольклор и действительность : избранные статьи. Москва, 1976. С. 34–45.
172. Прохорова П.В. Генезис профетического сновидения в немецком художественном дискурсе. *Austria-science*. 2018. № 21(1). S. 31–34.
173. Пузырев А. В. Анаграммы как явление языка. Опыт системного осмысления. Москва-Пенза, 1995. 380 с.
174. Путилов Б. Н. Фольклор и народная культура. Москва, 1994. 235 с.
175. Пушкарьська К. В. Специфіка бувальщини у системі фольклорних жанрів // Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація : матеріали VI Всеукраїнської наукової конференції, 3 лютого 2007 р., Харків, 2007. С. 282–283.
176. Пушкарьська К. В. Бувальщина (Volkssage) як тип тексту. *Нова філологія*. 2008. Вип. 30. С. 264–268.
177. Пушкарьська К. В. Лінгвістичний аналіз бувальщини // Каразінські

- читання: Людина. Мова. Комунікація : матеріали VII Всеукраїнської наукової конференції, 5 лютого 2008 р., Харків, 2008. С. 234–236.
178. Радченко О. А. Язык как мирозидание: Лингвофилософская концепция неогумбольдтианства. Москва, 2006. 312 с.
179. Раевская О. В. О некоторых типах дискурсивной метонимии. *Известия Академии наук. Сер. лит. и яз.* 1999. Т. 58. № 2. С. 3–12.
180. Рафаева А. В. Структура сказочных мотивов и их использование в системе СКАЗКА // Диалог'99 : труды международного семинара по компьютерной лингвистике и ее приложениям, 1999 г. Таруса, Россия. Т. 1. Таруса, 1999. С. 241–246.
181. Рикер П. Конфликт интерпретаций (Очерки о герменевтике). Москва, 1995. 415 с.
182. Ричардс А. А. Философия риторики / пер. с англ. Р. И. Розиной // Теория метафоры. Москва, 1990. С. 44–67.
183. Рожков В. В. Метафорическая художественная картина мира А. и Б. Стругацких: на материале романа «Трудно быть богом»: дис. ... кандидата филол. наук : 10.02.01. Новосибирск, 2007. 228 с.
184. Руднев Ю. В. Концепция дискурса как элемента литературоведческого метаязыка. 2001. URL: http://zheltv-dom.narod.ru/literature/txt/discours_jr.htm. (дата звернення: 07.07.2016).
185. Саакян Л. Н. Эвфемия как прагмалингвистическая категория в дискурсивной практике непрямого речевого убеждения : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01. Москва, 2010. 23 с.
186. Самохина В. А., Рыжкова В. В. Интертекстуальность в диалогическом пространстве англоязычного художественного текста : монография. Харьков, 2017. 168 с.
187. Семенюк О. А., Паращук В. Ю. Основы теорії мовної комунікації : навч. посібник. Київ, 2010. 240 с.
188. Сепир Э. Грамматист и его язык. Москва; Санкт-Петербург, 2003. С. 139–156.

189. Сердега Р. Лінгвофольклористичні витoki в працях О. О. Потебні. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія «Філологія». 2017. Вип. 77. С. 25–29.
190. Серль Дж. Природа интенциональных состояний // *Философия, логика и язык* : пер. с англ. Москва, 1987. С. 96–127.
191. Серль Дж. Р. Что такое речевой акт. *Новое в зарубежной лингвистике*. 1986. Вып. 17. Теория речевых актов. С. 151–169.
192. Серебренников Б. А., Кубрякова Е. С., Постовалова В. И. и др. Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира. Москва, 1988. 216 с.
193. Сидоров И. А. О лимитивной перифразе в газетном тексте. *Языковая личность: Проблемы креативной семантики*. Волгоград, 2000. С. 150–157.
194. Сидорова М. О. Лінгвопрагматичні властивості висловлень з імплікатурами у реактивних ходах німецькомовного діалогічного дискурсу: дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.04. Харків, 2015. 259 с.
195. Силинский С. В. Эвфемизмы в современной американской прессе. // *Антропоцентризм в языке и речи*. Санкт-Петербург, 2003. С. 168–174.
196. Слухай А. С. Етнічний міф в образних парадигмах давньоанглійських епіко-міфологічних текстів : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня кандидата філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови». Київ, 2011. 22 с.
197. Слышкин Г. Г. От текста к символу: лингвокультурные компоненты прецедентных символов в сознании и дискурсе. Москва, 2000. 128 с.
198. Смирнов А. А. Проблемы психологии памяти. Москва, 1966. 421 с.
199. Соколов Б. Сказки и песни Белозерского края. Санкт-Петербург, 1999. 1504 с.
200. Соколовская Ж. П. «Картина мира» в значении слов. Семантические фантазии или «катехизис семантики». Симферополь, 1993. 232 с.
201. Соколовская Ж. П. Система в лексической семантике. Київ, 1979. 189 с.
202. Солощук Л. В. Невербальні складові англомовного дискурсу // *Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен* : монографія. Харків, 2005. С. 145–180.

203. Сотникова С. І. Мовні засоби комічного в німецьких народних казках : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови». Харків, 1996. 17 с.
204. Сташко Г. І. Роль фольклорної пісні в становленні американського суспільства. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Філологічна». 2014. Вип. 48. С. 289–290.
205. Суворова Т. М. Система словесних образів американської фольклорної балади XVIII–XX століть: когнітивно-семіотичний та лінгвосинергетичний аспекти: дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.04. Херсон, 2016. 273 с.
206. Суперанская А. В. Общая теория имени собственного. Москва, 1973. 367 с.
207. Сусов И. П. Коммуникативно-прагматическая лингвистика и ее единицы // Прагматика и семантика синтаксических единиц. Калинин, 1984. С. 3–12.
208. Тараненко Л. Актуалізація англійських прозових фольклорних текстів малої форми. Київ, 2014. 288 с.
209. Топоров В. Н. Модель мира. *Мифы народов мира*. Москва, 1992. Т. 2. С. 161–164.
210. Тураева З. Я. Лингвистика текста. Москва, 1986. 127 с.
211. Тютенко А. А. Структура і функції алюзії в пресі Німеччини, Австрії та Швейцарії : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня кандидата філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови». Харків, 2000. 20 с.
212. Уорф Б. Отношение норм поведения и мышления к языку // Языки как образ мира. Москва; Санкт-Петербург, 2003. С. 157–201.
213. Фіалкова Л. Коли гори сходяться: Нариси українсько-ізраїльських фольклорних взаємин. Київ, 2007. 176 с.
214. Философия языка в границах и вне границ: Пространства и миры — «новый», «воображаемый», «ментальный» и прочие / Ю. С. Степанов, В. В. Прокопенко, Ю. И. Святко и др.; науч. ред. тома Д. И. Руденко. Харьков, 1994. Т. 2. 176 с.

215. Фролова И. Е. Конфронтация как стратегия англоязычного дискурса // Как нарисовать портрет птицы: методология когнитивно-коммуникативного анализа языка. Харьков, 2017. С. 148–201.
216. Хроленко А. Т. Семантика фольклорного слова. Воронеж, 1992. 137 с.
217. Цапів А. О. Поетика наративу англійськомовних художніх текстів для дітей : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня доктора філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови». Харків, 2020. 36 с.
218. Чесноков И. И. Месть как эмоциональный поведенческий концепт (опыт когнитивно-коммуникативного описания в контексте русской лингвокультуры) : автореф. дис. на соискание ученой степени доктора филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка». Волгоград, 2009. 44 с.
219. Чистов К. В. Народные традиции и фольклор. Очерки теории. Ленинград, 1986. 304 с.
220. Чурилина Л. Н. Антропоцентризм художественного текста как принцип организации его лексической структуры : автореф. дис. на соискание ученой степени доктора филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки». Санкт-Петербург, 2003. 22 с.
221. Шатуновский И. Б. Риторические вопросы как форма агрессивного речевого поведения // Агрессия в языке и речи: сб. науч. Статей. Москва, 2004. С. 19–37.
222. Шевченко І. С. Когнітивно-прагматичні дослідження дискурсу // Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен : кол. монографія / під загальн. ред. І. С. Шевченко. Харків, 2005. С. 105–117.
223. Шевченко И. С. Концептуализация коммуникативного поведения в дискурсе // Как нарисовать портрет птицы: методология когнитивно-коммуникативного анализа языка : кол. монография. Харьков, 2017. С. 106–147.
224. Шейгал Е. И. Эвфемизация в политическом дискурсе // Языковая личность: проблемы креативной семантики. Волгоград, 2000. С. 158–171.
225. Щетинин Л. М. Имена и названия. Ростов-на-Дону, 1968. 215 с.

226. Эмер Ю. А. Миромоделирование в современном песенном фольклоре: когнитивно-дискурсивный анализ: дис. ... доктора филол. наук : 10.02.01. Томск, 2011. 457 с.
227. Юркова К. О. Комунікативно-прагматичні функції риторичних питань в англomовному віршованому мовленні (функціонально-прагматичний підхід). *Нова філологія*. 2014. № 65. С. 159–166.
228. Armstrong R. P. Content Analysis in Folkloristics. *Trends in Content Analysis*. 1959. P. 151–170.
229. Austin J. L. How to do things with words. Cambridge, 1962. 166 p.
230. Bacchilega Ch. Folk and Literary Narrative in a Postmodern Context: The Case of the Märchen. *Fabula*. 1988. Vol. 29 (3/4). P. 302–316.
231. Bartlett, F. Ch. Some Experiments on the Reproduction of Folk Stories. *Folk-Lore*. 1920. Vol. 31. P. 30–47.
232. Bausinger H. Formen der «Volks poesie». Berlin, 1980. 312 S.
233. Beaugrande De, R.-A., Dressler W. Introduction to text linguistics. London; New York, 1981. 288 p.
234. Bezugla L. Rhetorische Aussagen und Aufforderungen im deutschsprachigen dialogischen Diskurs. *Text und Diskurs*. 2015. № 8. S. 197–211.
235. Bremond C. La logique des possibles narratifs. *Communications*. 1966. № 8. P. 60–71.
236. Bremond C. Le message narratif. *Communications*. 1964. №4. P. 4–32.
237. Brinker K. Linguistische Textanalyse. Eine Einführung in Grundbegriffe und Methoden. 4. durchges. u. erg. Aufl. Berlin. 1997. 163 S.
238. Buchina K. Markierungsmittel der Textstruktur in deutschen Volkssagen // Українська германістика в діалозі культур : матеріали XXII конференції Асоціації українських германістів, 6–8 жовтня 2015 р., Львів, 2015. С. 35–36.
239. Buchina K. V. Metaphor as a trigger of implicature in discourse of German folk tales // Philology and Linguistics in the Digital Age FiLiDA, April 5, 2020, Budapest, 2020. URL: <http://scaspee.com/all-materials/metaphor-as-a-trigger-of-implicature-in-discourse-of-german-folk-tales-k-v-buchina>].

240. Bürger C. Die soziale Form der volkstümlicher Erzählformen – Sage und Märchen. *Kritisches Lesen – Märchen, Sage, Fabel, Volksbuch*. Stuttgart, 1971. S. 22–56.
241. Burkhard H. Zur Psychologie der Erlebnissage. Saarbrücken, 1951. 110 S.
242. Coulmas F. Gewählte Worte: über Sprache als Wille und Bekenntnis. Frankfurt/Main; New York, 1996. 188 S.
243. Derrida J. Über den Namen. Drei Essays. Passagen Verlag, 2000. 176 S.
244. Duden. Die Grammatik. 8., überarbeitete Auflage. Mannheim, Wien, Zürich, 2009. 1352 S.
245. Dijk T. A. van. Cognitive processing of literary discourse. *Poetics Today*. 1979. № 1. P. 143–160.
246. Druzhyna T. A. Folklore Discourse. *Типологія сучасного дискурсу* : монографія. Київ, 2016. С. 42–53.
247. Fischer J. L. Sequence and Structure in Folktales // Men and Cultures: Selected Papers of the Fifth International Congress of Anthropological and Ethnological Sciences. 1956. C. 442–446.
248. Fischer, John L. The Sociopsychological Analysis of Folktales. *Current Anthropology*. 1963. No. 4. P. 235–295.
249. Frankenberg, Hartwig. Ein Beitrag zur Strukturalen Narrativik: Sprache – Märchen – Mythos. *Bedeutung, Sprechakte und Texte: Akten des 13 Linguistischen Kolloquiums*. Gent, 1978 (Vol. 2). Tübingen, 1979. S: 351–359.
250. Franz, M. von. The Feminine in Fairy Tales. *Psychoanalysis and Woman: A Reader*. Houndmills, 2000. P. 187–201.
251. Freud, S. Märchenstoffe in Träumen. *Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse*. 1913. Jahrgang 1. P. 147–151.
252. Greimas A. I., Sémantique structurale. Recherche de méthode. Paris, 1966. 262 p.
253. Grice H. P. Studies in the Way of Words. Cambridge, London, 1991. 406 p.
254. Hindelang G. Einführung in die Sprechakttheorie. Tübingen, 1994. 120 S.

255. Helbig G., Buscha J. Deutsche Grammatik: ein Handbuch für den Ausländerunterricht. Stuttgart: Klett Sprachen GmbH, 2013. 656 S.
256. Honko, L. Genre Analysis in Folkloristics and Comparative Religion. *Temenos*. 1968. Vol. 3 P. 48–66.
257. Humboldt W. v. Über den Dualis. *Schriften zur Sprachphilosophie*. Darmstadt, 1963. S. 113–143.
258. Isler G. Die Sennenpuppe. Eine Untersuchung über die religiöse Funktion einiger Alpensagen. *Schriften der Schweizerischen Gesellschaft für Volkskunde*. Basel, Bonn, 1971. Nr. 52. 285 S.
259. Jacobs M. The Content and Style of an Oral Literature : Clackamas Chinook Myths and Tales. University of Chicago Press, 1971. 292 p.
260. Jacobs M. Thoughts on Mythology for Comprehension of an Oral Literature. *Men and Cultures*. Philadelphia, 1960. P. 123–129.
261. Johnson M. Philosophical perspectives on metaphor. University of Minnesota Press, 1981. 370 p.
262. Johnson M. The Body in the Mind: The Bodily Basis of Meaning, Imagination. Chicago, 1987. 227 p.
263. Jolles, André. Einfache Formen. Legende, Sage, Mythe, Rätsel, Spruch, Kasus, Memorabile, Märchen, Witz (Konzepte Der Sprach- Und Literaturwissenschaft). Berlin, 1993. 280 S.
264. Kadmon N. Formal pragmatics: semantics, pragmatics, presupposition, and focus. London, 2001. 442 p.
265. Karttunen L. Simple and Phrasal implicatives // First Joint Conference on Lexical and Computational Semantics (*SEM), June 7–8, 2012, Montreal, Canada. 2012. Vol. 1. P. 124–131.
266. Kiparsky P., Kiparsky C. Fact // Progress in linguistics. The Hague, 1970. P. 143–173.
267. Klein W. Die Werke der Sprache. Für ein neues Verhältnis zwischen Literaturwissenschaft und Linguistik. *Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik*. 2008. Jhg. 38, Heft 150. S. 8–32.

268. Kovalenko L., Martynyuk A. English Container Metaphors of Emotions in Ukrainian Translations. *Advanced Education*. 2018. Вип. 10. С. 190–197.
269. Kövecses Z. Metaphor: Does it constitute or reflect cultural models? // Metaphor in Cognitive Linguistics. *Selected Papers from the Fifth International Cognitive Linguistics Conference* / Ed. by R. W. Gibbs, G. J. Steen. Amsterdam; Philadelphia. 1997. P. 167–188.
270. Lakoff G. The contemporary theory of metaphor. *Metaphor and Thought* / Ed. by A. Ortony. Cambridge, 1993. P. 202–251.
271. Lakoff G. Women, Fire and Dangerous Things. What Categories Reveal About the Mind. Chicago, 1987. 614 p.
272. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. Chicago, 1980. XIII, 242 p.
273. Lakoff G., Turner M. More than Cool Reason. A Field Guide to Poetic Metaphor. Chicago, London, 1989. 230 p.
274. Langacker R. W. Concept, Image and Symbol. The Cognitive basis of Grammar. Berlin, New York, 1990. 395 p.
275. Langacker R. W. Grammar and conceptualization. Berlin, New York, 1999. 427 p.
276. Langacker R. The Foundations of Cognitive Grammar. Vol. 1 Theoretical Prerequisites. Redwood, 1987. 519 p.
277. Langacker R. W. Universals of Construal // Proceedings of the Nineteenth annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society : General Session and Parasession on Semantic Typology and Semantic Universals. 1993. P. 447–463.
278. Lévi-Strauss C. Four Winnebago Myths. *Culture in History. Essays in Honor of P. Radin*. New York, 1960. P. 851–362.
279. Lévi-Strauss C., La geste d'Asdiwal. *Annuaire de l'École pratique des hautes études*. 1958–1959. P. 3–43.
280. Lévi-Strauss C., La structure et la forme. Réflexions sur un ouvrage de Vladimir Propp. *Cahiers de l'Institut de Science économique appliquée*. 1960. Série M, № 7. P. 1–36.
281. Liedtke F. Moderne Pragmatik. Grundbegriffe und Methoden. Tübingen,

2016. 238 S.
282. Lyons J. Semantics. Cambridge, 1981. 879 p.
283. Meibauer J, Pragmatik. Tübingen, Stauffenburg, 2001. 208 S.
284. Morozova O. Monomodal and multimodal instantiations of conceptual metaphors of Brexit. *LEGE ARTIS Language yesterday, today, tomorrow*. 2017. Vol. II, No 2. P. 250–283.
285. Papers on folk-medicine, given at an inter-nordic symposium 1961 / ed. by C.-H. Tillhagen. Stockholm, 1963. 204 p.
286. Penttinen J. Grenzprobleme zwischen Memorat und Sage. *Temenos*. 1968. Vol. 3. P. 136–167.
287. Petzoldt L. Einführung in die Sagenforschung. Stuttgart, 2002. 238 S.
288. Peuckert W.-E. Sagen. Geburt und Antwort der mythischen Welt. Einführungsband zur Reihe Europäische Sagen. Berlin, 1965. 159 S.
289. Prihodko A.I. Cognitive-communicative organization of the evaluative frame. *Lege artis. Language yesterday, today, tomorrow. The Journal of University of SS Cyril and Methodius in Trnava*. 2016. Vol. I (1). P. 275–308.
290. Ranke F. Grundfragen der Volkssagenforschung. *Niederdeutsche Zeitschrift für Volkskunde*. 1925. Vol. 3. S. 12–23.
291. Ranke K. Die Welt Der Einfachen Formen. Studien Zur Motiv-, Wort- und Quellenkunde. Walter de Gruyter Verlag, 1978. 456 S.
292. Röhrich L. Die deutsche Volkssage. Ein methodischer Abriss. *Studium generale*. 1958. Vol. 11. P. 664–690.
293. Schenda R. Sagenerzähler und Sagensammler der Schweiz. *Studien zur Produktion volkstümlicher Geschichte und Geschichten vom 16. bis zum frühen 20. Jahrhundert*. Bern / Stuttgart, 1988. 642 S.
294. Searle J. R. Metapher. *Ausdruck und Bedeutung. Untersuchungen zur Sprechakttheorie*. Frankfurt am Main, 1982. S. 98–138.
295. Sebeok Th. A., F. J. Ingemann. Structural and Content Analysis in Folklore Research. *Studies in Chremis: the Supernatural (Viking Fund Publications in Anthropology)*. New York, 1956. No. 22. P. 261–268.

296. Sebeok Th. A., Toward a Statistical Contingency Method in Folklore Research. *Studies in Folklore*. Indiana University Publications, Folklore Series. Bloomington, 1957. No. 9. P. 130–140.
297. Sydow C. W. Selected papers on folklore. Copenhagen, 1948. 257 p.
298. Tatar M. The Hard Facts of Grimm's Fairy Tales. Princeton, 2003. 360 p.
299. The Anthropologist Looks at Myth / compiled by M. Jacobs. Austin–London. 1966. 323 p.
300. Trier J. Der deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes. Die Geschichte eines sprachlichen Feldes. *Bd. 1. Von den Anfängen bis zum Beginn des 13-Jahrhunderts*. Heidelberg, 1931. 347 S.
301. Tolkien, J. R. R. On Fairy-Stories. *Essays Presented to Charles Williams*. London, 1947. P. 38–89.
302. Wandruszka M. Sprachen: vergleichbar und unvergleichlich. München, 1969. 541 S.
303. Weisgerber L. Sprachliche Gestaltung der Welt. Düsseldorf, 1962. 455 S.
304. Wunderlich D. Sprechakte (kommunikative Funktion von Äußerungen). *Lehrgang Sprache. Einführung in die moderne Linguistik*. Tübingen, 1974. S. 812–834.

СПИСОК ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ

305. Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина / под общей ред. Е. С. Кубряковой. Москва, 1996. 248 с.
306. Лексикон загального та порівняльного мовознавства. Онлайн-ресурс. URL: <http://litmisto.org.ua/?p=16371>
307. Литературный энциклопедический словарь / под общ. ред. В. М. Кожевникова, П. А. Николаева. Москва, 1987. 751 с.
308. Мартинюк А. П. Словник основних термінів когнітивно-дискурсивної лінгвістики. Харків, 2012. 196 с.

309. Розенталь Д. Е., Теленкова М. А. Словарь лингвистических терминов. Москва, 1976. 514 с.
URL: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Linguist/DicTermin/s_1.php.
310. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістична термінологічна енциклопедія. Полтава, 2006. 716 с.
311. Bußmann H. Lexikon der Sprachwissenschaft. Stuttgart, 2002. 783 S.
312. Huang Y. The Oxford Dictionary of Pragmatics. Oxford, 2012. 352 p.
313. The Oxford Companion to Fairy Tales / ed. by Zipes J. Oxford, 2015. 720 p.
314. DUDEN. Bibliographisches Institut GmbH, Berlin, 1264 S. URL: <https://www.duden.de/>.
315. Wörterbuch Wortbedeutung.info. URL: www.wortbedeutung.info.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. DA: Alpenburg, J. N. von. Deutsche Alpensagen. Wien : 1861. 384 S.
2. LS: Der listige Schmied und andere Volkssagen um Stände und Berufe aus dem Brandenburgischen / Hrsg. v. Walter Nachtigall; Dietmar Werner. Berlin: Verlag Die Wirtschaft, 1989. 352 S.
3. DS: Deutsche Sagen. Hamburg : Lesehefte Verlag, 2005. 46 S.
4. FSuE: Hansen Ch. P. Frisische Sagen und Erzählungen. Altona, 1858. 195 S.
5. PS: Henri Franck. Pfälzische Sagen. Speyer: Klein, 1988. 124 S.
6. MD: Magdeburger Domsagen. Fischerhude: Verlag Atelier im Bauernhaus, 2001. 72 S.
7. NVaLB: Neugesammelte Volkssagen aus dem Lande Baden und den angrenzenden Gegenden / Hrsg. v. Bernhard Baader. Karlsruhe: A. Geßner'sche Buchhandlung, 1859. 114 S. Режим доступу: <http://www.gutenberg.org/ebooks/27206>
8. SuB: Sagen und Bilder aus Sachsen-Anhalt. Leipzig: Tauchaer Verlag, 1999. 112 S.

ДОДАТОК А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧКИ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

Публікації у наукових фахових виданнях України:

1. Пушкарська К. В. Бувальщина (Volkssage) як тип тексту. Нова філологія. 2008. Вип. 30. С. 264–268.
2. Бучіна К. В. Категорія часу та лексичні засоби її вираження в німецькомовних бувальщинах (Volkssagen). Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов». Харків, 2011. Вип. 65, № 953. С. 141–145.
3. Бучіна К. В. Семантичні особливості онімів у текстах німецькомовних фольклорних бувальщин (Volkssagen). Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов». 2011. Вип. 68, № 973. С. 114–119.
4. Бучіна К. В. Засоби вираження образності в текстах німецькомовних фольклорних бувальщин. Теоретична і дидактична філологія. Серія «Філологія». 2013. Вип. 16. С. 68–75.
5. Бучіна К. В. Дефініція та функції фольклорної бувальщини: історія питання. Вісник Харківського університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Іноземна філологія. Методика викладання іноземних мов». 2017. Вип. 85. С. 139–144.
6. Бучіна К. В. Концептополе німецькомовної фольклорної бувальщини. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Перекладознавство та міжкультурна комунікація». 2018. Вип. 2. С. 16–19.

7. Бучіна К. В. Когнітивні операції інтерпретатора дискурсу німецькомовної фольклорної бувальщини. Вісник Харківського університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Іноземна філологія. Методика викладання іноземних мов». 2019. Вип. 90. С. 42–47.

Наукова праця у періодичному науковому виданні іншої держави, яка входить до Організації економічного співробітництва та розвитку й Європейського Союзу (Угорщина):

8. Бучіна К. В. Метафора як тригер імплікатури в дискурсі німецькомовної фольклорної бувальщини. Science and Education a New Dimension. Philology 2020. Vol. VIII (68), Is. 226, P. 7–9.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

9. Пушкарська К. В. Специфіка бувальщини у системі фольклорних жанрів // Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація : матеріали VI Всеукраїнської наукової конференції, 3 лютого 2007 р., Харків, 2007. С. 282–283.

10. Пушкарська К. В. Лінгвістичний аналіз бувальщини // Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація : матеріали VII Всеукраїнської наукової конференції, 5 лютого 2008 р., Харків, 2008. С. 234–236.

11. Бучина Е. В. Особенности проявления временных характеристик в текстах немецких быличек (Volkssagen) // Коммуникация в поликодовом пространстве: языковые, культурологические и дидактические аспекты (КПП'11) : международная научно-практическая конференция, 11–13 мая 2011 г. : тезисы докл. Санкт-Петербург, 2011. С.70–71.

12. Бучіна К. В. Засоби вираження образності в текстах німецькомовних фольклорних бувальщин // Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація : XI Міжнародна наукова конференція, 3 лютого 2012 р. : тези доп. Харків, 2012. С. 44–46.

13. Бучіна К. В. Текстові категорії німецькомовних фольклорних бувальщин // Германістика у XXI столітті: когнітивна, соціо- та

прагмалінгвістика : II Всеукраїнська наукова конференція германістів з міжнародною участю, 21 квітня 2012 р. : тези доп. Харків, 2012. С. 14–15.

14. Бучіна К. В. Критерії текстуальності в аналізі текстів німецькомовних фольклорних бувальщин // Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація : XII наукова конференція з міжнародною участю, 7 лютого 2014 р. : тези доп. Харків, 2014. С. 47–49.

15. Buchina K. Markierungsmittel der Textstruktur in deutschen Volkssagen // Українська германістика в діалозі культур : матеріали XXII конференції Асоціації українських германістів, 6–8 жовтня 2015 р., Львів, 2015. С. 35–36.

16. Бучіна К. В. Текстова категорія події в німецькомовних фольклорних бувальщинах // Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація. 2016-й — рік англійської мови : XV Наукова конференції з міжнародною участю, 5 лютого 2016 р. : тези доп. Харків, 2016. С. 17–18.

17. Бучіна К. В. Когнітивний підхід до аналізу фольклорного тексту // Сучасна іноземна філологія: дослідницький потенціал : Сьомий міжнародний форум, 23 листопада 2016 р. : тези доп. Харків, 2016. С. 37–38.

18. Бучіна К. В. Фольклорний контекст у німецькомовних фольклорних бувальщинах // Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація : XIII наукова конференція з міжнародною участю, 3 лютого 2017 р. : тези доп. Харків, 2017. С. 16–17.

19. Бучіна К. В. Текстові концепти німецькомовної фольклорної бувальщини // Стратегії розвитку та пріоритетні завдання філологічних наук : матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції, 20–21 жовтня 2017 р., Запоріжжя, 2017. С. 31–32.

20. Бучіна К. В. Текстовий концепт НОРМА ПОВЕДІНКИ в німецькомовних бувальщинах // Художні феномени в історії світової літератури: перехід мови в письменництво («Постколоніальні стратегії») : IV міжнародна наукова конференція, 6–7 квітня 2018 р. : тези доп. Харків, 2018. С. 33–34.

21. Бучіна К. В. Стилiстичні фігури в текстах нiмецькомовних фольклорних бувальщин // Каразiнські читання: Людина. Мова. Комунікація : XVI наукова конференція з міжнародною участю, 1 лютого 2019 р. : тези доп. Харків, 2019. С. 26–27.

22. Buchina K. V. Metaphor as a trigger of implicature in discourse of German folk tales // Philology and Linguistics in the Digital Age FiLiDA, April 5, 2020, Budapest, 2020. URL: <http://scaspee.com/all-materials/metaphor-as-a-trigger-of-implicature-in-discourse-of-german-folk-tales-k-v-buchina>].

ДОДАТОК Б

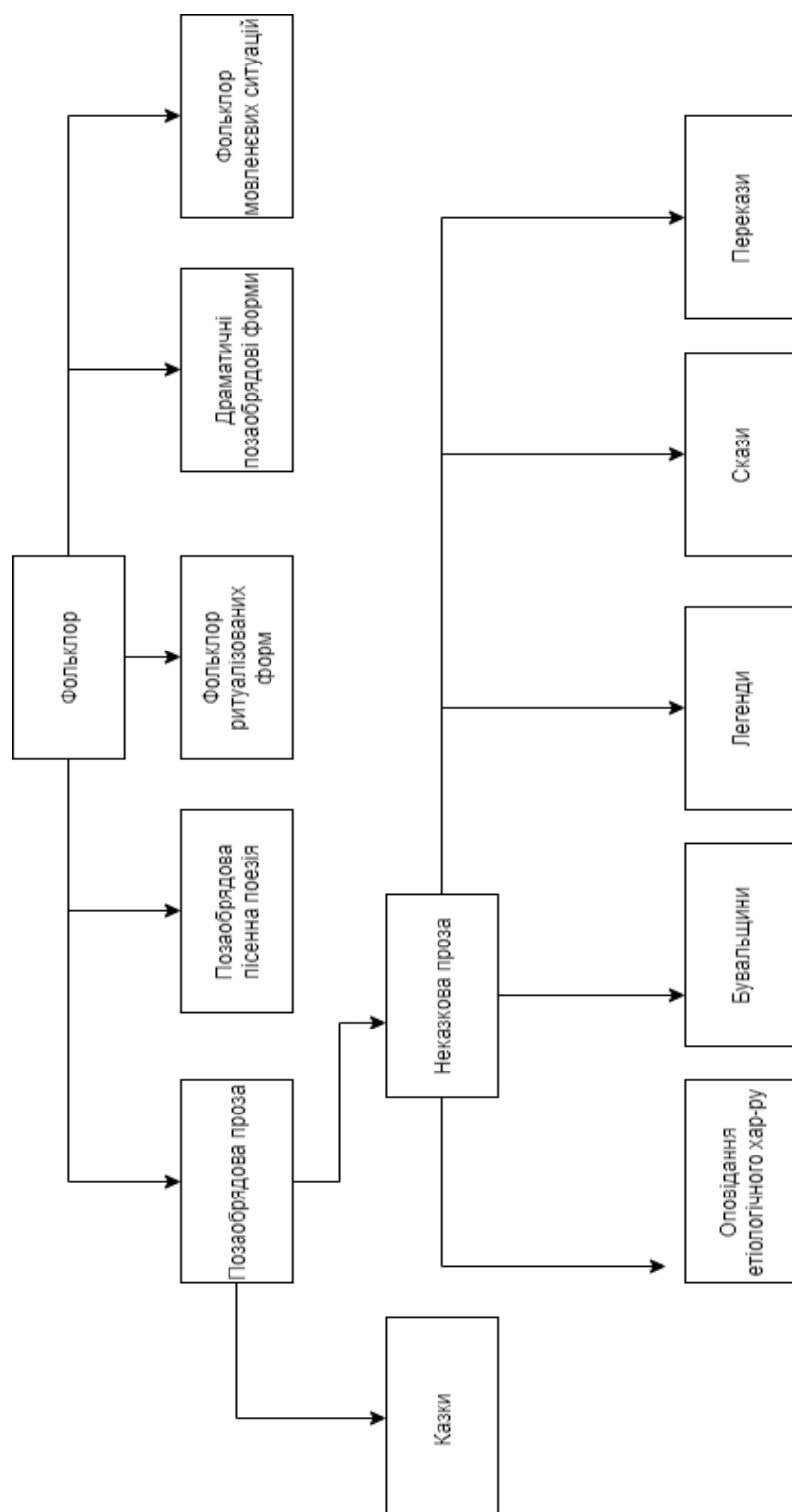

Рисунок Б.1 Місце німецькомовної фольклорної бувальщини в системі фольклорних жанрів

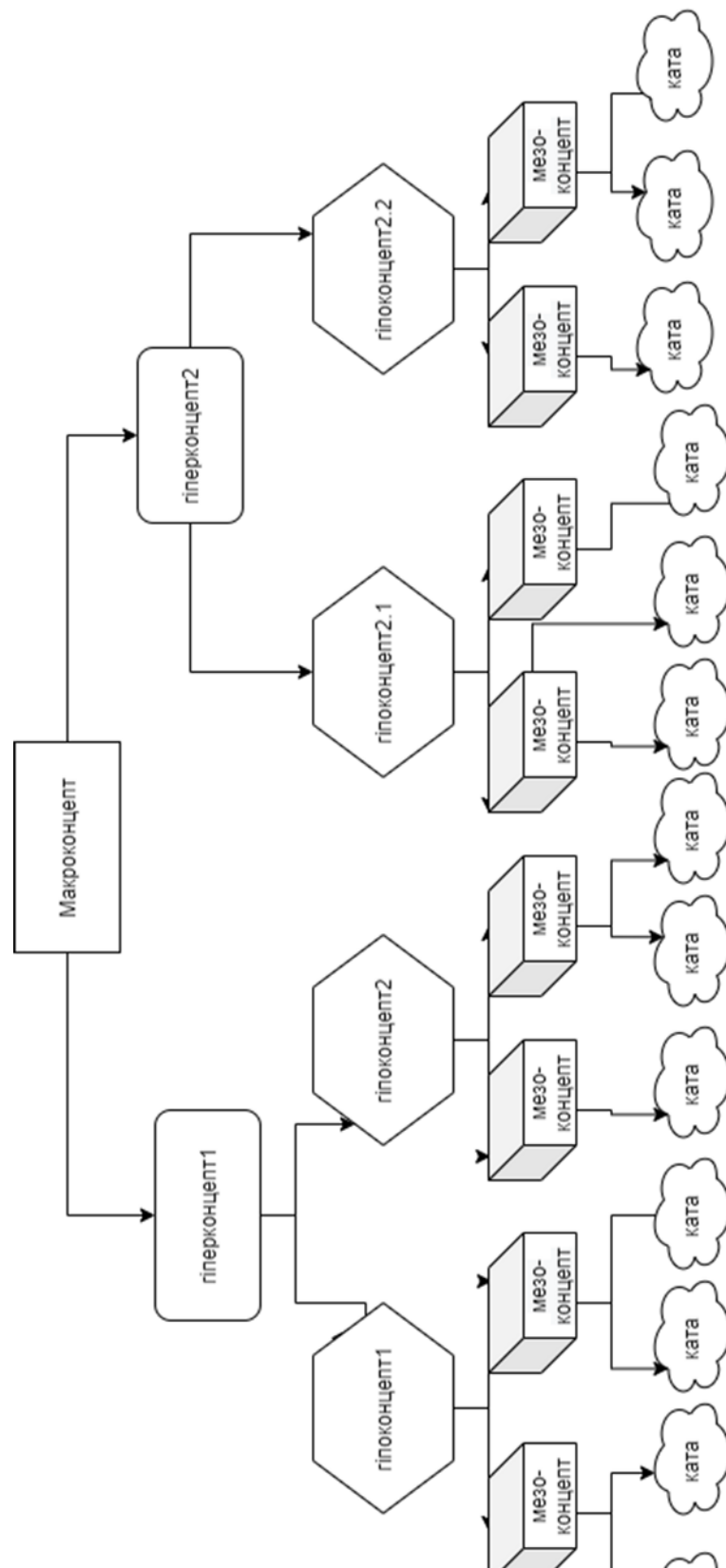

Рисунок Б.2 Загальна схема організації концептополя макрорівня

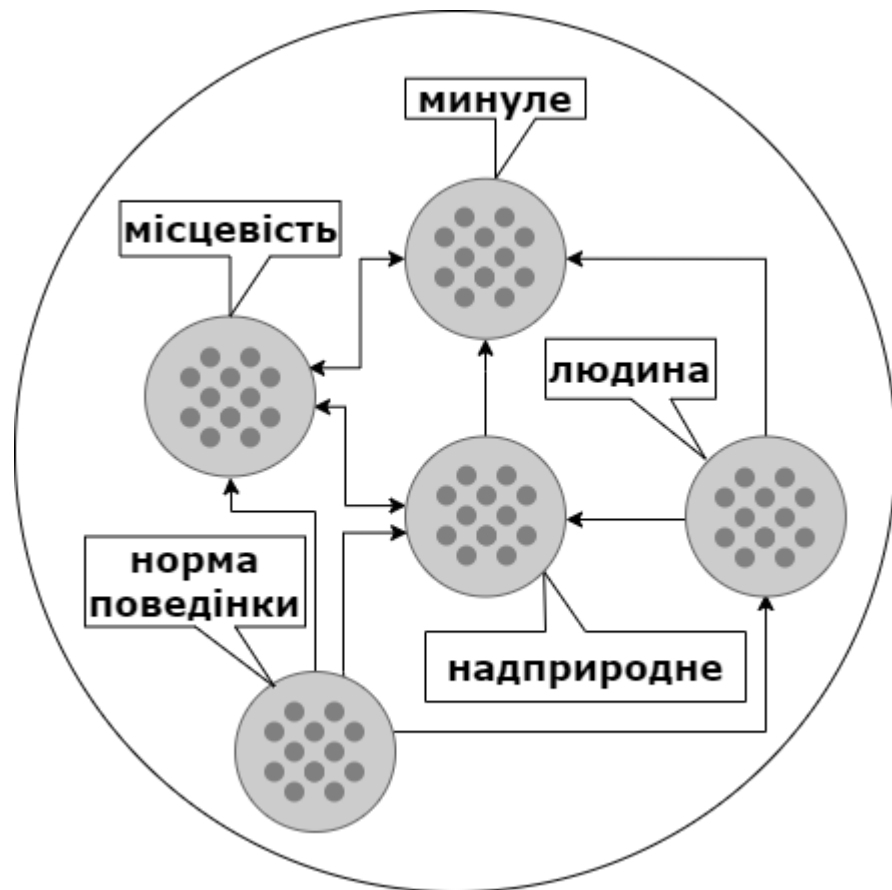

Рисунок Б.3 Дискурсивна конфігурація концептів німецькомовної фольклорної бувальщини

Рисунок Б.4 Типи мовленнєвих актів в дискурсі німецькомовної фольклорної бувальщини

ДОДАТОК В

Таблиця В.1

Картина світу німецькомовної фольклорної бувальщини

Дискурсивний статус концептів				
Мета хтон	Концептивні домени			Автохтони
НФБ	НАДПРИРОДНЕ	НАДПРИРОДНА ІСТОТА	АНТРОПОМОРФНА ІСТОТА	TEUFEL, JUNGFRAU, ERDWEIB, MEERWEIB
			ЛЮДИНА	HEXE, POPPEL
		НАДПРИРОДНИЙ ОБ'ЄКТ	ПРИРОДНИЙ ОБ'ЄКТ	RITZ, STEIN
			РУКОТВІРНИЙ ОБ'ЄКТ	TINKTUR, SCHATZ, BILD
		ДІХОПОДІБНА ІСТОТА	ЗЕМНА ІСТОТА	GEIST, SPUK
			НЕБЕСНА ІСТОТА	ENGEL
		НЕЗВИЧАЙНИЙ ФЕНОМЕН	ПРИРОДНИЙ ФЕНОМЕН	BLITZ
			НАДПРИРОДНИЙ ФЕНОМЕН	LICHT (LEUCHTEN)
	ЛЮДИНА	ФІЗИЧНИЙ ПРОЯВ	ГЕНДЕР	MANN, MUTTER, KIND
			ТІЛО	KOPF, HAND, FUß,
			ПРОФЕСІЯ	WEBER, SCHNEIDER, WIRT,
			ПРОШАРОК	GRAF, BAUER, KAUFMANN
		ПСИХІЧНИЙ ПРОЯВ	ДУША	
			ХАРАКТЕР	GUT, BÖSE, LIST,
			МИСЛЕННЯ	GEDANKE, SINN
	НОРМА ПОВЕДІНКИ	ФІЗИЧНА НОРМА	МІРА	
			ЗДОРОВ'Я	
		ПСИХІЧНА НОРМА	ВКАЗІВКА	GEHORSAMKEIT, GEWISSEN
			ПРАВИЛО	BESCHEIDENHEIT, VORSICHT
	ХРОНОТОП	МІСЦЕВІСТЬ	ВЕРТИКАЛЬ	HIMMEL, BERG, SCHLOSS, KLUFT
			ГОРИЗОНТАЛЬ	PLATZ, DORF, SEE, STRAßE
		ЧАС	МИНУЛЕ	JAHR, WINTER, GESTERN, NACHT, EINST, FRÜHER, LEBEN
мега-	макро-	гіпер-	мезо-	ката-
Когнітивний статус концептів				

Таблиця В.2

**Частотність лексем, що актуалізують текстовий концепт НАДПРИРОДНЕ
(найчастотніші)**

Лексема	Варіації	Кількість	%
Teufel	Leibhaftige /Hanz Märten/Höllenfürst/Revierteufel/ Deibel/Deiwei/Böse / der dreizehnte / böse Geist	344	17,5
Geist	Hausgeist / Stimme	213	11
Gott	Herr	182	9
Tod	Schwarze	168	8,5
Jungfrau		128	5
Fremde		61	3
Zwerg	Jülchen / Kleine Leute / Lütjemann/ Erdmännchen	50	2,5
Riese		48	2,4
Gestalt		47	2,4
Männchen	kleine Mann	43	2
Fräulein		36	0,7
		1967	100

Таблиця В.3

**Частотність лексем, що актуалізують текстовий концепт НОРМА
ПОВЕДІНКИ**

Лексема	Варіації	Кількість	%
Geheiß	Gebot	31	15
sich hüten		6	3
Wort brechen		12	6
lügen	vortäuschen	103	51
Vorsicht		3	1,5
bescheiden	gierig	31	15
Gewissen		15	7,5
		201	100

Частотність лексем, що актуалізують текстовий концепт ЛЮДИНА

Лексема	Варіації	Кількість	%
Mensch		77	1,5
Sprache	sprechen, sprach, spricht, sprecht, sprichst, Gespräch	233	4,7
Seele		49	0,98
Denken	dachte, denkt, denkst, Gedanke	140	2,8
Bosheit	böse	77	1,5
Graf		132	2,7
Mönch		67	1,3
Bauer		331	6,6
Kaiser		114	2,3
Weber	weben, wob, gewoben, Gewebe	59	1,2
Wirt		102	2
Magd		125	2,6
Knecht		147	3
Hirt		57	1,1
Schäfer		74	1,5
Jäger		82	1,6
Müller		147	3
Schmied		127	2,6
Fischer		143	2,9
Wächter		57	1,1
Totengräber	Graben, Graben	73	1,5
Geselle		74	1,5
Mann		511	10,3
Frau		462	9,3
Kind		171	3,4
Tochter		75	1,5
Sohn		49	0,98
Weib		77	1,5
Kopf	Köpfe	106	2
Hand	Hände	306	6
Fuß		70	1,4
Wort		181	3,6
Antwort		72	1,4
		4979	100

Таблиця В.5

Частотність лексем, що актуалізують текстовий концепт МІСЦЕВІСТЬ

Лексема	Частотність	%
Himmel	63	3,70
Hügel	29	1,70
Ritz	23	1,35
Abgrund	5	0,29
Kloster	139	8,16
Burg	474	27,82
Siedlung	30	1,76
Dorf	215	12,62
Stadt	265	15,55
Fluss	13	0,76
Straße	103	6,04
See	270	15,85
Platz	75	4,40
	1704	100

Таблиця В.6

Частотність лексем, що актуалізують текстовий концепт МИНУЛЕ

Лексема	Частотність	%
JAHR	369	11,7
EINST	175	5,5
ZEIT	369	11,7
NACHT	453	14,3
ABEND	186	5,9
MITTAG	83	2,6
TAG	550	17,4
MORGEN	168	5,3
LEBEN	722	21,7
FRÜHER	83	2,6
	3158	100

Частотність реалізації МА асертиву і директиву в дискурсі НФБ

	авторське мовлення	персональне мовлення	прямий спосіб	індиректний спосіб
асертив	9583	312	9739	156
директив:	479	402	169	712
• облігатив	340	271	98	513
• реквестив	58	54	28	84
• адвесив	81	77	43	115

Частотність актуалізації імплікатур у дискурсі НФБ

	авторське мовлення	персональне мовлення
Конвенціоналізовані імплікатури		
лексичні	328	—
синтаксичні		
на ґрунті складнопідрядних речень	216	43
на ґрунті риторичного питання	—	38
стилістичні		
метафоричні	389	25
метонімічні	52	5
перифразові	67	18
компаративні	21	—
епітетні	219	—
алюзивні	43	9
Дискурсивні імплікатури		
моноімплікативні		
асертивні	—	76
директивні	431	58
квеситивні	—	103
комісивні	—	24
експресивні	—	28
поліімплікативні		
експресив з директивом	—	12
асертив з експресивом	—	8
квеситив з асертивом	—	11
квеситив з директивом	—	31
квеситив з експресивом	—	4